Erdal Gezik

Şeref, Kimlik ve Cinayet

(Namus Cinayetleri Üzerine Bir Araştırma)

KALAN YAYINLARI

Erdal Gezik

Şeref, Kimlik ve Cinayet

(Namus cinayetleri üzerine bir araştırma)

Bu kitabın yayın hakları
Kalan Basım, Yayın, Dağıtım, Müzik, Üretim, Paz. A.Ş.'ne aittir.

Birinci Basım:
Orijinal ismi: Eer, identiteit en Moord. Een vergelijkende oderzoek tussen Nederland, Duitsland en Turkije. NCB-STO pub. , Utrecht, 2003

Kapak:
Jean Auguste Dominique Ingres'in
Valpinçonlu Yıkanan Kadın adlı yağlı boya tablosu (1808)

Baskı:
Mattek Matbaacılık

ISBN: 975-8424-43-2

Kalan Yayınları: 41

Kalan Basım, Yayın, Dağıtım, Müzik, Üretim, Paz. A.Ş.
Mithatpaşa Cad.34/F Kat: 8 No: 50 Kızılay Ankara
Tel-Faks: (0.312) 434 08 47

Erdal Gezik

Şeref, Kimlik ve Cinayet

(Namus cinayetleri üzerine bir araştırma)

'Kimlik sözkonusu olmadıkça,
kirlilik tehlikeli değildir.'

Mary Douglas

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

Giriş 9

1. Bölüm: Erkeğin şerefi kadının utancı 13
2. Bölüm: Günlük yaşamda şeref 28
3. Bölüm: Şerefin kimlikleri 59
4. Bölüm: Öldüren şeref 89
5. Bölüm: Şerefe karşı mücadele 128

Sonuç 136

Kaynakça 140

ÖNSÖZ

Eğer, Utrecht Üniversitesi'nin Kriminoloji bölümünden 'namus cinayetleri' hakkında bir araştırma yapma teklifi almasaydım, bu konuda bir kitap yazacağımı asla düşünemezdim. Buna rağmen, öneriye evet demem için fazla bir zamana ihtiyacım yoktu. Günlük yaşantımın oldukça uzağında gördüğüm bu kavramlarla ilgili bir çalışmayı, başlangıçta sırf düşünsel bir serüven olabileceği için kabul ettim.

Çalışma toplam bir yıl sürdü. Bu süre içerisinde konuyla ilgili kitap ve makalelerin önemli bir bölümü okundu, yüzü aşkın kişiyle röportaj yapıldı ve bu kitap yazıldı. Kitap, namus ve şeref kavramlarını değişik boyutlarıyla irdeleyen bir yazılar bütünü oldu. Araştırmayı bitirdikten sonra kendim için şu sonucu çıkartmam zor olmadı: Bu kavramlar, başlangıçta göründükleri gibi pek de uzak değildi ve onlardaki yaşamsal derinlik, bir düşünsel serüvenin ötesinde ilgiye değerdi.

Tüm renkliliğine rağmen bu kitabı, bir ön çalışma olarak görmek gerekiyor. Çünkü bütün araştırmaya, yazım süresi de dahil, bir yıl ayrılmıştı. Böylesi kısa bir zaman içerisinde de, bu karmaşık sorunun tarifini yapıp, konuyla ilgili ileride yapılacak araştırmalar için tezler geliştirilebilirdi. Benim yaptığım da o oldu.

Bu kısa sürede sonuca ulaşmak birçok kişinin katkısıyla oldu. İlk önce bana zamanını ayıran ve birçok özel konuda sohbet etmeye evet diyen ve böylelikle konunun derinliğini anlamama yardımcı olan kişilere; öneri ve düzeltmeler için Mehmet Yılmaz ve Niyazi Gezik'e özellikle teşekkür etmem gerekiyor. Ayrıca araştırmayı mümkün kılan STO adlı kuruluşa ve parasal kaynağı sağlayan VSB Bankası'na; Utrecht Üniversitesi, Kriminoloji bölümüne teşekkür etmem gerekiyor. Namus ve şeref cinayetlerini irdeleyen bu çalışma, onların girişimleri ve katkıları sayesinde ortaya çıktı.

Erdal Gezik

12.8.2002, Amsterdam

'Namus üzerine bir araştırma mı?' diye sordu, bir Türk pastanesinde karşılaştığım kadın. Herhangi bir yanıt beklemeden devam etti: 'Bunun araştırılacak nesi var ki; araştırılması gereken daha önemli konular varken!' Beş dakika önce onunla tesadüfen tanışmıştım. Üzerine çalıştığım konuyla ilgili görüşünü belirtmeden önce, pastanede bizi dinleyen Türk erkeklerinin keyifli bakışları altında adımı, yaşımı ve medeni halimi sormuştu. Kendisi, beş yıl önce bir evlilikten dolayı Hollanda'ya gelmişti. Türkiye'de büyük bir şehirde büyümüş ve orada yüksek okul okumuştu. Kısa bir zaman önce eşinden boşanmış ve şimdi çocuğuyla birlikte oturuyordu. 'Konu çok basit; bir kız veya bir kadın sınırları aştığında bunun cezasını çekmeli. Tüm mesele bundan ibaret. Araştırılacak nesi var. Bir kağıt kalem ver, sana hemen bu konuda bir kitap yazayım.' Tepki göstermedim, göstermek niyetinde de değildim. Bu sefer telefon numarımı sordu. 'Beni yanlış anlamayın. Bilime büyük saygım var. Kitabı bitirdiğimde size telefon açacağım.'

Bu bayanla, araştırmama başlamadan sekiz ay önce karşılaşsaydım, o herhalde dikkatimi çekmeyecekti. Basit bir şekilde 'garip bir kadın' olarak nitelendirip, orada bırakırdım. Şimdi bunu yapamıyorum. Sekiz ay boyunca şeref ve namus kavramları hakkında edindiğim bilgiler, beni, bu karşılaşmanın sıradan bir şey olmadığını düşünmeye zorluyor. Erkek oratamında böyle davranış sergileyen bir kadın, kendisinin de belirttiği gibi, cezayı hak etmekteydi. Yine de onun davranışlarından tehdit altında olduğunu sezmek mümkün değildi. Herhalde, eski eşi veya eski kayınları onun için artık bir şey ifade etmiyorlardı. Geriye yalnızca pastanedeki erkekler kalıyordu. Genç ve yaşlılardan oluşan bu grup, geleneklerine bağlı bir görünüm sergiliyordu. Buna rağmen, etkin oldukları bir mekanda, bir kadınının böyle davranmasına neden müsade ediyorlardı? Son aylarda okuduğum çalışmalardaki namus sınırları ne olmuştu da böylesine genişlemişti? Cevabı, kadının kendisinde mi, çevresinde artık bulunmayan eski eşi veya kayınlarında mı, pastanedeki erkeklerde mi, yoksa Hollandadaki ortamda mı aranmalıydı?

Bayanın namus üzerine yaptığı yorum hakkında da bir şeyler söylenebilir. Namusun tanımı, onun ifade ettiği kadar sınırlı olmadığını kendisine anlatabilirdim. Tabi ki namus, şeref ve namus cinayetleri hakkında okuduklarım sayesinde. Fakat, sınırların içi ve dışında dolaşabilen bir kadına bunu anlatmak bana düşmezdi. Buna rağmen, tepkisi ilginçti. Namus normlarının hakim olduğu kültürlerden gelen bir kadından bu tür araştırmalara karşı, yalnızca onun sorunları ve sıkıntıları hakkında olduğundan çıkılsa bile, da-

ha olumlu yaklaşım beklersiniz. O ise bu beklentiye cevap vermekten uzaktı. Pastanede beni merakla dinleyen erkeklerin aksine, onun yorumu hazırdı: 'Araştırılması gereken daha önemli konular varken!'

Evet, bizzat içinde yaşayanlar için basit ve sıradan, dışardan bakanlar için ise oldukça karmaşık "namus meselesiyle" ilgili her şeye rağmen bir araştırma yapıldı. Nedeni hakkında biraz açıklama yapmam gerekiyor.

Araştırmayla İlgili Notlar

Araştırmanın amacı, Türkiye kökenli göçmenler arasında yaşanan namus cinayetleri hakkında karşılaştırmalı bir çalışma yapmaktı. Karşılaştırma, Hollanda, Türkiye ve Almanya'da yaşayanlar arasında olacaktı. Araştırmanın ana hedefi, bu ülkelerdeki toplumsal gruplar, uzmanlar, yetkili kişiler ve kurumların bu olgu hakkındaki düşünce ve yaklaşımlarını tespit etmekti. Bu verilerden yola çıkarak, Hollanda'da Türkiye kökenli göçmenler tarafından işlenen namus cinayetlerini önlemek için fikirler geliştirilmek istenmekteydi.

Araştırmayı yönlendirenlerden biri olan Dr. Yeşilgöz, bu araştırmaya bir ekleme yaptı: Ana konumuzun yanısıra, bu ülkelerde yaşayan genç kuşak göçmenlerde namus ve şeref kavramlarının ne ölçüde değiştiğine de bakmak gerekiyordu. Göçmenlerin kültürel değerler karşısında daha muhafazakar olduklarına dair öne sürülen tez en azından namus ve şeref kavramları bağlamında iki düzeyde sınanabilirdi:

a) Eğer bu tez doğruysa, Hollanda'da yaşayan Türkiyeli göçmenler, Türkiye'de yaşayanlardan daha geleneksel bir tutum sergileyecekler.

b) Almanya'daki göçmenlerin daha nitelikli bir eleme sonucu ve Türkiye'nin batı bölgelerinden geldiklerini hesaba katarsak, Hollanda'da yaşayan Türkiyeli göçmenler, Almaya'da yaşayanlardan da daha muhafazakar yaklaşıma sahip olmaları gerekiyordu.

Bu ikili sorunla, bir yandan her üç ülkede bu olguyla toplumsal düzeyde nasıl uğraşıldığını ve diğer yandan da göçün bu kavramlar üzerindeki etkisini tespit etmek için, 2001 şubatında araştırma başlatıldı. Geçen dönem içerisinde yazılı kaynaklar tarandı ve üç ülkede röportajlar yapıldı.

Yöntemle İlgili

Konu hakkında yazılı kaynakların işlenmesi dışında, bu çalışma önemli ölçüde her üç ülkede yapılan röportajlara dayanmaktadır. Bu röportajlar toplam 4,5 ay sürdü: Bunun altı haftası Türkiye'de, dokuz haftası Hollanda'da ve üç haftası da Almanya'da geçirildi. Toplam 115 kişiyle konuşul-

du. Bu sayı iki gruptan oluşmaktaydı: İlki, 30 kişi, sorunla bir şekliyle ilgilenen hukukçular, akademisyenler, kadın kuruluşları, hükümet dışı sivil oluşumlar, resmi kurumlar ve özel örgütlerin temsilcilerinden oluşmaktaydı. Bu kişilerle serbest röportajlar yapıldı. Onlardan, sorunun toplumsal boyutu ve şiddetsel yanının çözümü konusunda fikirleri alındı.

Röportaj yapılan ikinci grup, yaşları 18 ila 28 arasında değişen 85 gençten oluşmaktaydı. Bunlardan 30'u Türkiye'de, 30'u Hollanda'da ve 25'i Almanya'da yaşamaktaydı. Almanya ve Hollanda'da röportaj yapılan kişiler, bu ülkelere Türkiye'den gelmiş işçilerin çocuklarıydılar. Onlar, ya bu ülkelerde doğmuş ya da çocuk yaştan itibaren burada bulunmaktaydılar. Türkiye'de röportaj yapılan gençler ise iç göçün neticesinde şehirlerde yaşayan gençlerdi. Şimdi İstanbul ve Ankara'da oturan ama, köken itibarıyla son 20-30 yıl içinde kırsal bölgelerden şehirlere taşınmış ailelerin çocuklarıydılar.

Röportaj yapılacak kişilerin seçiminde başlangıçta yalnızca iki kıstas esas alındı. Yüksek okul okuyanlar (okumuşlar) ile okumayanlar ve ayrıca cinsiyetler eşit temsil edileceklerdi. Her iki kıstası uygulamak sorunsuz oldu. Hesaba katılması gereken başka kıstaslar, röportajlar esnasında ortaya çıkmaya başladı.

İlk röportajlar Hollanda'da yapıldı. Röportaj sayısı arttıkça sosyal ve cinsiyet farklılığı dışında, kişilerin geldikleri bölge, bağlı oldukları dinsel grup ve etnik kökenlerin de o derecede önemli olduğunu farkettim. Eğer bu çalışmada namus ve şeref kavramları ile ilgili karşılaşılabilecek yaklaşımların bir tablosunu vermek istiyorsak, röportaj yapılacak kişilerin seçiminde bu kıstasları da dikkate almak gerekiyordu.

Her üç ülkede de yapılan röportajlar da seçim hakkı olduğu sürece bu üç kıstasa dikkat edildi. Hem Türkiye'de (Ankara ve İstanbul'da) hem de Almanya ve Hollanda'da röportaj yapılan kişilerin büyük bölümünün Türkiye'nin Orta Anadolu, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinden gelmeleri, karşılaştırmaları bir nevi kolaylaştırdı. Bu bölgelerden gelenlerin çoğunluğu oluşturmaları bir tesadüf değildi; çünkü en çok iç ve dış göç veren bu bölgelerdi.

Her üç ülkede sınırlı sayıda ve sınırlı zaman içerisinde yapılan röportajlar, elbette olgunun yaşam içerisinde aldığı biçimleri bir bütünüyle yansıtmaya yetmiyor. Buna rağmen sonuçlar, namus ve şeref kavramlarıyla ilgili farklı yaklaşımların yaşandığını ve kendi içerisinde taşıdıkları dinamizmi görmemiz için bir ön çalışmaya yetecek tespitler yapmamıza yeterli veri sunuyor.

Kitabın İçeriğiyle İlgili

Kitap, beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde namus ahlakı ile ilgili teorik çalışmalara yer verilmektedir. Burada kısaca aktarılan düşüncelerin önemli bir bölümü, kırsal yerleşim alanlarında çalışma yapmış antropologların ürünlerine dayanıyor. Verilen özetler diğer bölümler için bir zemin oluşturuyor. Bu çalışmalarda kullanılan kavramlar ve yaklaşımlar, benim, anne ve babalarının aksine dinamik ve büyük yerleşim alanlarında yaşayan genç kuşak üyeleriyle yaptığım röportajları da yönlendirmeme ve değişikliklerin ölçüsünü tespit etmeme dayanak oluşturdu.

Röportajların sonuçları ikinci bölümde verilmektedir. Genç kuşakların namus ve şeref kavramları hakkındaki düşüncelerini tespit etmek için onlarla yalnızca bu kavramlar hakkında değil, çocukluk dönemleri, sosyal ilişkileri, iyilik-kötülük anlayışları, büyükleri ile olan ilişkileri ve farklı kültürlerle ilgili düşünceleri de soruldu. Aktardıklarına dayanılarak günlük hayatta bu kavramların yeri tespit edilmeye çalışıldı. Röportajların aktarımında nicel yöntem yerine nitelik aktarımı tercih edildi. Bu seçim, röportajların sayısal azlığından ve soyut bir kavramın güncel sorunsallığını da en iyi şekilde bu tarzla yansıtabileceğime olan inancımdan yapıldı. Bu yüzden, bir çok yerde onların anlatımları ve düşünceleri doğrudan verildi.

Röportajlardan alman bilgilerin düzenlenmesi ve tespit edilen farlılıklara açıklık getirmek, üçüncü bölümde yapılmaktadır. Burada Türkiye'de yaşayan farklı etnik ve dinsel grupların namus ve şeref kavramlarına kendi içeriklerini nasıl verdikleri ve bu kavramların, geleneksel ve modern ortamda kimlik şekillenişindeki rölü işlendi. Bunu yaparken, konu hakkında yapılmış bir çok araştırmaya da yer verildi.

Dördüncü bölüm namus olgusunun en tanınan ve muhtemelen en şiddetsel yanına, yani namus cinayetlerine ayrıldı. Namus cinayetleriyle ilgili farklı yaklaşımlar, cinayetler içerisindeki çeşitlilik ve açıklamalar bu bölümde yer alıyor.

Son bölümde Türkiye ve Almanya'da bu olguyla toplumsal düzeyde nasıl uğraşıldığı konusu işleniyor. Aslında bu bölümde devlet, iktidar ve namus ahlakı arasındaki ilişkiyi işlemeyi düşünmüştüm. Sonradan bunun sandığımdan daha ağır ve karmaşık bir konu olduğunu farkettim. Bunun yerine sohbet ettiğim uzmanlar, yetkililer, kuruluşların temsilcileri ve akademisyenlerin görüşlerine yer vermekle yetindim. Böylece bu bölüm çok daha somut bir bölüm oldu. Kitap bir sonuç bölümüyle bitmektedir. Burada, ana sorularımıza yeniden dönüp, kısa cevaplar ve konuyla ilgili birtakım saptamalara yer verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERKEĞİN ŞEREFİ - KADININ UTANCI

Antropolog Julian Pitt-Rivers, 1965 yılında şeref kavramının tanımını şöyle yapmıştı: 'Şeref, kişinin kendi kendisine öngördüğü ve bağlı olduğu topluluğun ona verdiği değerdir. Şeref, kişinin kendisi için öngördüğü değerin, sahibi olduğuna inandığı gururun ve aynı zamanda bu inancın, yani onun varlığının toplum tarafından tanınmasıdır.'

Bu tarifi Pitt-Rivers, *'Şeref ve Sosyal Statü'* adlı makalesinde yapmaktaydı. Makale, Peristiany editörlüğünde çıkarılan *'Şeref ve Utanç: Akdeniz Toplumunun Değerleri'* adlı kitapta yer almaktaydı. Pitt-Rivers ve Peristiany dışında bu kitapta başka antropologların da ürünleri vardı ve hepsi şeref olgusunun Akdeniz kültürlerindeki yerini saptamaya çalışıyorlardı. Yani, çoğumuzun şimdi düşüneceği gibi şeref olgusuyla ilgili ilk ciddi çalışmalar, Orta Doğu, Türkiye ya da herhangi bir İslam ülkesine dair yapılmamıştı. İlk güçlü çözümlemeler, Andalusya (Ispanya) ve Kıbrıs'ta yapılan alan araştırmalarına dayanmaktaydı.

Akdeniz'de Sosyal Hayatın Kuralları

'Şeref ve Utanç' adlı kitabın yazarları, Akdeniz bölgesinde ortak bir sosyal kültür olduğunu iddia etmekteydiler. Onlara göre bu ortaklığın tek belirleyeni, şeref olgusuna gösterilen yaklaşımdı. Şeref, evrensel bir veri olmasına karşın, yazarlara göre, yalnızca Akdeniz bölgesinde kendisine ait bir karaktere sahipti. Çünkü yalnızca bu bölgede şeref, utanç kavramı aracılığıyla cinsiyetlerin sosyal varlıklarını bu kadar belirliyebiliyordu.

Şeref, utanç ve cinsiyetler arasında karmaşık bir üçlü ilişki vardır: Şeref kültürü bir yandan kişi ile grubu arasındaki ilişkiyi belirlerken, öte yandan utanç kavramına bağlılığıyla bu belirleme cinsiyetler arası ayrıma endekslenmiştir. Bu balılıklardan üretilen kurallara kayıtsız kalınması mümkün değildir; çünkü bir kişinin grubu içerisindeki yeri de bu kurallara uyma derecesine göre belirlenmekte ve kişi buna göre değer görmektedir. Birey ile onu çevreleyen grup arasında sürekli bir trafik vardır. Peristiany'nin (1965: 9) de belirttiği gibi, bu trafik, değerlendirmenin iki kutbu gibi, sosyal kişiliğin sosyal idealler aynasındaki yansımasıdır.

Bu özelliğine rağmen, ne şeref ne de onun karşı kutbu olan utancın içe-

riği, ortamın tesadüfüne veya oyuna dahil aktörlerin istemine bırakılmıştır. Düzensizliğin ortaya çıkmasını engelleyen ve genel tarafından kabul edilmiş, normlar vardır. Bunlar hem bireyin sınırlarını, hem de çevrenin müdahale hakkını belirler. Çevre (örneğin aile, akrabalar veya köylüler), durumla ilgili kararını doğrudan müdahale, dedikodu veya alay yöntemleriyle verebilir. Birey, tüm olumsuzluklara rağmen, bu kararı hiçe sayamaz. Çünkü onun varlığı, onun gurur duyma hakkı, çevrenin vereceği yargıya bağlıdır. Buna itaat etmediği takdirde, onu toplumdan uzaklaştırma tehlikesi beklemektedir. Peki çevre ne zaman müdahale etmektedir ve ne zaman fikrini beyan etmeyi kendisine hak görmektedir? İki genel kabul gören anlayış vardır.

Birinci olarak, şeref ve utanç kurallarının, kadın ve erkek arasındaki rol bölüşümünün doğal olduğuna inanılır. Burada doğal yetenek ve yapısından dolayı şerefin temsilcisi erkek, utancın temsilcisi ise kadındır. Kavramların temsilcilerine farklı sorumluluklar yüklenmektedir.

Kadınlardan evliliklerine kadar cinsel, evliliklerinden sonra ise düşünsel bakirelik beklenmektedir. Yani, evlenmemiş bir kız çocuğu evliliğe kadar hiç bir cinsel ilişkide bulunmamalı, evli bir kadın da eşinden başka hiç kimse ile ilişki düşünmemelidir. Bir kadın, sosyal değerini belirleyen bu normlara bağlılığını göstermesi için utanç kurallarını uygulaması gerekiyor. Bu kurallar ona pasif, hesaplı ve çekingen davranmayı öngörüyor. O, ev ve kadına ait işlerle kendisini sınırlamalı, ev dışı çalışmalarında, özellikle yabancı erkeklerin olduğu mekanlarda, dikkat etmeli ve mesafe koymasını bilmelidir. Böyle davranmakla o, yalnızca herhangi bir yanlış söylemin kaynağı olmaktan kendisini kurtarmış olacaktır. Bunun da ötesine gitmesi mümkün değildir; çünkü kadın oluşundan dolayı zayıftır ve ondan beklenilen pasiflik, kendisini savunması için aktif bir tutum sergilemesini engellemektedir. Kadının temizliğini bunun ötesinde koruyabilmesi için, bir erkeğe ihtiyacı vardır. Erkek, utancın karşı kutbu olarak güç, atılganlık ve saldırganlığı temsil etmektedir.

Bu karakterlerle yükümlü kadın ve erkek ailede biraraya gelirler. Erkekliğin sınanması da şimdi başlayabilir. Kendisinden bekleneni gerçekleştirmesi, onun erkekliğinin kanıtı olduğu kadar, varoluşunun da belirleyicisi olacaktır. Aile içindeki kadınları korumak için, gerektiği yerde onları sınırlamak, kontrol ve izole etmek onun görevidir artık. Çünkü onların temizliğine düşürülecek en ufak bir leke, sırf kadınların alehine olmayacak, aynı zamanda onun bir erkek olarak sosyal değerini, statüsünü de zedeleyecektir. İşte bu yüzden erkeğin şerefi, ona bağlı kadınların cinsel temizliğine

bağlanmıştır; kendisinin değil annesinin, eşinin, kız kardeşinin ve kız çocuklarının. (Pitt-Rivers 1965: 45)

Kabul gören ikinci anlayış ise, oyun içerisinde olan herkesin şeref ve utanç kodlarından çıkarak verilen değerin ne kadar kaygan olabileceği bilincini taşımasını içerir. Kadının bakireliği ile erkeklik arasındaki bağımlılık aynı zamanda kargaşanın kaynağıdır. Bu, olguların sahip olduğu hassasiyetin farklılığındandır. Erkeklik, kendi içinde değişken bir değere sahiptir: Bir yanıyla özel başarıları, girişimi ve davranışlarına göre yükselebilir veya azalabilir. Buna karşın kadından beklenen cinsel temizlik ise sabittir: Bir kadında bu vardır ve yalnızca kaybedilebilir. Erkekten bu yüzden en fazla şerefinin bu bölümüne dikkat etmesi beklenir. Bunu gerçekleştirdiği takdirde şerefinin en hassas ve zayıf yanını garantiye almış olur. Gerçekleştiremediğinde ise, 'utancı' görünür bir hal alır ve onun kaderi artık çevrenin vereceği karara bağlanmıştır. Çünkü utanç, yalnızca temiz olmayan bir kadının varlığını göstermekle sınırlı kalmaz, onun da erkeklik görevlerinde başarısız olduğunun kanıtıdır. Eğer çevrenin vereceği kararın kurbanı olmak istemiyorsa, utancı kendisinden uzaklaştırmaktan başka bir çaresi yoktur. Çevre onu 'öldürme' hakkını kullanmadan, o erkeklik hakkını kullanıp şerefine yeniden kavuşmak için utancın kaynağını yok etmek zorundadır. Böyle davranma hakkı tamamen ona aittir ve kimseye devredilemez. Bunu başkalarına bırakmak (örneğin polis, adliye veya üçüncü kişilere), bir erkek açısından yalnızca pasifliğin, daha doğrusu kadınsallığın bir gösterisidir. (Pitt-Rivers 1965: 30)

Hangi davranışın şerefi etkilediği ve tedbir istediği duruma bağlıdır. Pitt-Rivers'e göre (1965: 28), böyle durumlarda, kimi zaman davranışın kendisinden çok niyetin algılanışı daha önemli olabilir. Niyet ise iki bölümden oluşur: Birincisi ritüel, ikincisi ise yoruma açık olanıdır. Bir kadının, yabancı bir ortamda nasıl davranacağı veya nasıl giyinmesi gerektiği kurallara bağlanmıştır. Uygulanmadığı taktirde niyet hakkında fazla bir tartışma yapmaya gerek kalmaz. Niyetin yoruma açık yanı ise bireysel değerlendirmelere olanak sunar. Karşı tarafın niyetinin ne olduğu, örneğin bir hakaret esnasında, alıcı tarafın yorumuna açıktır. Burada yorumun sınırları, eğer olayın başka tanıkları varsa küçülür. Belki böylesi bir durumda taraf olan kişi yaşananları hafife alabilir ama, her zaman tanıklar içerisinden birisi niyetin asıl niteliğini ona anlatmaya hazırdır.

Şerefin Değişkenliği

Şeref ahlakı, sıkı ve belirgin sosyal davranış kuralları şart koşmasına rağmen, günlük yaşam bunun önemli ölçüde esnek olabileceğini de gösteriyor. Birçokları tarafından çifte standart ve tutarsızlık olarak değerlendirilen bu esnek yapısı, bu değerlerin oluşum sürecinden ayrı ele alınamaz. Bu yüzden, o, günlük yaşamla ahlaki kurallar arsında varolan gerginliği yansıttığı kadar, bu gerginlikle nasıl uğraşıldığını da gösterir. Geleneksel şeref kültürünün analizini yaparken Pitt-Rivers, eşit olmayan sorumluluk ve rollerle karakterize edilen sıkı şeref kurallarının, aynı zamanda ahlakın yapısına zarar vermeden taraftarlarına oyun olanakları da sunduğunu belirtir. Bu da kuralları, sınırları ve rol bölüşümünü iyi bilmeyi gerektirmektedir. Dört düzeyde bu kendisini gösterir.

1) Cinsel Yaşam

Şeref ahlakının erkek ve kadın için ne ifade ettiğine önceki sayfalarda değinildi. Kadın bakireliğini koruyabilmesi için sosyal pasif bir konumda olması gerekiyor. Erkek ise kendisine bağlı kadınları koruyabilmesi için sosyal aktif bir konumda olmak zorundadır. Ahlakın yükümlülüğündeki eşitsizlik de burada başlıyor: Kadın için yükümlülükler mutlak iken, erkekte göreceli oluyor. Onun şerefi temelde eşine, annesine, kızkardeşlerine ve kız çocuklarına sunduğu korumayla belirleniyor ama, onun erkekliği başkalarının 'kadınlarını' fethettiğinde yükselebiliyor. Onun fetihleri kendisindeki düşük ahlakın bir sonucu değil, aksine fetih etiği kadınları koruması gereken erkeklerin pasifliği ve zayıflığı olarak değerlendiriliyor. Aktif oyuna katılımını yükselterek o, yalnızca kendisinden bekleneni yapıyor, yani şerefini yükseltiyor. Pasif olma halinde ise şerefsizliğe kayıyor; çünkü pasiflik bir kadınsı karakter olarak algılanıyor. Kadın için Bakire Meryem örnek olurken, erkek için çapkınlığın temsilcisi Don Juan taklit edilmesi gereken oluyor.

2) Sosyal Sınıflar

Ahlakın kuralları ve sınırları yalnızca eşit pozisyonda olan sosyal grubun üyeleri için geçerlidir. Pitt-Rivers'ın araştırma alanı Andalusya örneğinde bu kurallar köylü tabakası ve alt grupları kapsamaktadır. Bölgenin aristokratları şerefin içeriğini farklı doldurmaktaydılar: Onlar için şeref, eşitleriyle girdikleri rekabette, bireysel çabaları ile başardıklarının ürünüy-

dü. Şerefleriyle oynandığı anlarda ise düello[1] çözüm sunmaktaydı. Bu da yalnızca eşitler arasında olabiliyordu. Örneğin; bir aristokrat, bir köylüyü düelloya davet edemezdi. Bunu yaptığında şerefini kendisi zedelemiş olurdu. Diğer yandan bir aristokratın otoritesini tanıyan köylü için de, bu tanıma onun ahlakını devralması anlamına gelmemekteydi. Aristokratın da böyle bir beklentisi yoktu.

3) Mekansal Bağlılık

Şeref ve utanç kuralları her zaman bir şekiliyle bir sosyal-coğrafik mekana bağlıdır. Bu mekan; ev, köy veya bir sokak olabilir. Önemli olan bu mekanlara ait kişilerin, ahlaklarının sınırlarının da buralara bağlı olduğu bilinicini taşımalarıdır. Ahlakın bağlı olduğu coğrafi alan değiştirildiğinde, kuralların tanınmaz ve geçerliliklerini de kaybetmeleri ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden, evin kuralları kapıya kadar ve köyün kuralları köye ait son tarlaya kadar geçerlidir. Eğer bir köylü, şehirde ahlakına denk davranmazsa, yani köyde davranacağı gibi, bu onun ahlakının zayıflığı anlamına gelmemektedir. O, şehirde yaptıklarını köyde tekrarlamayacağı bilincine sahip oldukça, yani kendi ahlakının sosyal-coğrafik mekanının sınırlarını bildikçe, değerleriyle çatışmanın nedeni olmayacaktı.

4) Otorite

Şerefin, belki de en sorunlu yanını, onun iktidarla olan ilişkisi belirlemektedir. Bir yandan, bir baba, şeref kurallarını uyguladığı takdirde kendisine bağlı olanlar üzerinde statü ve otorite sağlayacak, diğer yandan ise bu kurallara uyum kendisinden daha büyük bir otorite olan devletle sorunlar yaşamasına neden olacaktır. Kızını ahlaksız tutumundan dolayı cezalandıran baba veya eşitini düelloya davet eden bir erkek, karşısında devleti bulacaktır. Aslında şeref ahlakına bağlı davranan baba, devletin yaptığından farklı bir şey yapmıyor. Her ikisi de en yüksek ahlak adına hareket ediyorlar; her ikisi de kutsal Tanrı, yasa, kan ve geleneğin temsilcisi olma hakkını üstleniyorlar; her ikisi de kendi güdümleri altında yaşayanlardan mutlak itaatkarlık istiyorlar, çünkü karşılığında onları koruyorlar; ve her ikisi de itaatsızlık durumunda kendilerine bağlı olanları cezalandırma hakkına sahip

1) Düello, Birinci Dünya Savaşına kadar şeref meselelerinde sıkça başvurulan bir araçtı. Bilhassa Almanya, Fransa ve İtalya gibi ülkelerde üst tabakalara ait (aristokratlar ve askerler arasında) bir gelenek olarak sürdürülürdü.. Kadınlarla ilgili sorunlar, düellonun önemli nedenleri arasındaydı. Daha fazla bilgi için bkz. Spierenburg (1988).

olduklarına inanıyorlar. Öyleyse, birbirine oldukça yakın olan bu iki olgu arasında yaşanan sorunun nedeni nedir? Pitt-Rivers'e göre (1965: 30) bu, devletin en yüksek otorite olarak, son sözü söylemeye sahip olduğu inancından geliyor. Ve yalnızca bu boyutta ikisi arasında bir sürtüşme yaşanıyor. Devletin otoritesi baba tarafından tanınıyor ve kabul ediliyor; fakat bu, aristokratla olan ilişkisinde olduğu gibi, babanın kendi şeref ahlakını kenera iteceği anlamına gelmiyor. Onun ailesinin üzerindeki otoritesi devlet tarafından tanınıyor; fakat bu, babanın aile üyelerinin yaşamları hakkında karar verme hakkını içermiyor.

Peki, eşitler, sınıflar, mekanlar ve otorite sahipleri arasında sürekli yaşanan ikilemler, birçokları tarafından nitelendirildiği gibi çifte standartlar, kavramların muğlaklaşmasına veya anlamlarının karışmasına neden olmuyor mu? Hayır, diyor Pitt-Rivers (1965: 38), şeref ahlakının hem sosyal hem piskolojik düzeyde bir köprü rölü görmesi bunu engelliyor. Çünkü şeref ahlakı, bir yandan bireyin idealleri ile gerçek arasında, diğer yandan ideal sosyal düzenle gerçek sosyal yaşam arasında bir köprü oluşturuyor. Bütün bunlar bir yere kadar şaşkınlığa yol açabiliyor; ama bu şaşkınlık yıkıcı türden değildir. Çünkü; şaşkınlığın içinde sosyal uzlaşmanın temeli yatmaktadır: O varolan otoritenin meşruluğunu sağlıyor; bu da uzun vadede düzenin yaratılması ve hiyerarşinin oluşmasını haklı kılıyor.

Şerefin Geçmişi Üzerine: Koç ve Erkek Keçinin Hikayesi

'Şeref ve Utanç' adlı çalışmanın yayınlanmasından sonra, bu kavramlar değişik disiplinlerin ilgi alanı oldu. Güney Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın değişik ülkelerinde onların günlük yaşamdaki yerlerine yönelik araştırmalar yapıldı. Ayrıca, İspanya ve Portekiz kültürünün sömürgecilik döneminden itibaren etkili olduğu Güney Amerika'da da bu tür araştırmalar yapıldı. Böylelikle şeref ve utanç kavramlarının etkisinin sosyal hayatın değişik alanlarında tespiti için, aile oluşumları, evlilik biçimleri, güç oluşumları, kadının konumu, çocuk yetiştirilmesi ve namus cinayetlerine kadar bir dizi konuda ürünler ortaya çıktı.

Bazı araştırmacılar da, bu kavramların, neden Akdeniz bölgesinde ortak kavramlar olduğuna, tarihsel açıklamalar getirdiler. Bunlardan Schneider (1971), ekonomik ve ekolojik faktörlerin belirleyici olduğunu öne sürdü. Ona göre 'şeref ve utanç ideolojisi', eşit düzeyde olan küçük çaplı sosyal oluşumların (aile, aşiret veya çetelerin) sınırlı yaşam kaynakları üzerindeki savaşımının sonucuydu. Tarımla uğraşan köylülerle hayvancılıkla geçimini

sağlayan göçebeler arasındaki bu savaş, etkili devlet yapısının olmadığı ve şehirlerin kırsal alanları baskı altında tuttuğu Akdeniz'de her zaman var olmuştu. Bu tür toplumlarda güç konumunu; toprak, hayvan ve insan sayısı belirlemekteydi. Toprak ve hayvanlara üretim için, insanlara ise kendisini çoğaltabilmek için ihtiyaç vardı. İşte burada kadına önemli bir rol düşüyordu. Çünkü o, bereketliliği ile çocuk sayısını, temziliği ile grubun yüzünü belirlemektedir. Bu yüzden tüm diğer mülkiyetler gibi, kadın da grubunun denetimi ve koruması altındadır. Sürekli tehdit altında yaşayan bu gruplar, zorunlu olarak aktif savunma ve güç gösteriminde bulunmak durumundadırlar. Böyle bir ortamda en ufak bir pasiflik, mülkiyetin ve varlığın kaybı anlamına gelmektedir.

Schneider'ın tezini başka araştırmacılar da desteklediler. Anton Blok (1981), İspanya, Portekiz ve İtalya kırsalında yaptığı alan çalışmalarından çıkarak, şeref ve utanç kavramlarındaki göçebe yaşamın izlerine işaret etti. Bu bölgelerde şeref ve utancın tarifi, halen doğadaki hayvanlarla karşılaştırılarak yapılmaktaydı. Bu karşılaştırmada koç ve erkek keçi önemli rol oynar. Mesela: Eşi tarafından aldatılmış bir erkek için kullanılan 'boynuzlu erkek' deyiminin kaynağı erkek keçidir. Çünkü, koçun aksine, tekeler başka tekelerin dişileriyle ilişkisine müsade ederler. Eşini başkalarına kaptıran erkek, çevre tarafından yalnızca koruma görevini yapamayan erkek olarak algılanmaz. O, bununla aynı zamanda cinsel yetersizliğini de göstermiştir. Eşinin ihaneti onu keçi gibi boynuzlu yapmıştır ve boynuzların da çevresinden saklaması mümkün değildir. Onlardan kurtulması için bütün çevrenin görebileceği şekilde yeniden güç, yani erkek olduğunu göstermesi gerekmektedir. Blok'a (1981: 14) göre, stabil politik merkezlerin olmayışı, insanların tehlikelere karşı varlıkları ve mülkiyetlerini kendi güçleriyle korumalarını mecbur kılıyor. Eğer etkili, eşitçi ve pasifleştirici bir devlet aygıtı gelişirse, tıpkı Batı Avrupa'da olduğu gibi, bu mecburiyet ortadan kalkacaktır.

Schneider ve Blok'un aksine Ortner (1996), açıklamada vurguyu bakirelik olgusu ve bunun grubun sosyal şerefini belirlemede oynadığı role yapmakta. Ona göre bakireliğin idealleştirilmesi doğrudan ataerkil aile yapısı ve bunun yarattığı ataerkil devlet yapısıyla ilişkilidir. Bu iki olgu, kadının erkek güdümü altına girmesine ve evcimenleştirilmesine neden olmuştur. Bu süreç, öz ve temiz anneliğin korunması adı altında ideolojik savunmasını yaratmıştır. Ortner, bu süreçte bakirelik olgusunun da erkeğin elinde bir güç aracına dönüştüğünü belirtiyor. Kadın, temizliğe endekslendiğinden, onun davranışları gelecek soy için belirleyici oluyor. Temiz bir kadın, erkek ço-

cuklarını şereflendiriyor ve kız çocuklarının bakireliğinin garantisi oluyor. Kız çocuklarının bakireleği de, erkeğin şerefinin parçası olduğundan, onun tarafından bir yatırım aracına dönüşebiliyor. Ortner'ın (1996: 45) ifadesini kullanacak olursak, kadının temizliği, 'gerçekçi siyasetin bir biçimi' olarak stratejik ilişkiler kurmak için bir araçtır. Çünkü, kız çocuğunun daha iyi bir tabakanın veya güçlü bir ailenin üyesi ile yapacağı evlilik, geldiği ataerkil gruba kendi pozisyonunu güçlendirmesi için bir olanak sunmaktadır.

Kültür mü Yoksa Din mi?

Akdeniz eksenli yaklaşım, değişik kesimler tarafından da eleştirilmiştir. Örneğin Herzfeld (1980), erken genellemeler konusunda uyarmaktadır. O, bölgede karşılaşılan tüm varyantların iki kavram altına sıkıştırılmasının gerçeği yansıtmadığını iddia ediyor. Yalnızca 'filotime'(Yunanca 'şerefe olan sevgi' anlamı taşıyor) kavramından çıkarak Yunanistan'ın bir bölgesinde yaptığı araştırmada, küçük bir alanda bile bu kavrama sosyal, politik ve ekonomik konuma göre nasıl değişik anlamlar yüklendiğini aktarıyor.

Wikan (1984), 'şeref' ve 'utanç' kavramlarının ne ölçüde birbirlerinin karşıt kutupları olduğu sorusunu soruyor. Ona göre 'şeref', daha çok antropologların öne çıkardığı bir kavramdır. Kahire ve Oman'da yaptığı araştırmalarına dayanarak, günlük yaşamda değişik boyutlarıyla 'utanç' kurallarının hakim olduğunu aktarıyor. Wikan, bu durumlarda bile 'ötekilerin' yargılarının her zaman ölüme sürüklemediğini öne sürüyordu.

Konu hakkında çalışma yapmış bir başka araştırmacı olan Stewart (1994), Akdeniz bütünlüğünü tartışmaya açıp, Arap yarım adasındaki Müslüman göçerlerle Hristiyan Sicilyalılar arasında ne ölçüde bir benzerlik olduğu sorusunu sormakta. Şeref ahlakının günlük yaşamdaki dinamizmini algılayabilmek için Stewart, yeni kavramlar öne sürmekte. O, bölgeler arası karşılaştırmalarda Batı'nın özel gelişiminin hesaba katılmasını belirtmekte. Kendisi bunu Bedeviler ile Batı Avrupa arasında bir karşılaştırmayla yapmaktadır. Ona göre (s. 140), şeref kavramı, Batı'da Bedeviler'de olduğundan daha fazla şiddete yol açmaktadır. Ayrıca Stewart (s. 76), Güney Avrupa ile Orta Doğu arasındaki benzerliği, Güney Avrupa'nın uzun dönem İslami iktidarlar egemenliğinde kalmasına bağlıyor.

Müslüman ile Hristiyan dünyanın ne derecede ortak bir sosyal kültüre sahip olduğu tartışmalarını, şeref ve utanç ahlakı ile dinler arasındaki ilişki üzerine yapılan daha geniş tartışmanın bir parçası olarak görmek gerekiyor. Utanç kuralları ile dinsel yükümlülükler arasında benzerliklere, bakireliğin

kutsanması ve evlilik dışı ilişkilere konulan yasak gibi, veya birbirleriyle geçişli bir durumda olmalarına rağmen[2], genel olarak bu kavramların dinlerden bağımsız olduğu kabul edilmektedir.

Bu yüzden, Akdeniz bütünlüğünü, kimi araştırmacılar tüm bölgenin ortak sosyal-ekonomik geçmişine bağlamışlardır. Örneğin Ortner (1996: 43), ortaklığın İslam ve Hristiyanlığın aynı ataerkil ilişkiler ortamında çıktıklarından ataerkil değerleri yansıttıklarını iddia etmektedir. Schneider (1971: 20) ise, hem İslamın hem de Hristiyanlığın oluşturdukları tarımcı ve göçer toplumların değerlerini taşıdıklarını öne sürer. Bundan dolayı her iki dinde bakirelik ve annelik değerlerine önem verilir. Schneider, farklılıkların birbirlerinin küçük ayrıntılarında olduğunu iddia eder: Öneğin, İslam, kadını kapatarak ona değer veririken, Hiristiyanlık ondan çarşafı alır yerine bakire Meryem idealini koyar.

İki dinin etki alanlarındaki farklılığı öne çıkartan araştırmacılar ise, bu kavramların gerçektende ne ölçüde yaşam içinde yerlerinin olduğunu ve aynı anlamı taşıyıp taşımadıkları sorusunu sormuşlardır. Wikan (1984: 649), 'şeref' kavramının Kahire ve Oman'da günlük yaşamda olmadığını tespit etmişti. Bates ve Rassam da Orta Doğu'da erkek egemenliği olmasına rağmen, Güney Avrupa'da olan maço kültürü ve Don Juan övgüsünün buralarda olmadığını belirtmişlerdi. Bunun karşısında, İslami Orta Doğu'nun, kadının cinsel yaşamının sınırlarını aşırı düzeyde, bu kavramlarla kurumsallaştırıldığını da vurgulamaktalar. (Bkz. Bates/Rassam: 214-5; ayrıca Youssef: 334)

Köyler ve Şehirler

Akdeniz modeline bir başka eleştiri de, öne çıkarılan kavramların ne ölçüde büyük ve dinamik ortamlarda geçerli sayılabileceğiyle ilgiliydi. Peristiany'nin (1965: 12) kendisi öne sürdükleri modelin yalnızca küçük ölçekli, dışa dönük ve herkesin 'yüz yüze' yaşadığı toplumlar için geçerli olduğunu belirtmişti. Ona göre analizleri, sosyal değişken ve şehirli ortamlarda geçerli olmayacaktı; çünkü, insanların sosyal gerçeklikleri ve bunları algılamaları değişmiş olacaktı. Bu tahmin ne derecede doğru çıkmıştır? Gerçekten de şeref kültürü, etkinliğini anonim vatandaşlık kavramının etkin olduğu milyonluk şehirlerde kaybetmekte midir?

2) Mesela bkz. Campell (1965: 147). Campell, Yunan yarı göçebe Sarakatsaniler'de Hristiyanlık öncesi inançlarla Hıristiyani kişiler ve motiflerin nasıl şeref ve utanç ahlakını güçlendirmek için kullanıldıklarına tanık olmuştur.

Jowkar'a göre (s. 50), bu beklenti kesinlikle gerçeği yansıtmıyordu. O, beklentilerin aksine şehirleşmenin bu kavramları çözemediğini, tam da aksi bir durumdan söz etmek gerektiğini iddia ediyor. Ahlaki değerler, köylerde kadın ve erkek için eşit yükümlülükler taşırken, şehirlerde bu erkek lehine dönüşüyor. Erkek, şehirlerde varolan yeni cinsel olanaklardan yararlanırken, kadınlar köylerden daha fazla evlerine izole edilebiliyorlar. Jowkar (s. 57), ayrıca bölgedeki şehirleşmenin ve devletleşmenin Batı'dan farklı bir süreçte geliştiğini vurguluyor. Bu yüzden endüstrileşmenin aynı sonuca varmasını beklememek gerektiğini belirtiyor ve günümüz açısından şu soruları sormanın daha gerçekçi olacağını iddia ediyor: Peristiany ve arkadaşlarının öne sürdükleri model, ulusal devletlerin egemen olduğu şehir ortamlarında nasıl kullanılabilir? Ataerkil baba bu durumda ailesi ve kadın cinsiyeti üzerindeki etkisini nasıl koruyor? Şeref kavramına şehirlerde nasıl anlam yükleniyor?

Modernleşme ve kentleşmenin şeref ve utanç kavramlarını değiştiremeyişini, Dodd (1973: 48), kırsal geleneklerin çözülüşünün ağır temposunda ve tam olarak gelişemeyen ekonomik altyapıda aranıştır. Ona göre, şehirlerin yeterli kaynak sunamamasından ötürü, yeni gelenler köyleriyle ilişkilerini bırakamamışlar. Bu yüzden bölgedeki şehirler küçük çaplı köylü topluluklarının bir bütünü halindedir. Dodd'un aksine Al-Khayat (1990), karar mekanizmalalarına vurgu yapmıştır. Belki modernleşme kadınlar için daha fazla eğitim olanakları, küçük aile tipini, erkek ve kadın buluşmalarını arttırmıştır; ama kadınların karar alma mekanizmalrındaki katkısını değiştirmemiştir. Bu yüzden cinsiyetler arasındaki eşitsiz güç dengesi ve bunu temsil eden kavramların kullanımı devam etmektedir. Bir başka görüş de, kadınların ekonomik hayata katılımlarını öne çıkarmıştır. Köylerde kadınlar ev içinde ve dışında aile ekonomisinin vazgeçilmez bir parçası iken, bu rol şehirlerde hemen hemen ellerinden alınmakta ve onların katkısı yalnızca evle sınırlanmaktadır. Ev dışı faaliyetlerini kaybeden kadın köydekinden daha fazla içe kapanmaktadır. Bunun bir yansıması. şehirlerde daha fazla karşılaşılan örtünmeyle kendisini gösterir. Köy sakinleri birbirlerini tanıdıklarından nasıl davranılması konusunda sorun yaşamazlarken, şehirler 'yabancıların' biraraya geldiği ve 'şeref'in bir çok açıdan tehdit altında olduğu yerler olarak algılanmaktadır. (Bkz. Bates & Rassam 1983: 227)

Gilmore (1987), bütün bu gelişmelerin *'Şeref ve Utanç'* adlı kitaptaki iddiaların kenara itilmesi sonucuna neden olmamasını savunmuştur. Ona göre, yaşanan değişimlere rağmen, 'şeref' ve 'utanç' kavramları, Akdeniz

kültürlerinin 'efendi' sembolleri olmaya devam etmektedirler. Çünkü tüm bölgede halen kadında aranan bakirelik en üst değerdir. Ve halen kadın sosyal hayatta 'zayıf halka'yı temsil etmektedir. Gilmore bu yüzden şeref ve utanç kavramlarına yönelik araştırmalarda vurgunun cinsel rollerin sosyalizasyonuna, cinsiyet kimliğinin oluşumuna ve bunların iktidarla olan ilişkisine kaydırılmalısını önermektedir. Ona göre, halen süren baskıcı erkeklik olgusunun temeli bu soruların cevaplarında yatmaktadır: 'Erkek için şerefin kaybı yalnızca sosyal statünün kaybı değildir; o aynı zamanda sosyal kimliğin, erkekliğin kaybıdır. Akdeniz şerefi demek ki, 'libidolaştırılmış' sosyal prestijdir.' (Gilmore 1987: 12)

Şeref ahlakının yalnızca küçük çaplı kırsal alanlarla sınırlı bir fenomen olmadığı, başka açıdan da destek bulmuştur. Kimlik şekillenmesi hakkında yapılan araştırmalarda bu kavramın rolüne yer verilmiştir. Goddard (1987), bunu Napels'te tespit etmişti. Bu şehrin değişik tabakalarında kadının cinselliği üzerindeki kontrolün sürdüğünü ve bunun da kimlik sorunuyla alakalı olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, kadının davranışları halen grup kimliğinin sınırlarını belirlediğinden, kimliğin şekillenmesinde de belirleyici rol oynamaktadır.

Goddard'ın Napels için vardığı sonuç, kendisinden önce şeref ahlakı ve kimlik arasındaki ilişkiye işaret etmiş iki araştırmacıya dayanır. Birincisi Mary Douglas'tır. O, temizlik anlayışı ile cinsellik arasındaki ilişkiyi detaylı işlemiştir. Douglas, *'Temizlik ve Tehlike'* adlı çalışmasında ahlaki temizlik ve bakireliğin sosyal düzeni kurmada üstlendiği önemli role değinmişti. Burada kadının cinsel davranışlarının belirleyiciliği, ona göre, sosyal bütünlüğün kendisinin doğrudan kadın vücudu üzerinden tespit edilmesindendir. Örneğin, Hint toplumunda bir çocuğun hangi sosyal sınıftan (kasttan) olduğu, annenin sosyal geçmişi tarafından belirlenir. Onlarda kadın, bir sosyal sınıfa dahil olmak için, kelimenin tam anlamıyla, giriş kapısının kendisidir. Kadının temizliği bu yüzden titizlikle erkek tarafından korunur ve düşük tabakadan bir erkekle cinsel ilişki yaşayan kadın, acımasızca cezalandırılır (Douglas 1980: 125).

Goddard'ın ikinci dayanağını Schneider'dir. Schneider (1971: 17), şeref olgusunun grup sınırlarının ve iç bağlılığın tehdit altında ve şüpheli halde olduğu durumlarda öne çıktığını belirtmişti. Özellikle bu durumlarda grubun üyeleri kurallara bağlı olduklarını ve güvenilebilirliklerini kanıtlamak zorundadırlar. 'Şeref ideolojisi', grup sınırlarını belirlediğinden kimliğin pekiştirilmesi için önemli bir araçtır.

Özellikle şehirlerde, yani farklı grupların bir arada olduğu yerlerde, kimliğin yok olma tehlikesi artmaktadır. Dolayısıyla, şehirlerde 'şeref' ve 'utanç' kavramlarının halen kullanılır olması insanı şaşırtmamalıdır. Bu kavramlar grup kimliğine ahlaki bir içerik kazandırmaktadır. Tıpkı Napels'te olduğu gibi, bu, kız çocuklarının eşlerini belirleme ve kadının faaliyetlerini sınırlamakla olmaktadır. (Goddard: 174)

Batı'da Şeref Üzerine Çalışmalar

Geçen yüzyılın seksenli yıllarından itibaren şeref ahlakıyla ilgili çalışmaların alanı genişlemeye başladı[3]. Bunun iki nedeni vardı.

Birincisi şeref kültürü artık yalnızca Güney ülkelerine ait ya da endüstri öncesi bir fenomen olarak görülmemekteydi. Bilhassa Batı toplumlarının kendisinde kadınlara karşı uygulanan şiddetin sürmesi, erkek saldırganlığı ile şeref olgusu arasındaki ilişkiyi yeniden gözden geçirmeye yöneltti. Örneğin Baker (1996: 166), şeref ve utanç kavramlarının Batı'da da halen erkek şiddetini kadın üzerinde haklı çıkartmak için kullanıldığını iddia etti. Ona göre, geleneksel toplumlarla karşılaştırıldığında Batı'da yalnızca çevrenin rolü değişmişti. Kadını kontrol eden erkek kardeşler, aile ve çevre değil, yalnızca onun eşi veya sevgilisiydi. Şerefin yeni mekanı artık kadının eviydi; bu ise pratikte, Baker'e göre, kadın için daha az tehlike anlamına gelmiyordu.[4]

İkinci nedeni ise geçen yüzyılın altmışlı yıllarından itibaren Güney Akdeniz ve Orta Doğu ülkelerinden Batı'ya olan göç oluşturmaktaydı. Göçmenlerle birlikte bu kavramlar da Batı'ya gelmiş ve onlar üzerine yapılan araştırmalarda da bu kavramlara artarak yer verilmiştir. Olgunun dikkatleri çekmesindeki önemli bir faktör, göçmenler tarafından işlenilen kimi cinayetlerin arkasında şeref motifiyle karşılaşılmasıydı. Bu cinayetlere yönelik araştırmalar, bir dizi ürün yaratmıştır. Dördüncü bölümde işlenecek bu araştırmaların önemli bölümü, konuyu, hukuk antropoljisi açısından ele almıştır. Yapılan tartışmalarda özel hak ile yasal haklar arasındaki gerginlik işlenmektedir. Bunun yanısıra göçmenler hakkında yapılan sosyal araştırmalarda da şeref olgusuna yer verilmiştir. Araştırmaların tümü, bir çok değişimlere rağmen onların 'şeref', 'bakirelik' ve 'aile' kavramlarına sıkıca bağlı olduklarına işaret etmektedir.

3) Bu ilginin yeni örnekleri için bkz. Spierenburg ve Stewart.

4) Şeref olgusunun eleştirisel bir analizi için ayrıca bkz. Araji. Şeref, erkeklik ve şiddet ilişkisi ABD açısından Cohen&Nisbett tarafından işlenmiştir.

Sınırlı sayıda araştırmacı bizzat şeref kavramının kendisiyle ilgilenmiştir. Bunlardan Werner Schiffauer, Türkiye ve Almanya'da yaptığı araştırmalarıyla, konuya farklı açılardan bakabilen ender kişilerden biridir. Schiffauer, çalışmalarında 'şeref' olgusunun 'mihver' rolüne dikkat çekmiştir; yani, kişinin onuruna zarar verecek en ufak bir dedikodu ve saldırıyı engellemek için önceden takılacak tutum ve bırakılması gereken itibarın sağlanmasındaki rolünü işlemiştir. Schiffauer (1991: 51), göçmenliğin gelenek ve kuralları baskı altına aldığı, bunun da bu değerlerin daimi bir yorumunu mecbur kıldığını öne sürmektedir. Burada, akılcılık ve evrensellik aynı anda işleyen iki süreçtir. Ona göre, bu süreç, başka kültürlerle tanışmaktan dolayı değil, 'yabancılık olgusunun tecrübelerinden' kaynaklanmaktadır. Yabancı olanı tanımak, düzensizliği beraberinde getirir ve bu da kişiyi yaratıcılığa ve akılcılığa zorlamaktadır.

Türkiye'deki Çalışmalara Dair

Aslında Türkiyeli göçmenler arasında şeref kültürünün halen etkin olması şaşırtıcı değildir. Onların geldikleri ülke, hem tarihsel hem de kültürel olarak şeref olgusunun yükseklerde tutulduğu iki bölgeye dahildir. Bağlı olduğu Akdeniz ve Orta Doğu'da şeref ahlakı yaşamın vazgeçilmez bir parçasıdır. Dolayısıyla bu ülkenin kendisi konunun araştırılması için harika bir kaynaktır. Buna rağmen, Türkiye'de konuyla ilgili araştırmaların sayısı oldukça azdır.

Yakın bir döneme kadar konu hakkında sistematik araştırma yapılmamıştır. Konuyla uğraşan ilklerden birisi Doğu Ergil olmuştur. 1980'de yayınladığı bir çalışmasında, namus cinayetleri ve onların sosyal kökenlerini incelemiştir. Ondan bir yıl sonra kan davaları uzantısında konu Mahmut Tezcan tarafından ele alınmıştır. Bunların dışında seksenli ve doksanlı yıllarda şehirleşme, modernleşme ve aile birleşimleri çerçevesinde konuya değinilmiştir. Yakın bir dönemde ise iki çalışma şeref ve namus ahlakını incelemiştir. İlki Başbakanlığa bağlı 'Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü' tarafından çıkartılan 'Töre Cinayetleri' başlığını taşıyan bir çalışmadır. Kitap; namus cinayetleri, bunların hukuksal boyutu ve önlenmesi için gerekli tedbirler ile ilgili değişik makaleler içermektedir. Ikincisi ise Sefa Şimşek'in, Batı'daki düello biçimiyle Türkiye'deki namus cinayetlerini karşılaştırdığı bir çalışmadır.

Bütün bu çalışmalar, yeni konseptler ve görüşler geliştirme çabası taşımamıştır. Yazarlar, özellikle namus cinayetleriyle meşgul olmakta ve onla-

rı azaltmanın yolları üzerine fikirler öne sürmektedirler. Hemen hemen hepsinde düşünce güzergahı birbirine çok yakındır: Namus cinayetleri toplumun geleneksel, feodal katmanları tarafından işlenmektedir. Bu bağların olmadığı, kişilerin yeterli derecede eğitim aldığı yerlerde bu cinayetlerle karşılaşılmamaktadır. Öyleyse geri kalmış bölgeler, bu cinayetlerin en sık yaşandığı yerler, özellikle Doğu, öncelikle ekonomik ve sosyal olarak kalkındırılmalı ve geleneksel ilişkiler çözülmelidir. Ancak bundan sonra namus cinayetleri de sona erecektir.[5]

Türkiye ile ilgili analitik çalışmalar da Batı'dan gelmektedir. Bunlardan iki grup vardır. Birincisi, Türkiye'nin değişik bölgelerinde alan araştırmaları yapmış Stirling, Meeker, Marcus ve Delaney gibi antropologlardan oluşur. İkincisi ise, önceki sayfalarda değinilen Türkiye kökenli göçmenler arasında Batı Avrupa'da çalışmış sosyal bilimcileri içerir. Her iki grubun görüşleri ileriki bülümlerde işlenecektir.

Birinci Bölümün Sonuç Notları

Akdeniz bölgesinde şeref konsepti, doğrudan ve dolaylı biçimde cinsiyetlerin dünyasına bağlanmıştır. Şeref, utanç kavramıyla sahip olduğu ilginç ilişkisi ile, kadınlar ve erkekler arasındaki eşit olmayan güç ve iş bölümünü belirler. Bu düşünce tarzında şeref pozitif bir karakter olarak erkek, 'utanç' ise negatif bir özellik olarak kadınla ilişkilendirilir. İlişkinin eşitsizliği katılımcıların davranışları açısından ikili bakış açısı yaratır. Bu ikilik hem aile içinde hem de toplumdaki ilişkilerde yansıtılır. Bu yüzden bu kavramlar ve temsil ettikleri ilişki patronuyla yalnızca bireyler arasında değil, bağlı oldukları grup ve geniş toplumda da karşılaşılır.

Şeref ve utanç ahlakı bireyin grup karşındaki sınırlarını belirlediği kadar, onun kendi grubu dışındaki özgürlük alanını da belirler. Bu yüzden önemli ölçüde grubun kimliğini etkiler, ki bu kan bağı (aile, sülale ve aşiret) veya coğrafik bütünlükler (köy, şehir ve ülke) tarafından belirlenebilir.

Sürekli olan ikili, farklı anlayışlara rağmen, kargaşa dolu bir sosyal toplumun yaratıcısı değildir. Çünkü o, aynı zamanda hiyerarşik düşünce ve yapıların haklılık zeminini de oluşturur. Bu, kavramın içinde taşıdığı güç ol-

5) Örneğin bkz. Tezcan (1999:26): '...ülkemizin Doğu ve güneydoğu yöreleri az gelişmişlik çerçevesindedir. Yani namus cinayetleri ve onlarla bağlaşıklığı bulunan törelerin bir işlevi var ve boş inançlara dönüşmemiştir. O halde bu bölgenin toplumsal ve ekonomik yapısının dönüşümü sağlanmalıdır...Global toplum kurumlarının yerleşmesi, kişisel adalet uygulamalarının önünü alır.'; ayrıca bkz. Şimşek (1998: 154).

gusuyla ilişkilidir. Buna göre, erkeğin gücün temsilcisi olarak ailesindeki kadınlar üzerinde kontrol hakkı vardır. O, getirilen sınırlamalara uymadığında kadını cezalandırabilir. Erkek, sınırlar koyma ve cezalandırma hakkını; korumak, saygı ve temizlik anlayışlarından yola çıkarak yapmaktadır. Bu üç kavram, aynı zamanda, şeref ve utanç ahlakının ahlaki dayanaklarını oluşturur ve grup tarafından itirazsız paylaşılır.

Yapılan bilimsel çalışmalar, bize bireylerin rollerinin önceden belirlendiği ama bunun kendiliğinden olamayacağını da aktarıyor. Onlar, sürekli değişen çevre, cinsel anlayışlar, sınıflar ve otorite tarafından göreceli hale getirilip, sınanmaktadır. Çevrenin değişkenliği, yanısıra, farklı sosyal, dinsel ve etnik grupların varlığıyla belirlenir. Tüm bu etkenler birlikte ahlakın grupsal sınırlarını belirler ve bu sayede 'biz' ile 'onlar', 'iyi' ile 'kötü' ve 'temiz' ile 'kirli'yi temsil edenler arasına mesafe konulur.

Bu bölümde genişçe değinilen şeref ve utanç ahlakının özünde küçük çaplı yerleşim yerleri için söz konusu olduğu vurgulanmıştı. Bu ahlakın büyük çaplı, karmaşık ve yabancı metropollerde nasıl yaşatıldığı bizi ilgilendirecek husus olacaktır. Buraya kadar izah edilen kavramlar ve yaklaşımlarla bu iz sürülmeye çalışılacaktır. Değişen zaman ve mekanların onların içeriği ve sınırlarına olan etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu ise, anne ve babalarının aksine, yaşamlarının önemli bölümü Amsterdam, Berlin veya İstanbul'da geçmiş genç kuşakların gözlemlerine ve yaklaşımlarına dayanılarak yapılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNLÜK YAŞAMDA ŞEREF

Aşkla İlgilenmenin İki Yolu

"Şeref mi...nasıl söylesem yani...cinsellikle ilişkili bir şey, daha çok kadınla iligili...Şey, beni anlıyorsunuz değil mi?"

"Şeref bizim toplumumuzun geri bir özelliğidir. İnsanlar şerefin kadının bacakları arasında olduğuna inanıyorlar. Hayır! Şeref iki kulak arasındadır, insanın gelişmişliğiyle, onun bütünselliği ile alakalıdır; bir kızın bakireliği ile değil."

İlk tarif, İstanbul'da yirmi yaşında işçi bir kız, ikincisi ise Hollanda'da yaşayan yirmidört yaşında bir kız öğrenci tarafından yapılmıştır. Bu tarifleri esas alırsak, birincisinin geleneksel yaklaşımı, ikincisinin ise moderniteyi temsil ettiğini tahmin etmekte zorlanmayız.

Aslında birinci kişiden de daha farklı bir izah beklenemezdi. Kendisi İstanbul'da yaşıyordu ve burada da büyümüştü; ama ailesi Malatya'dan gelmekteydi. Yirmibeş yıldır hemşehrilerinin ve akrabalarının oldukça kalabalık sayıda olduğu İstanbul'un Aksaray ilçesinde ikamet ediyorlardı. İşyerinde edindiği birkaç arkadaşı dışında onun sosyal ilişkileri Aksaray'daki tanıdık çevre ile sınırlıydı. Hafif öne eğik başıyla ve yüzünde yansıttığı masumluğu ile sorularıma cevap vermesi de, benim için herhangi bir sürprizle karşılaşmıyacağımın göstergesiydi.

Buna karşın, sohbetimiz başından itibaren doğrudan gözlerime bakarak konuşan öğrencinin yansıttığı profil tamamen farklıydı. Kendisini oldukça iyi ve mantıklı bir şekilde ifade etmekteydi. Sorunlar hakkında önceden düşünmüştü ve kesin görüşlere sahipti. Hayır, aslında bu konular o ve onun kız arkadaşları için geride kalmış meselelerdi. Evet, başlangıçta, ilk kez ayrı bir odaya ayrıldığında büyükleriyle, daha doğrusu onların çevresiyle, sorun yaşamıştı; fakat akıllı ve samimi bir şekilde bu sorunların üzerine gitmiş, anne ve babasını çevredekilere değil de kendisine güvenmelerine ikna etmişti. Böylece büyüklerine birazcık da olsa bilinç aktarmıştı. Öğrenci, kadının gelişmesi önünde engel olarak gördüğü kültürel değerlerin tümünü eleştirmekteydi. Bu yanıyla da o, Hollanda ortamında akılcılık ve bireyciliği temsil eden tipik bir örnekti.

Burada gerçekten de şeref ahlakına yaklaşımın iki kutubuyla karşı karşıya mıyız? Ve bu farklılığı Batı Avrupa'ya göçün bir sonucu olarak görebilir miyiz? Başlangıçta tüm veriler bu yönde düşünmemizi zorluyor. İstanbul'a göçün, işçi kızın yaşamına getirdiği tek farklılık aile ortamından uzak bir semtte çalışabiliyor olmasıydı. Bunun da ötesinde ne giyimi ne de davranışında İstanbul'un izlerini görmek mümkündü. Bu yanıyla Anadolu'nun birçok kasaba ve şehrinde karşılaşacağınız kızlardan farklı değildi. Öğrenci ise, ne giyimi ne de davranışıyla ailesinin geldiği Antep yöresini andırıyordu. Tamamen Batı izleri taşıyor ve bilinçli bir şekilde geleneksel değerlerden uzaklaştığını gösteriyordu.

Burada, şeref ve utanç sınırlarını kim aşmış oluyor? Aktarılan bilgiler bazında öğrenciyi göstermek yanlış olmasa gerek. Ve hızlı bir açıklama olarak, değişimi Hollanda'da sahip olunan olanaklara bağlayabiliriz. Maalesef, cevaba ulaşmak bu kadar basit değil.

Önceden de belirtildiği gibi, İstanbul'daki işçi kız terbiye kurallarının kendisinden beklediği herşeyi yansıtıyordu. Ama, sohbetimiz ilerledikçe beni şaşırtacaktı. Davranışı tamamen ahlaki kurallara uygundu ve bu kuralları da iyi bildiğini gösteriyordu; fakat bu bilinç onun kendi küçük farklılıklarını ortaya koymasını engellemiyordu. Örneğin sohbetimizin ileriki safhasında, halen başı hafif öne eğik bir şekilde, bana şimdiye kadar üç erkek arkadaşı olduğunu anlatacaktı. En sonuncusunu altı aydır çalıştığı işyerinde tanımıştı. Yaptığı şeyin yasak olduğunu, babası ve erkek kardeşlerinden gizli tutması gerektiğinin farkındaydı. Onlar haberdar olduğunda, kendisini neyin beklediğini düşünmek bile istemiyordu. Bunun ötesinde bir tereddüt ve herhangi bir bilinç sorununu kendisinde görmek mümkün değildi; utanç ahlakının en önemli kuralını hiçe saymakla meşgül olsa bile.

Öğrenci kızda da röportaj ilerledikçe yanıldığımı fark edecektim. Kendi gelişimini engelleyen kültürel değerleri bilinçli bir şekilde kenara ittiğini iddia eden bir bayandan, karşı cinsiyetle ilişkilerinde de daha rahat olacağını bekliyordum. Fakat hayır; şimdiye kadar henüz bir erkek arkadaşı olmamıştı. Bu, ona göre, kültürün getirdiği sınırlardan kaynaklanmıyordu. Nedeni, uygun birisini şimdiye kadar bulamamış olmasıydı. Eğer böyle birisiyle karşılaşmış olsaydı, ciddi bir ilişki isteyecek ve bu da evliliği getirecekti. Aksi takdirde ilişkisini, anne ve babasından hep saklamak zorunda kalacaktı. Bu da kendisinde bir bilinç çelişkisi yaratacaktı; çünkü büyüklerini kandırmış ve onların güvenini kötüye kullanmış olacaktı. 'Hayır' diyordu, 'onları çok seviyorum. Bizim gelişmemiz için o kadar çok şey fe-

da ettiler. Gizli ilişkilere girerek, yalnızca kendimi zorlamayacağım, onları da zor duruma düşüreceğim. Düşünsenize, benim hakkımda böyle bir şeyi başkalarından duysalar! Bana bir şey yapacaklarından değil; fakat tüm dünyaları yıkılır herhalde.'

Bu bilgilerle ilk tespit çöpe atılabilir. Geleneksel görünen İstanbul'daki işçi kız, pratikte çok daha cesaretli ve etkili bir şekilde utanç kurallarının sınırlarıyla oynamakta. Öyleyse, sorumuzu yeniden sorabiliriz: Şeref ve utanç sınırlarını kim aşmış oluyor? Maalesef, şimdi öğrencimiz değil, utangaç işçimiz. Cevabımızdaki bu değişiklik nasıl açıklanabilir?

Eğer işçi kız Malatya'da kalmış olsaydı, herhalde yirmisine kadar üç erkek arkadaşa sahip olamazdı. Büyük olasılıkla çoktan evlenmiş olacaktı. Şimdi İstanbul'da çalışıyor ve ailesinin geçimine katkıda bulunuyordu. Geçim sıkıntısının büyük olduğu bu zamanlarda ise, onu evlendirmek aile için önemli bir kaynağın yok olması demekti. Ailenin kızlarına ekonomik bağımlılığı ve İstanbul gibi on milyonluk bir şehirde denetimin zorluğu, değişimin nedeni olarak öne sürülebilir. Onun ahlakı normları bu kadar rahat idare etmesi ise, ahlakın kendi içinde barındırdığı çifte standartlara dayandırılabilir. Bir kız olarak erkeklerle evlilik öncesi ilişkisi olmaması gerektiği ve bunun ailesinin adını lekeleyeceğini biliyor. Fakat bu bilgiyi tamamen uygulamıyor. Aile etkisinin sınırlarını aştığı yerde, ailenin ahlakını da geride bırakıyor. Bunu yaparken herhangi bir bilinç çelişkisi yaşamıyor çünkü, çifte standartlarla yaşayan veya çift yaşam sürdüren bir çok insanla karşılaşıyor. Herhalde bu yanıyla abisinden, iş yerindeki kız arkadaşlarından ve komşularından sürekli duyduğu hikayelerden veya dedikodulardan farklı yaşamıyor. Onun sürdürdüğü aşk, ailesinin sınırlarının etkisinin dışındaki bölgede oluyor; ama kesinlikle şeref ve utanç ahlakının sınırlarının dışında değil çünkü, bu ahlakın kendisi ikili ölçüler, davranışlar ve gerçeklerle tanımıyor.

Öğrenci'nin ise, tüm yenilikçi düşüncelerine rağmen, işçi kız kadar ileriye gidemediğine tanık oluyoruz. Anne ve babasıyla olan ilişkisi onun için vazgeçilmez. Okuduğu şehirde bağımsız oturmanın verdiği olanakları kullanmıyor. Büyükleriyle olan duygusal ilişki ve aklı onda tek bir bilinç yaratmış ve bu da yalanlara, gizli yaşamlara olanak sunmuyor. Onun büyüklerine olan sevgisi dayatılmış bir türden değil, yalnızca bir erkeğe duyulacak aşktan öncelikli bir yeri var.

Gözlemlediğimiz bu değişikliklerde göçün etkisi nedir? Öğrencide gördüğümüz bağlılık dış göçün bir ürünü olarak görülebilir mi? Yoksa,

Hollanda'daki öğrenciyi bir işçiyle değil de bir İstanbul öğrencisiyle karşılaştırtırdığımız takdirde de aynı sonuca varabilir miydik? Bu türden sorulara cevap vermek için üç ülkede (Türkiye, Almanya ve Hollanda) röportajlar yapıldı. Röportajlar Hollanda'da başladı, sonra Türkiye ve Almanya ile devam etti. Bu güzergah onların verilişinde de esas alınacaktır. Karşılaştırmalar son bölümde yapılacaktır.

Şeref ve Namus Hakkında

Şerefin tanımı, algılanışı ve yaşanışı hakkındaki değişlikleri tespit etmek kolay bir görev değildir. Bu, soyut kavram olan şerefin, sosyal hayatın birçok yönüyle ilişkili olmasından kaynaklanıyor. Örneğin aile içindeki görev bölümü, evlilik yöntemleri, kadının konumu, güç ilişkileri ve daha bir çok olguyu hesaba katmak gerekiyor. Konumuz, şeref olgusunun yalnızca utançla, yani kadın cinselliğiyle olan bağlılığı olduğundan, hesaba katılması gereken faktörler biraz daha azalıyor.

Bu sınırlamanın da kendisine ait sorunları vardır. Kadın ve erkek ilişkileri bu kültürlerde önemli ölçüde özel dünyayla ilişkili olduğundan, yabancılarla bu konular hakkında konuşmak tabudur. Röportaj yapılan kişilerin genç, çoğunlukla bekar ve büyük şehirlerde büyümüş olmaları işimizi bu açıdan kolaylaştırmaktaydı. Buna rağmen bütün röportajlarda mesafe, merak ve kızgınlığın karışık olduğu bir hava vardı; özellikle şerefin utanç bölümü ile ilgili konuşulduğunda bunu tespit etmek mümkündü.

'Ün', 'statü' ve 'değer' anlamlarıyla Türkiye'de kullanılan şeref, bu anlamlarının yanısıra 'onur', 'haysiyet' gibi kelimelerle de ifade edilir. Arapça kökenli 'şeref' bu sinonimler içerisinde en sık kullanılandır. Yine en fazla ağırlığı olan da bu kelimedir; çünkü bu kelimeyle birlikte sıkça kullanılan 'namus' kelimesi ona derin bir anlam yükler.

'Namus' kavramının Batı dillerinde tam çevirisi yoktur. İngiliz dilinde kullanılan 'utanç' aslında 'namus'un bir parçasıdır ve onu tamamen örtmemektedir. Örneğin; Türkiye'de sıkça kullanılan 'namuslu ve şerefli biri' deyimi, 'utançlı ve şerefli biri' olarak çevirilemez, ya da 'namusun için yaşarsın' deyimi de 'utancın için yaşarsın' olarak değiştirilemez. Namus, Batı literatüründe bazen, 'aile şerefi', 'ahlaki şeref' veya ' cinsel şeref' olarak da çevirilir; fakat bu tanımlamalar da namusun birer parçası olmaktan öteye gitmezler. Mesela kimse 'insan cinsel şerefi için yaşar' diye bir deyim kullanmaz.

Genelde, tıpkı 'şeref' kelimesi gibi 'namus' kelimesinin de Arapça

kaynaklı olduğu sanılır. Arapça ile kurulan ilişki muhtemelen dinle kurulan ilişkiden kaynaklanıyor. Popüler bilinç, bu tür ahlaki kavramları din ve dindar insanlarla ilişkilendirir. İslam Ansiklopedisi'nde namus kelimesinin asıl kaynağının Yunanca 'nomos' olduğu aktarılır. Eski Yunanca'da 'nomos', 'tanrısal yasa', 'güvenilen' 'bir sırrın verildiği' gibi anlamlar taşır. Bu anlamlar, Osmanlıcada devam etmiştir. Bu dilde namusun dört anlamı vardır: 1) Yasa, düzen; 2) Bakirelik; 3) Temizlik, dürüstlük; 4) Tanrı'ya yakın duran melek (bkz. Özön). Namus, günümüz Türk ve İrani dillerin konuşulduğu bölgelerde oldukça tanınan bir kavram olmasına rağmen, Arapça konuşulan geniş bölgede yalnızca Mekke Arapçasında karşılaşılır. Burada, Türk ve İrani dillerdeki anlamının aksine, erkeklerle ilişkilendirilir ve 'alay edilmez' 'onure ad' anlamlarını taşır. (bkz. Plessner)

Kelimenin kökeniyle ilgili buraya kadar verilen bilgilerden yola çıkarak, şunu söylemek gerekiyor: Günümüz Türkiye'sinde de 'namus' Osmanlıca'ya yakın anlamlarıyla kullanılır. Onun tarifinde, 'Tanrı'ya yakın melek' dışında, üç anlamdan birisi seçilir. Tercihin nerede olduğunun bir tesadüf olmadığını, kişinin geçmişiyle doğrudan ilişkili olduğunu, röportajlar esnasında fark edecektim. Kelimenin geniş anlamını dahil etmek için, buraya kadar yapıldığı gibi 'utanç' kelimesini değil, doğrudan kelimenin kendisini kullanacağım.

'Düşük Ülke'de[1] Namusun Maceraları

(Hollanda'dan izlenimler ve notlar)

1. Tersten Utanç

Konuşmasına, Türk erkeklerinin garip bir tarifiyle başladı. Bütün amaçlarının eğlence ve kızların bakireliğini bozup terk etmek olduğunu aktardı. Bunu yapmalarının tek nedeninin de birbirlerine hava atmak olduğunu belirtti. Bunun üzerine kendisine, tanımadığı Türk erkeklerinin hepsinden korkup korkmadığını sordum. 'Hayır' dedi rahatlıkla ve devam etti: 'Aslında ben daha çok bakireliğini yitirmiş kızlardan korkarım.' Şaşırmıştım. 'Bak', dedi, 'erkeklerin ne istediğini tahmin etmek zor değil. Yani, onlara mesafeli davranırsan, sorun da yaşamazsın; fakat bakireliklerini yitirmiş kızlar senin arkadaşların olabilirler. Kendileri için kader kurbanları aradıklarından, isterler ki bütün kızlar bakireliklerini kaybetsinler. Senin

1) Hollanda ülkesi, Flemenkçe'de Nederland'dır. Tam olarak bu 'Düşük ülke' anlamını gelmektedir.

güvenini kötüye kullanıp, aklına bir çok terbiyesiz şey sokarlar ve sonunda kendiliğinden o işi yapmak için adım atarsın. Aslında bu kızlara mesafe koymak gerekiyor. Eğer ben bir kız arkadaşımın bakire olmadığını öğrenirsem, onunla arkadaşlığımı hemen bitiririm.'

Şaşkınlığım, böyle bir düşünceyle ilk defa karşılaştığımdan değildi; bu genç kızın tanımadığı bir erkeğe bunları anlatırken sergilediği rahatlıktı. Röportajlara başlamadan önce, şeref ve namus meselelerini kızlarla konuşmanın kolay olmayacağını bekliyordum. Okuduğum çalışmalardan da bunu çıkarmıştım; utanç kuralları kızları yabancılar karşısında pasif, çekingen ve kapalı olmaya zorluyordu.

Röportaj yapacağım bayanlar, sergiledikleri rahat tutumlarıyla bu 'önyargıyı' sürekli boşa çıkartacaklardı. Yalnızca başlangıçta hassasiyet gösteriyorlardı; fakat sohbet ilerledikçe bu durum kendisini rahat bir diyaloğa dönüştürüyordu. Kendilerini açık ve anlaşılır ifade ediyorlar, ailelerinden ve özel yaşamlarından örnekler vermekten çekinmiyorlardı. Evet, küçük bir uyarı yaparak tabi; konuşulanlar yazıldığında adları geçmeyecekti.

Röportaj yapılan erkeklerin önemli bir bölümü ise çok daha hassastı. Sorularıma kaçamaklı cevaplar veriyorlardı: 'Sen biliyorsun bizde bu işler nasıl'. Kimileri sorularımı bana geri soruyordu: 'Bunları sen kendine sordun mu!?'. Veya sorularımı kendilerine göre düzeltip 'uygun' bir cevap veriyorlardı. Erkeklerin, araştırmanın niyeti hakkında da ciddi şüpheleri vardı: Acaba, Batılılar neden onlar hakkında bu kadar çok şey bilmek istiyordu!? Gösterdikleri tüm reaksiyonlar, saklamak istedikleri bir parçalarını açığa çıkarıyordu. Toplumsal anlamıyla utanç kadınlar için ayrılmışsa, dışarıya karşı erkek çocuklar konuşulan konular hakkında daha fazla utanç kurallarına bağlıydırlar.

2) Aile İçinde Şeref

Hollanda'da büyüyen bu kuşaklar şerefin içeriğinin ne olup ne olmadığını kimden öğreniyorlardı? Sorunun cevabı kendisini fazla bekletmiyor. Çoğunluğu anne, baba, abla ve ağabeylerinden öğreniyor. Kendi öz aileleri dışında ilk sırada yakın akrabalar geliyor. Bunlar da Hollanda'da oturuyorlarsa doğrudan eğitime katkıda bulunuyorlar, yok Türkiye'de iseler, bu katkı yaz aylarıyla sınırlı oluyor. Hollanda'da bu kavramları öğrenmede Türkiye kökenli aile dostları da rol oynuyor. Röportaja katılanlar bu çevrelerin katkısını daha çok 'karışma, burnunu sokma' olarak değerlendiriyor ve bunun da genelde dedikodu aracılığıyla olduğunu söylüyordu.

Konuşulan kişilerin hepsi Türkiyelilerin oluşturduğu ortamlarda çok dedikodu yapıldığını aktarıyordu. Onlara göre dedikodu yapanların büyük bölümü işi gücü olmayanlar, kıskanç kişiler, başkasının acı çekmesinden hoşlananlar veya kendi çocuklarının yaptıklarını saklamak için dikkati başkalarına çekenlerdir. Söylemlerini esas alırsak, içlerinden hiç birisi dedikodu yapmıyor ve dedikodunun da etkisi altında değillerdi. Fakat sonuncusu büyükleri için söylenemez. Anne ve baba bu çevrelerle ilişkilerinden dolayı, onların söylemlerinden etkileniyorlar. İşte bu yüzden, yani yalnızca anne ve babayı başkaları karşısında korumak için, çevrenin varlığını kendileri de hesaba katmak zorunda kalıyorlar.

Konuştuğum gençler, kendi büyüklerinin aktardıklarını olumlu olarak değerlendiriyorlar. Onların tüm çabası çocuklarının sosyal, dürüst ve iyi bir insan olmaları için. Bu çabaların, namus ve şeref kavramlarının kullanmıyla yapılmadığını belirtmek gerekiyor. Büyük çoğunluğa göre, bu kavramlar aile içinde hemen hemen hiç kullanılmıyor. Yalnızca, bazen baba veya erkek kardeşler birine kızdıkları zaman, o kişiye 'şerefsiz adam' dedikleri oluyor. O zaman, bu kavramlar kimlerden öğreniliyor? Sırf, başkasının işine karışanlardan veya dedikoducudan mı?

Röportaja katılan otuz kişiden yalnızca en gençleri (tamamen Hollanda'da büyüyen ve anadillerine hakim olmayanlar) bu kavramları karıştırıyorlardı. Namus ve şerefin ne olduğu, arasındaki farkı ve ne zaman kullandığını tam olarak bilmiyorlardı. Ancak yöneltilen sorular sonrası yavaşça örnekler verebiliyor ve içeriğini doldurabiliyorlardı. Bazıları, bu kavramları Türkiye'de tatil sırasında tanıdıklarını aktarıyordu. Örneğin, Hollanda'da anne ve babasından başka akrabası olmayan on sekiz yaşında bir genç kız, namus ve şeref kelimelerini ilk defa Türkiye'deki amcalarından duyduğunu ve babasından da yalnızca Türkiye'de tatil esnasında duyduğunu aktarıyordu.

Röportaj yapılan kişiler belki namus ve şerefi her zaman tam olarak tarif etmekte zorlanıyorlardı; ama hepsi bu kelimelerin tehlike içerebileceğinin farkındaydı. Bunu namus ve şeref kelimeleriyle değil, çok işlevli bir başka terimle, 'ayıp'la öğrenmişlerdi.

Ayıp kelimesi de Arapça kökenlidir ve 'rezillik', 'itaat dışı davranış' ve 'eksiklik' anlamlarını taşır. Bu anlamlarıyla da günlük hayatta kullanılır. Namus ve şerefin aksine ayıp, o kadar ağır algılanmaz ve çoğu kez küçük çaplı 'yanlış' davranışlar anlamında kullanılır. Küçük yaştan itibaren herkes bu kavramla karşılaşır. Bir günde onlarca kez kullanılabilinir. Da-

ha çok başkaları, yabancılar ve yaşlıların olduğu ortamlarda kullanılır. Örneğin yaşlıların yanında bacak bacak üstüne atarak oturmak, misafirler geldiğinde ayağa kalkmamak, onları saygın bir şekilde selamlamamak, uygun olmayan elbiseler giymek, babaya karşı konuşmak, ya da onun yanında sigara içmek ayıptır. Ayıbın genel olarak erkek ve kız çocukları için geçerli olmasının yanısıra, her ikisi için farklı ağırlık noktaları da vardır. Mesela kız çocukları ayıpla daha çok davranış ve giyimlerinin vücütlarıyla alakadar edilebileceği yerlerde, elbise seçimi ve yürüyüş tarzında, karşılaşırlar. Erkek çocuklar ise, dış dünyayla olan ilişkilerinde, sigara içmek, kumar oynamak veya sarkıntılık yapmak konularında ayıpla karşılaşabilirler.

Şeref ve namus kelimelerinin sosyalizasyonunda 'ayıp' ve 'utanmak' kavramalarının önemli bir yeri vardır. Röportoja katılanların bu iki kavramı kendi aileleriyle, namus ve şerefi ise çevreyle ilişkilendirdikleri ilgiye değerdir. Çevreye karşı eleştirisel bir tutum içindeydiler çünkü, onların yaptıklarını 'başkalarının işlerine karışmak' olarak yorumluyorlardı. İşin içine sıkça dedikodunun da karışması, çevreye karşı olumsuz tutumu güçlendiriyordu; fakat ayıp ve utanç olgularına karşı, namus kavramının temelini oluşturduğunu bilmelerine rağmen, daha yumuşak bir tavır sergiliyorlardı. Bu farklılık nereden kaynaklanıyordu?

Hiç bir kişi 'ayıp' kelimesinin anlamı konusunda sorun yaşamıyordu. Hepsi bu kelimeyi tanıyor ve hepsi bunu aileleriyle, daha çok da anneleriyle ilişkilendiriyordu. Çocukların eğitimi konusunda genelde o bizzat ilgilendiği için, bu analaşılır. Anneyle ayıp arası ilişki, aynı zamanda ayıp ve namus kavramlarına gösterilen farklı tepkinin de önemli bir belirleyicisidir. Aktarılanlardan çıkarak tespit edilen farklı tepkiye üç neden verilebilir:

a) Ayıp, küçük yaştan itibaren öğretiliyor ve çerçevesi yalnızca cinsellikle sınırlı olmazken, namus, ergenlik yaşlarında çevreyle ilişkili bir şekilde istenmeyen cinsel davranışlar konusunda öne çıkıyor.

b) Ayıp, namustan çok daha az şekilde şiddetle özdeşleştiriliyor. Çocukken yapılan bir çok ayıp karşısında en fazla dayak yenebilirken, namus meselelerinde, bir genç katılımcının belirttiği gibi, 'seni neyin beklediğini bilemezsin'.

c) Ayıp, namusun aksine, cinsiyetler arasında daha eşit bir sorumluluk getiriyor. Hem erkekler, hem de kızlar için kullanılıyor. Farklılık çocukların büyümesi, daha fazla dış dünyayla temas etmeleriyle başlıyor. Böylelikle ayıbın yerini erkek için şeref, kız çocukları için namus alıyor. Ayıp hakkında sorularımı hafif gülümsemelerle karşılayan bir bayan katılımcı,

bunu şöyle ifade ediyordu: 'Namus ve şeref arasındaki farkı bana sorma. Bu kelimeleri duyduğum zaman bile tüylerim diken diken oluyor; çünkü, onlar hep birilerini suçlamak için kullanılıyor.'

Ayıp terbiyesi 'utanç' kavramıyla iç içe verilir. Ayıp olan veya ayıp getirebilen her şeyi, kendinden uzak tutmalı, yapamadığı takdirde ise bundan utanmalı. Ayıp ve utanç kelimeleri bu yüzden birlikte veya birbirlerinin yerine kullanılırlar. 'Utanmıyor musun, yaptığın ayıptır!', ya da 'Bu ayıptır, utan!' sıkça duyulan uyarılardır. Ve tıpkı ayıp olgusuna karşı gösterdikleri yumuşak tavır gibi, katılımcılar utanmak karşısında da olumlu bir fikire sahiptiler. Röportaja katılanlar, herkeste bir derece utanma duygusu olması konusunda hemfikirdiler. Onlara göre utanç duygusu kişinin sınırlarını bildiğini gösteriyordu. Utanç duygusu olmayan bir kişiden ise her şey beklenebilirdi; çünkü bu onun sınırlarının olmadığı anlamına geliyordu.

Sınırsızlığa karşı güvensizlik ve korkunun oldukça derin bir yeri var. Bir sınır aşıldığında önüne geçilmemişse, çocuk en kısa zamanda her şeyi kenara itebilir. Eğer bir kız çocuğu sigara içiyor ve bunu büyüklerinden saklama ihtiyacı duymuyorsa -çünkü saklamak en azından yaptığı şeyin yanlışlığının bilincinde olduğunu gösteriyor-, buradan büyüklere gidecek sinyal açıktır. Önü alınmadığı takdirde, yarın karşılaşılacak şeylerin sonu gelmeyecektir. Bazıları bunu şöyle ifade ediyor: 'Cinsel konulur hakkında konuşursan, büyükler hemen o işi yapacağını da sanıyorlar' veya 'Tanrının varlığı hakkında soru sorarsan, hemen korku sarıyor onları, sanıyorlar ki yarın inançsız olacaksın.' Böylece hangi çapta olursa olsun tüm yasaklar ve ayıplar birbirleriyle ilişkili ve bağımlı haldedir. Çünkü bir ayıp hoş görüyle karşılandığında, bu bütün ayıplara kapı açmaktadır. Seslendirilen düşünce budur.

3) Şerefin Gücünü Belirleyen Kim?

Ayıp ve utanma öğrenimi hiç bir zaman bitmiyor. Bu, yirmi yaşında bile ayıbın ne olup ne olmadığını bilmediğinden değil; eğitim sürecinin, kişi ve ailesiyle sınırlı olmadığından kaynaklanıyor. Bu yüzden öğrenmek ve uygulamak arasında önemli bir farklılık vardır. Öğrenmek aile ve yakınların arasında gerçekleşiyor; uygulamak ise başkalarının yanında. Aile sana ayıpları iyi ve saygın bir insan olman için öğretiyor, bunu başarmadığında çevre namusla kapına dayanıyor. Bu, ayıp ve şeref arasında, daha doğrusu namus ve şeref arasında varolan gerginliği gösteriyor.

Bu gerginlik, katılımcıların tanıdıkları çevreyle olan ilişkilerinin duygusallık derecesine bağlıdır. Burada tanıdık gruba ve çevreye dahil olanlar değişik faktörlerle seçiliyor. Konuştuğum herkes için aile (akrabalarla genişletilmiş olabilir) esas alınan ve kimliklerinin vazgeçilmez tek merkezini oluşturuyor. Ona her zaman başvurabilirsin: Sıcaklığın ve sevginin karşılıksız sunulduğu yerdir burası, aynı zamanda sana karakter veren yer. Sıkça duyulan bir yaklaşımın ifade ettiği gibi, 'Arkadaşlarını her zaman yeniden seçebilirsin, aileni değil.'

Terbiye, ahlak ve kişiliklerini doğrudan aileleriyle ilişkilendiriyorlar. Röportajlara katılanların büyük bölümünün, kişiliklerinin oluşumuna arkadaşlarının hiç bir katkıları olmadığını belirtmeleri dikkate değerdir. Onu tamamen ailelerinden almışlardı. Ondokuz yaşında bir erkek bunu şöyle ifade ediyordu: 'Büyüklerim beni her zaman arkadaş seçimi konusunda uyarıyorlardı. Bunu neden böyle sorun yaptıklarını sonradan anladım. Çünkü insan arkadaşlarından hep kötü şeyler öğreniyor: Sigara içmek, kumar oynamak ve akşamları dışarı çıkmak gibi.'

Peki bu gençler için ötekiler, çevre veya yabancılar denilen grup kimden oluşuyor? Cevap oldukça kısa: Aileye veya akraba grubuna dahil olmayan herkes. Belirtmek gerekiyor ki, burada bahsedilen ötekiler, bir şekiliyle aileyle ilişkisi olan Türkiye kökenli diğer göçmenlerdir. Ötekiler, senin davranışını algılayabilir, namus kurallarına göre yorumunu yapabilir ve kamuoyu oluşturabilirler. Bir Hollandalı bu açıdan kamuoyu yaratıcısı olamaz çünkü, o başkalarını namus kurallarına göre değerlendirmiyor. Ama Türkiye kökenli birisi bunu yapabilir. Doğrudan onla bir ilişkin olmasına gerek yok. Eğer ailenin çevresinde ise, bir şekilde kendisini duyurabilir. Kız çocuklarından bazıları bunun şikayetini şöyle yaparlar: 'Ah, burada o kadar küçük bir dünya varki! Türkiye'nin her köşesinden insan bir araya gelmiş. Türkiye'de her şey çok farklı.' Türkiye'yi tatillerde İstanbul ve turistik bölgeler aracılığıyla tanıyan bu kız çocukları, sıkça bu karşılaştırmayı Hollanda'dakileri küçümseyici bir tonla yaparlar.

Buna rağmen, ötekilerin hepsi aynı ünüformayı taşımaz. Herkes kendi önceliklerine göre ötekiler içinde kendi sınırlarını çizer. Arkadaş, dost ve evine getireceğin insanların belirlenmesinde biri için din, diğeri için etnik kimlik ve bir başkası için de geldiği bölge esas alınır. Sınırları bilmek, evine kimi getireceğini tanımaya yardımcı oluyor. Bu yüzden bir hemşehrinin eve alınışı sıradan bir durum değildir, yani onu tanımak için yapılmış bir girişim değildir. Hayır, onu tanımış ve sınamışsındır ve onu evine da-

vet ederek güvendiğini göstermektesin. Tanışmak ve tanımak süreci Türkiye'dekinden daha karmaşık bir hal alabilir. Orada nereye gitsen kendi grubundan insan bulman mümkün olduğundan başkalarıyla ilişki ihtiyacı olmaz. Fakat Hollanda'da azınlık bir grup olarak kendi ülkenden gelen insanlarla ilişkiye ayrıca bir ihtiyaç duyulur. Ama aynı ülkeden gelenlerin gelenek ve görenekleri çok farklı olabilir. İşte bu yüzden daha fazla dayanaklara ihtiyaç duyulur, kişinin niyetini önceden tahmin edebilmek, bir yerlere yerleştirebilmek için.

Memleketinden olan insanlarla ilişki sadece yalnızlığı aşmak için değil, bir de kültürünü yaşamak ve Hollandalılarla olan farklılıkları kollektif olarak yeniden yeniden tespit etmek için gereklidir. Hollandalılarla olan farklılıkları belirtmek için sürekli bundan yararlanılır. Burada öne çıkan, namus gelenekleri veya erkeklik değil, misafirperverlik, karşılık beklenilmeden sunulan arkadaşlık, aile içindeki ilişkilerin sıcaklığı ve misafirlerle birlikte yenilen yemeklerdir. Bunu yaparken dedikodu, sosyal kontrol ve kendi soydaşları arasındaki kıskançlıklar olumsuz özellikler olarak unutulmaz; ne de Hollandalıların bu açıdan daha olumlu oldukları. Buna rağmen kendi kültürlerinin tarifinde öne çıkan dedikodu değil, misafirperverliktir. Bu nereden kaynaklanıyor? Soydaşlarının namus saplantılarını yoksa çok mu abartıyorlar? Ya da, saklayamayacakları namus gelenekleri, farklı kültürlerle karşılaştırıldığında sırf kendisinden olduğu için her şeye rağmen korumaya mı alınıyor?

4) Baş Belalığından Namus Bekçiliğine

'Abi, eğer kız kardeşiniz yoksa, benim ne kadar ağır bir yükümün olduğunu anlayamazsınız. Büyüdükçe bu yük daha da fazlalaşıyor. Ve benim kız kardeşim henüz on dört yaşında. Daha okuyacak ve evlenecek. O zamana kadar ona göz kulak olmam gerekiyor. Babamın işi kolay. Bütün sorumlulukları ben üzerime aldığımdan, o istediği şekilde hayatını yaşayabiliyor.'

Sözlerin sahibi henüz on dokuz yaşında. Davranış ve konuşma tarzından yola çıkarsak işini ciddiye aldığından hiç şüphe yok. Aslında kendisinin de eskiden sıkıntısız bir yaşamı varmış ve fırsat bulduğu zaman kızlarla flört ediyormuş. Şimdi kız kardeşi büyüdüğünden, artık böyle şeyler yapamıyor. 'Türk kızlarıyla flört ederek onların erkek kardeşlerini zor duruma soktuğumu biliyorum', diyor. Üstelik böyle yapan erkekleri de sorumsuz buluyor.

'Baban sana bu görevi ne zaman devretti?' diye devam ediyorum. 'Görevi babamdan devralmadım ki' diyor. 'O çok tembeldir. İşe gider, eve gelir yemeğini yer, televizyona bakar ve arasıra arkadaşlarıyla kahvede veya camide buluşur. Evdeki işleri annem ve ben yaparız. Annem kız kardeşimle çok ilgilenir. Ben de kendisine yardımcı olurum, tıpkı alışverişte yardım ettiğim gibi.'

'Kız kardeşini neden koruyorsun, kimden koruyorsun?', diye soruyorum.

'Ona bir şey olursa, tüm aile mahvolacak. Babamın o zaman ne yapacığını bilmiyorum. Başkalarına nasıl bakar. Başı dik olarak bakmayacağı kesin. Başkaları da bu durumu keyifle izleyecek. Kızına bile sahip çıkamıyor, diyecekler. Babam da suçu annemle benim üzerime atacak. Böylece evdeki bütün huzur gidecek.'

'Fakat, kız kardeşine tehlikeleri iyi anlatırsan...'

'Ah, sen bilmezsin bu erkeklerde kızları kandırmak için ne kadar oyun var. Şu kızlarda o kadar saf ve erken inanıyorlar ki. Bir kaç güzel laf kendilerine ettin mi, kalplerini fethetmişsin demektir. Sokağı ben iyi bilirim, eğlencelerde ne yaşandığını ben bilirim. Bu yüzden de kız kardeşim babamdan izin istediğinde, babam onu hep bana gönderir: 'Git abine sor' der.'

Merakla soruyorum: 'Sahi sen bu koruma işini kim için yapıyorsun: baban, annen yoksa kendin için mi?'

'Vallahi, kız kardeşim için yapıyorum', diyor. 'Bak, ona bir şey olursa, adı kötüye çıkarsa, o zaman tüm geleceği mahvolmuş demektir. Hiçbir zaman aile kuramaz, anne olamaz. İnsanlar bunu hiç unutmazlar ve yeri geldiğinde hep ona karşı kullanırlar.'

Bu genç erkek, kız kardeşine karşı sorumluluklarını ifade etmekte yalnız değildir. Sohbet ettiğim bir çok erkek, namus konusunu ilk önce kız kardeşleriyle alakalandırıyorlar. Yine kız çocuklarından da bilhassa erkeklerin ve özellikle de erkek kardeşlerin, namus meselesini çok sorun yaptığını duyarsınız. Namus ve şeref konusunda sorularını net cevaplamayan bir erkek öğrenci, sonradan bu eksikliği kız kardeşlerinin olmamasıyla açıklıyordu. Ona göre, kız kardeşleri olmuş olsaydı, kesinlikle bu kelimelerin anlamlarını daha iyi bilecekti.

Röportajlara katılan bayanlar sıkça namusun olumsuz yanları ve düşüncede yarattığı çifte standartlar konusunda sıkıntılarını aktardılar. Namus ahlakının erkek çocuklar için geçerli olmamasını kabul etmek istemiyorlar. Bir erkeğin kız arkadaşı olursa, ya da fahişelere giderse neden adı kötüye çıkmıyor? Bakirelik önemliyse, her iki kesim için de geçerli olma-

lı, diyorlar. Bu eleştirileri yaptıklarında, varsa, her zaman erkek kardeşlerinin maceralarını örnek veriyorlar.

Erkek kardeşler ise meseleye soğukkanlı ve mesafeli bakmayı tercih ediyorlar. Meşela, kendilerinin istedikleri her şeyi yapabilir söylemi doğru değildi. Onlar da kız arkadaşlarını anne ve babadan saklamak zorundalar. Büyükleri öğrendiğinde hemen evlenmeleri gerektiğini söylüyorlar, aksi takdirde kızın ve ailesinin adı kötüye çıkar diyorlar. Kız çocuklarının daha katı cezalandırıldıkları onlar da kabul ediyor ama, bunu da kendileri yaratmadılar. Bu kültürde var olan bir şey.

Ve aynı kültüre göre de, kız kardeşlerini ötekilerden korumak zorundalar. Görevleri için ne bir maaş, ne de bir ünvan alıyorlar. Tek istedikleri kız kardeşlerinden birazcık saygı. Saygı gösterilirse kalpleri rahatlayacak, işlerin iyi gittiğinden emin olabilecekler.

Her erkek kontrol işini kendi tarzıyla gerçekleştiriyor. Birisi açık yasaklarla, diğeri kız kardeşinden başka kimsenin görmediği bakışlarla. 'Üniversiteye başladığımdan bu yana, kız kardeşimin neler yaptığını tespit etmek için fazla zamanım olmuyor. Yine de eğlencelere gittiğinde, ona fark ettirmeksizin ne yaptığını öğrenmeye çalışıyorum. Bunu da çok abartmadan yapıyorum, çünkü o da bazı şeyleri, insanın kötü yanını kendisi öğrenmesi gerekiyor. Benim yaptığım işin ileriye gitmesini engellemek. Eğer ben olmazsam, benim için bu kontrolü yapan her zaman arkadaşlarım oluyor. Sorsam da sormasam da onlar yapıyorlar.'

Birbirlerini destekleyen arkadaşlar olduğu gibi, kız kardeşlerini ne tür tehlikeler bekliyor konusunda da öğrendikleri 'arkadaşlar' var. Bütün erkekler bu koruma işini babalarından daha iyi yaptıklarını belirtiyorlar, çünkü tehlikenin geleceği yerleri iyi tanıyorlar. Babalarının yaşlı ve güçsüz olduğunu, kızlarını sokakta takip etmelerinin otoritelerine yakışmayacağı söylüyorlar. Erkek çocukları varsa, bu işi onlara bırakıyorlar ve yalnızca hesap sorulduğunda devreye giriyorlar. Bu iş bölümü çoğu kez kendiliğinden oluyor. Erkek çocuklar en çok dayanışma ve desteği annelerinden alıyorlar. Anneleri onları anlıyor ve yaptıkları işe değer biçmesini biliyorlar; çünkü işler iyi gitmediğinde onlar aynı kaderi paylaşıyorlar. Çevrenin ve babanın ilk kurbanları olacaklar. 'Böyle annneden, böyle kız', veya 'orospu olunmaz, doğulur' denilecektir.

Kime karşı bütün bu tedbirler alınır? Kimlerden kız kardeşler böyle korunur? Bütün soydaşlar aynı ahlaka sahipseler, onlara karşı duyulan bu korku nedir?

5) Namus ve Şeref: Çifte Yaşamın veya Çifte Ahlakın Kaynağı

'Ne saçma! Birisi onların kız kardeşlerine hafif yanaşsa, horozlar gibi hemen üşüşürler. Başkalarının kızkardeşleri olduğunda ise, çekirge gibi oraya sıçrarlar. Namus ve şeref dedikleri şey nerede kaldı?' Bu türden söylemler kızlar tarafından sıkça yapılır. Hangi bölgeden veya gruptan olurlarsa olsunlar, hepsi namus meselesinde bir çifte standartlığın uygulandığından şikayet ederler. Üç öğrenci kız bunun erkekler ve kadınlar arsındaki eşitsiz güç ilişkisinden kaynaklandığını belirtiyor. Onlara göre bu kavramlar, erkeklerin iktidarlarını meşrulaştıryor ve kadınların köle durumlarını kabul etmelerini içselleştirmeye yarıyor. Evden kaçmış başka bir kız, namus olgusunun varlığını insanların kendi fikir ve davranışlarına sahip çıkamamalarına bağlıyor. Her zaman bir yasak var, her zaman utanman gereken birileri var ve her yerde saygıdan ötürü gizli tutulması gereken şeyler vardır. 'Bu hokkabaz oyununa ben artık dahil olmak istemiyorum. Kendi başıma oturduğumdan beri, her şeyi açıkça yapıyorum. Kimseye benim hakkımda dedikodu yapma fırsatı vermiyorum, böylece namus meselesiyle de herhangi bir sorunum yok.'

Namus ahlakının içinde taşıdığı sorunları bilmelerine karşın, konuştuğum genç kızların büyük bölümü bu dört bayan kadar ileri gitmiyorlar. Namusa farklı bir anlam yükleyerek onu benimsiyorlar. Onlara göre namus, toplumda bilindiği gibi kızların bakireliği değil; karakterdeki doğruluk ve dürüstlük olarak algılanmalı. Bakirelik dürüstlüğün yalnızca bir öğesi olabilir, bu da başkalarını ilgilendirmeyen bir öğedir. Evlilik içinde bir artı değerdir, eşler arasındaki ilişkiyi güçlendiren, uzun süreli olması için bir güvencedir.

Nasıl dünürlerse düşünsünler veya nasıl içerik verirlerse versinler, iki kız dışında hepsinin erkek arkadaşları olmuştur. Hepsi de bunu büyüklerinden gizli tutmuş. Bazılarında yalnızca annenin haberi olmuş; ama babanın hiçbirinden haberi olmamıştır. Ciddi bir ilişki olmadıkça da, kendilerine göre, böyle bir ilişkiyi gizli tutmak daha doğrudur. Henüz o erkeği tam tanımadığın bir zamanda ailenle tanıştırırsan, istenmedik bir evliliğe zorlanabilirsin. Eğer ilişkin biter bir başkasıyla tanışırsan, bunu da ailene tanıştırsan, tüm kredini harcamış olursun. Hele bir de çevre bundan haberdar olursa, adın en kısa zamanda orospuya çıkar. Öyleyse işleri iyi ayarladıkça, dedikodu yapabilecek kişilerden gizli tutmasını bildikçe ve ailenin yanındaki davranışlarına dikkat edip onları utandıracak bir şey yapmadıkça, istediğin bir çok şeyi yapabilirsin. Çıkartılan sonuç bu.

Kız çocuklarının yapmaları gereken en önemli şey aileleriyle güven ilişkisi kurmaktır. Bunu başarabilirlerse, kendileri için yaratacakları ikinci bir yaşam alanının sınırlarını genişletmiş oluyorlar. Bir kız öğrenci, ancak son iki yıldır büyüklerinin güvenini kazandığını söylüyor. Ondan önce kendisine güvenmediklerinden her şeyini kontrol ediyorlarmış. Son iki yıldır bu oldukça azalmış. Okuduğu şehirde bir odada kalıyor, başarılı bir öğrenci ve herhangi bir dedikoduya malzeme vermemiş. Anne ve babası kızlarından gurur duyuyorlar. Bu gururları da giderek artacak, çünkü kızlarını iyi bir gelecek bekliyor. Onları tek uğraştıran mesele kızlarına iyi bir eş bulmak. Konuşmamızın ilerleyen bölümünde bana son iki yıldır bir erkek arkadaşının olduğunu aktarıyor. 'Bu işi nasıl başardın?', diye soruyorum, 'son iki yıldır büyüklerinin güvenini kazandığını söylüyorsun ama, aynı zamanda bir arkadaşın var. Onların güvenleriyle oynamış olmuyor musun?' 'Evet', diyor, 'bunu biliyorum; fakat başka çözüm yolu var mı?. Tercihim onlardan gizli tutmamak; fakat, bunu hiç bir zaman kabul etmezlerdi. Onları gereksiz sorunlarla uğraştırmak istemiyorum. Hem sonra, hiçbir şeyi hissetmiyorlar. Onların yanında olduğumda, akıllı kızlarıyım ben. Onlar mutlu, ben mutlu.'

Peki bu ikili yaşamı sürdürmek, sıkça duyulduğu veya okunabileceği gibi, bilinçte bir kargaşaya yol açmıyor mu? Bunu çok azlarında tespit edebildim. Röportaja katılan kızlardan bilinç sorunu olanlar, 'tesadüfen' erkek arkadaşları olmayan iki öğrenciydi. Gerçekten de sıkıntılı bir konumdaydılar. Anne ve babalarının yanında yalan söylemek istemiyorlardı. Eğer bir erkek arkadaşları olacaksa, onu büyükleriyle de tanıştırmak istiyorlardı. Bu yüzden ilk önce uygun bir arkadaş bulmalıydılar, çünkü ailelerine kendi anlayışları doğrultusunda da sağlıklı ilişkiler kurabileceklerini göstermek istiyorlardı, yoksa sırf zevkleri için bu işleri yaptıklarından değil.

Erkeklerin çoğunda bir bilinç kargaşası yaşadıklarına dair izler tespit edemedim. Ahlakın içinde zıtlıklar ve sorunlar olduğunu onlar da biliyorlar; fakat buna karşı yapacak fazla bir şeyleri yoktu. Başkalarının kız kardeşlerine laf atmak ve kendi kız kardeşlerini korumaya almak, bir paradoks gibi gelebilirdi; ama, aslında bu böyle değildi. Çünkü kültürleri onlardan kendilerine bağlı kadınları korumalarını bekliyor. Bunu yapmazlarsa şeref ve namuslarını tehlikeye atmış olacaklar. Başkalarının kız kardeşleri ise başkaları tarafından korunmalıydı. Öteki erkekler bu görevlerini yerine getirmiyorlarsa, bu kendilerini ilgilendirmezdi. Belki, bu erkekler için namus önemli bir şey değildi. Düşünceleri böyle ve bunu ifade eden-

lerde bir bilinç sorunu yerine, kendilerine duydukları güveni görme daha kolay.

Yalnızca erkeklerden, namus ahlakının herkes tarafından yaşatılmasa bile, bu ahlakı korumak gerektiği fikrini duyabilirsiniz. Çünkü her şeye rağmen namus ahlakı, karşılıklı güvenin temelini oluşturabildiğinden, düzen yaratıyor ve sosyal kargaşayı önlüyor. Onlardan birisi, bu ahlakı ayakta tutmanın nedeni olarak arkadaşlıkları gösteriyor. 'Bak' diyor, 'namusu, tanımadık insanlara göstermeye ihtiyacın yok. İlişkide olmadığın insanları, sende namus varmış yokmuş ilgilendirmiyor; fakat arakadaşların, onlar farklılar. Onların sana güven vermeleri gerek. Ahlaki sorumluluklarını bildiklerine dair emin olman gerekiyor ki, arkadaşlığı da sürdürebilesin. Çünkü sonuçta onları evine getiriyorsun, eşin ve kız arkadaşınla tanıştırıyorsun. Namus ahlakları yoksa, ikinci gün kız arkadışınla her şey yapmaya kalkışabilirler. İşte bu yüzden namusa ihtiyaç var.'

Bu genç erkek kuşaklar için asıl sorun bilinçte değil, namus ve bakirelik ilişkisinde yatıyor. Hemen hemen yarısı doğrudan bakireliği önemli bulduklarını belirtiyorlar. Tercihleri Hollanda'da yaşıyan biriyle evlenmek; ama söylediklerine göre burada yetişmiş kızlara bu konuda güvenmek mümkün değil. Her şeyi yaşamış olabilirler ve yine de tıbbi yöntemle bakireliklerini onarabilirler. Bu yüzden, zorunlu olarak Türkiye'den birini getirmek gerekiyor. Tercih köyden, çünkü oradakilerin geçmişlerini ve yaşamlarını biliyorlar. Temizliklerine tereddütsüz güvenebiliyorlar.

Bakireliği pek de önemsemez görünen diğer bölüm ise farklı açıklamalar getiriyor. Biri, buna çevreden dolayı mecbur olduğunu söylüyor: 'Bizim insanları tanımıyorsun. Her zaman sana karşı kullanabilirler. Eşinin senden önce şunla bunla yattığını söyleyebilirler. Böyle bir durumla karşılaşmak eşin için de senin için de iyi olmaz.' İki kişi, herkesin evlilik öncesi birini sevmiş olabileceğini belirtiyor. Eğer eşleri kendilerine evlenmeden önce bunu aktarmış ve bu ilişkide ciddi bir sevgi söz konusu ise, sorun olmayacağını belirtiyorlar. Fakat eşleri bir değil de dört erkeği sevmiş ve hepsiyle de ciddi bir ilişki planlamışsa, diye sorduğumda, birbirleriyle anlaşmış gibi cevap veriyorlar: 'Eh, öyleyse, o bu işi bir gelenek haline getirmiş. Eğer ben beşincisiysem, altıncısı da gelecek demektir. Böyle bir insanla evlenilmez ki.' Bir başkası, eğer kızı çok mu çok severse bakireliğin sorun olmayacağını söylüyor. Sonunda eklemeyi de unutmuyor: 'Ama, eğer bakire olursa, daha hoş olur.' Sonuncusu ise sorularıma oldukça rahat ve kendinden emin cevap veriyordu. Kızların bakire olup olmamaları, ev-

lilik öncesi arkadaşları olup olmamaları hiç de önemli değildi; yeter ki kendisinin, sonunda evleneceği kız bakire olsun!

Evet, namus meselesini bir bilinç sorunu olarak gören iki erkek de yüksek eğitimliydiler. Namusa verdikleri değeri dinsel alıntılarla temellendirmeye çalışıyorlardı. Her ikisi de samimi dindar Müslüman olduklarını söylüyordu. Her ikisi için namus dürüstlükle eşitti ve bakirelik bunun önemli parçalarından biriydi. Onlara göre bakirelik erkek ve kadın için kutsanacak bir veri idi ve bunu da yalnızca eşinle paylaşman gerekiyordu. Bu yüzden her ikisinin de evlilik öncesi hiç bir ilişkisi olmamıştı. Çünkü evlilik öncesi her ilişki, bir kızın namusunun bozulması anlamına geliyordu. Bunu da yapmaları mümkün değildi çünkü, kendi kız kardeşlerinde de bunu kabul etmeyeceklerdi. Bu anlayışı çevrelerindekilere aktardıklarını belirtiyorlardı; bunun erkeklerin önemli bölümü tarafından uygulanmadığını bilseler dahi. İçlerinden birisi şöyle diyordu: 'Doğru, camide karşılaştığım yaşıtlarımın çoğu bu ahlakı tam uygulamıyor. Yine de onlara, kendilerine hakim olmalarını tembihliyorum. Şunu da söylemeliyim ki, bunların büyük bölümü evlendikten sonra katı ahlakçı olabiliyorlar. Belki evlilik öncesi çok şey yaşamış olduklarından, artık aileleriyle ilgileniyor ve eşlerine sadık kalabiliyorlar. Herhalde büyükleri de bunu gördüklerinden, gençlik dönemlerindeki çılgınlıklarına göz yumuyorlar. Yani, eğer erkek sonunda ailesine dönerse evlilik kurtulmuştur diye düşünüyorlar.'

Hollanda İçin Sonuçlar

1) Namus ve şeref kültürü ikinci ve üçüncü kuşak göçmen çocuklarını halen bir şekiliyle meşgul ediyor; en gençlerinde bu kavramların muğlaklaşmaya başladığı tespit edilse de.

2) Bayanların bu kavramlara karşı erkeklerden daha eleştirel bir tutumları söz konusu.

3) Düşük eğitimliler ile yüksek eğitimlilerin bu kültürle uğraşma tarzların da ciddi bir farklılık yok. Tek öne çıkan fark, yüksek eğitimlilerin kendilerini daha iyi ve rahat ifade etmeleridir.

4) Yüksek ve düşük eğitimliler arasında fark olmayışı, onların aileleri ve onların çevreleriyle olan ilişkilerine bağlı. Her iki kesim de, ahlakı sahiplenen sosyo-etnik gruplarıyla ilişkisini kesemiyor.

5) Namus ve şeref ahlakına yaklaşımda bölgesel veya etnik-dinsel köken, eğitim seviyesinden veya cinsiyetten daha çok belirleyici olduğu öne çıkıyor.

6) Hollanda kültürü gibi egemen yabancı kültürün gölgesinde yaşananlar, namus meselelerinde verilen örnekler ve yapılan karşılaştırmalarda etkili oluyor.

Buraya kadar namus ve şerefin tarifi, Hollanda'da yaşayan genç kuşak göçmenlerin sözleri ve gözlemlerine dayanarak verildi. Onların yaşadıkları ve tarifleriyle Türkiye'deki yaşıtları arasındaki farklılıkların tespiti için, röportajlar Türkiye'ye kaydırıldı. Yani, namus ve şerefin anavatanına.

'Türkiye'de Namus Kalmadı'

(Türkiye'den notlar ve gözlemler)

'Ha, ha, ha.' Namus cinayetleriyle ilgili tecrübelerini dinlemek için randevu aldığım avukatın keyfi yerindeydi. Kendiliğinden içeriye giren herkesi gülerek karşılıyordu. 'Ha, ha, ha...Buyrun, içeri girin. Burada, ta Hollanda'dan bizim namusumuzu araştırmak için gelmiş biri var. Birlikte namusu arıyoruz, belki siz bilirsizin nerede olduğunu.' Az evvel içeriye giren yaşlı adam bana bakıyor ve endişeli bir şekilde sorusunu yöneltiyor: 'Oğlum, biraz gecikmedin mi? Bu ülkede namus diye bir şey kalmadı. Haberleri izlemiyor musun? Politikacılar ülkeyi nasıl yiyip bitiriyorlar.' Beyefendilere aradığım namusun bu değil, onun öz anlamı olduğunu yeniden anlatıyorum. Gülmeye ve tekrarlamaya devam ediyorlar. 'Bu ülkede namus kalmadı. Hepsi geçmiş zamandı.' Sonunda kendimi tutamıyorum: 'Öyleyse bu, sizin de namusunuzun yok olduğu anlamına mı geliyor?' Büroya sesizlik çöküyor. Yanlış bir soru sorduğumu farkediyorum. Avukat devreye giriyor. Artık gülmüyor: 'Beyler, çay mı istersiniz, yoksa neskafe mi?'

Aslında böyle bir sorunun yanlış anlaşılacağını bilmeliydim. Hollanda'da yaptığım röportajlarda namus üzerine yapılan sohbetlerin, başkaları hakkında olduğu zaman en iyi sürdürüldüğünü fark etmiştim. Yani, birinin bu konu hakkındaki düşünceleri ve yaşadıklarını öğrenmek istiyorsanız, kendi namusu hakkında değil de başkalarının namusu hakkında konuşarak en fazla bilgiyi alabilirsiniz. Saatlerce süren ve birçok özel meselelerin konuşulduğu bir sohbet sonrasında bile, kimseye namusu var mı, yok mu diye soramazsınız. Çünkü böyle bir soru doğrudan hakaret olarak algılanıyor. Bir kişinin namusu hakkında soru sormak bir kenera, en ufak şüphe güden bir yorum bile yapmak, kişinin doğrudan varlığına, şerefine bir saldırı olarak algılanıyor. Böyle bir soruyu bir erkeğe yöneltirseniz, o zaman, onun eşini veya kızını başkalarına sunduğunu, ya da başkalarının eşleri ve kızlarıyla ilişkiler yaşadığını ima etmiş olursunuz. Ve bu yüzden böyle bir

sorıya karşı kişiyi tepki göstermeye zorlarsınız. Bu sözlü bir tepkiyle sınırlı kalırsa, şanslı sayılmalısınız.

İşin zor yanı bu soruyu hiç kimseye soramamanızdır. Bir fahişeye bile değil, ki o hangi kuralı esas alırsanız alın namus ahlakının tamamen dışında sayılmaktadır. Yine de böyle bir şey yaparsanız, onun da yorumu hazırdır: 'Tabi ki benim de namusum var. Bu işi yapıyor olmam, toplumun bir ayıbıdır. Başkasının malında, mülkünde veya namusunda gözüm yok. Kendi ekmeğimi kendim kazanıyorum. O sözde efendi adamlar, eşlerini kandıranlar, tüm bunları bilip de bir şey yapmayan kadınlar, asıl onların namusu yok.' Ne denilebilir ki. O da haklı. Gerçekten de namusun sözlük anlamlarında 'dürüstlük' de var ve o da namusu bu anlamıyla algılıyor. Bu sefer utanan siz oluyorsunuz; böyle bir soruyu sorduğunuz için.

Konuştuğunuz her grup veya her birey namusun ne olup ne olmadığı hakkında fikir sahibidir. Aslında cümle şöyle förmüle edilmeli: Türkiye'de herkes kimin namusu olmadığını ve kimden uzak durmanız gerektiğini bilir. Sıradan bir insanla ya da konuyla çok ilgili bir avukatla konuşmanız fark etmiyor; hepsi ötekinin namusu hakkında daha fazla bilgi sahibidir. Alt tabakadan bir kişi namus hakkında geleneksel düşünür: Nne pahasına olursa olsun namusu korumak gerekiyor, bunu yapabilmek için de, tehlikenin nereden geldiğini iyi bilmek gerekiyor. Onun ilgisinin 'namussuzlar' üzerinde olması bu yüzden anlaşılır. Eğitimli memur ya da bir avukat ise kendi tecrübeleri üzerine konuşmaz. Namus meselelerinin tamamen kendisinden uzak bir yerlerde, taşrada, gece-kondu mahallesinde veya Doğu'nun bir dağ köyünde oluyormuş gibi sohbet eder. Sanki eğitimleri ve sosyal konumları, onların bu 'geri' olgu karşısında bağışıklık kazanmasını sağlamıştır.

Eğitimli tabakanın üyeleri ile namus konusunda konuştuğunuzda sıkça 'çağdaş', 'modern', 'gerici' ve 'yobaz' gibi kavramlar duyarsınız. Çağdaş ve modern kelimeleri Türkiye'deki seküler Batı eğilimli politik sistemle doğrudan ilişkilidirler. Bu kelimeler Türkiye'de, 1923 yılında dini temelli Osmanlı Imparatorluğu, yerini Cumhuriyet'e bıraktığından beri günlük yaşamdan ayrılmaz. Buna karşın 'gerici' ve 'yobaz' kelimeleri ise geri kalmışlık ve ülkenin bırakmak istediği geçmişini temsil ederler. Bu yüzden bir röportajcı olarak dikkat etmediğiniz de, namus hakkında yapılan bir sohbet, en kısa zamanda örneğin politik sistem, İslam ve Batı emperyalizminin analizine kadar kayabilir. Böyle olduğunda, size yalnızca şaşkınlık düşer; namusun sizi nereye götürebileceğini yine hayretle izlersiniz.

Konumuza geri dönelim. Belirtildiği gibi, Türkiye'de herkesin namus hakkında bir görüşü vardır. Bu görüşler yakın bir zamana kadar birbirinden uzak, Anadolu'nun ucra köşelerindeyken, şimdi Ankara ve İstanbul gibi şehirlerde birbirlerinin komşusudurlar. Buralarda üst üste ve yan yana durur ve yaşar. Bazen birkaç dakika bile sürmez, bir namus bölgesinden diğerine gitmeniz. Mesela: Ankara'nın merkezi Kızılay'da modernizm, Türkiye varyantı ile sokaklara hakimken, beş on dakika ötede, Ulus'ta, Anadolu muhafazakarlığının keyfini tadabilirsiniz. Bir endüstri şehri olan İstanbul'da bu zıtlıklar daha da keskindir.

İstanbul'un son otuz yıl içinde yaşadığı nufüs artışı bu sorunu kendiliğinden anlatır. Şehir 1970'te 2,3 milyon nüfusa sahipken bu oran 1980'de 4,8 milyona, 1990'da 7,2 milyona çıkmıştır. Şimdilerde ise 10 milyonun üzerinde seyretmektedir. Şehir, Anadolu'nun her tarafından göç almıştır. Yeni gelenler genelde akraba, tanıdık ve hemşehrilerin yolunu izlemişlerdir. Bu yüzden İstanbul'da Sivaslıların, Malatyalıların veya Rizelilerin adresleri bellidir. Aynı semtte olmasalar bile, kahveler, işhanları, dernekler ve camiler aracılığıyla birbirleriyle ilişkilerini sürdürürler. Böyle yerlerde de yeni ortak değerler yaratılır. Namusun sınırları, 'iyi' ve 'kötü' insan kategorisi ve kimin 'bizden' kimin 'onlardan' olduğu ilk buralarda yeniden belirlenir. Yeni gruplaşmanın temeli ne olursa olsun, dışarda tutulanlarla sıkı ilişki kurulmaz. Namusun ve şerefin sınırları belki genişlemiştir; ama onlar asla feshedilmez. Çünkü, her zaman kendilerinden farklı gruplar olacak ve bu farklılar da her zaman kalacaktır.

Bu şehirlerdeki sosyal tabakaların halen kendilerine ait bir yüzleri olmaması dikkate değerdir. Öğrencileri, memurları veya orta tabakayı kendi başına tarif etmek mümkün değildir. Memurun veya öğrencinin kültürel çevresi, geldiği bölge uzantısında şekillenir. Sivaslı işçi, öğrenci ve memur birbirleriyle ilişkilerini sürdürür. Yanlızca iki grup biraz farklılık gösterir: Elit grupların üyeleri ve şehrin eski yerlileri. Her ikisi de yeni gelenlerden kendini uzak tutar ve sıkça onların gelmesiyle birlikte şehirlerinin nasıl hızla gerilediğinin, onların taşranın birer uzantısı olduklarının şikayeti yapılır.

İşte bu şehirlerde iç göçün genç üyeleriyle röportajlar yaptım. Bunların sorulara verdikleri cevaplar, Hollanda'dakilerle yaptığım gibi detaylı verilmeyecek. Çünkü algılamaları ve yaklaşımları birbirine çok yakındır. Bunun yerine, beş çarpıcı yaşam hikayesi yorumlarıyla aktarılacaktır.

1) Değişimin İzinde

'Türkiye değişti mi? Erkekler ve kızlar daha rahat ilişki kurabiliyorlar mı? Belki Türkiye'nin başka bir yerinde bu yaşanıyor; ama, İstanbul'un bu kahrolası gecekondularında bu değişimden pek bir şey henüz göremedik. Şuradakileri görüyor musun? Başka bir semtte oturuyorlar ve birbirlerini biraz koklamak için buraya, bizim arabaların egzozlarının yanına geliyorlar. Dört senedir el ele tutuşarak buralarda geziyorlar; ama yüzde yüz biliyorum ki, her ikisi de bakire. Ah, keşke söyledikleriniz doğru olsaydı. Keşke, şu fani dünyada biraz da biz keyifle yaşasaydık.

Böyle gizli ilişkiler köyde de yaşanıyordu. Orada bunun için saatlerce mesafe kat etmemize gerek yoktu. Beş dakika yürüdün mü köyün dışındaydın ve bütün dünya senindi. O köylü çocukları ve kızları davarları güttükleri zaman neler yapmazlardı ki! O vahşi çobancıklar ne haltlar işlerdiler, bir bilsen. Fakat çocuklar, yani masumlar ve namus ve şeref nedir bilmezler. İstanbul'da herkes bunu biliyor: herkes bekliyor ki, bunları sana karşı kullansın. Sonuçta ne yaptın? O çobanların yaptıklarının yüzde onunu bile değil. İstanbul'da kendilerine ilerici diyen çok arkadaş var. Onlar diyorlar ki, önemli olan bakirelik değil, insanlıktır. Hiç inandırıcı gelmiyor bana. İnsan olmakla bakire olmak birbirlerine zıt şeyler değil ki!? Bana gerici ve geri kalmış diyorlar, tıpkı dinci yobazlar gibi düşünüyorsun diyorlar. Hepsi saçma. İş yerinde bir kıza ilgi duysam, ilk önce o kız hakkında beni uyarmaya geliyorlar. O kız şunla şunla arkadaşlık yaptı diye. Evet, ondan sonra da keyfin tamamen kaçıyor.'

2) 'Büyüklerim Benden Mantıklı İnsan Olmamı İstiyorlardı.'

'Derslerime çalışmam ve politikayla uğraşmamam, annemin sürekli tekrarladığı şeylerdi. Kendisi çok çekmişti ve çevrenin bizim hakkımızda ne düşündüğü konusunda çok hassastı. Bu konuda kendisiyle o kadar çok kavga yaptım ki. Mantıklı insan olmamızı istiyordu; fakat bunu nasıl olacağımızı pek açıklayamıyordu. Mantıklı bir kız, ona göre herhalde her zaman evinde oturan, ev işleri yapan, yaşlılara saygılı olan ve çevresine erkek yanaştırmayan biriydi. Mantıklı olmanın bu tarifi namusun tarifine çok benziyor. Herhalde 'namus' kelimesini pek kullanmak istemiyordu, çünkü babam ona karşı çok kullanmıştı. Araları o kadar iyi değildi. Ben hayatı er çok arkadaşlarım ve kitaplardan öğrendim. Onların sayesinde kendimi ge liştirdim. Bu namus meselesine şimdi mantıklı bir şekilde bakarsam -anne min istediği gibi!- hepsinin saçma şeyler olduğu sonucuna varıyorum. Bi

insanı seviyorsan o zaman sevdiğinle ilişkin de olmalı diyorum. Bunun için mutlaka evli olmana gerek yok. Ah, aslında ben de işin içinden çıkmış değilim, her ne kadar iki yıldır üniversitede okuyorsam da.

Yine de sanıyorum ki, ailelerimize ekonomik bağımlılığımız bu kadar olmasaydı, bu konular hakkında daha rahat düşünebilirdik. Zevkin için aile ilişkilerini dikkate almazsan, ailen seni evlatlıktan uzaklaştırabilir. Yani, bu ülkede olan tek güvenceni de kaybetmiş olursun. Ve bu çevre tarafından da bilinirse, o zaman ileride bir eş bulmakta da zorlanırsın. Gerçi şimdilerde kendilerine aydınım diyen ve bakireliğe önem vermediklerini söyleyen erkekler çok; ama bunlara güvenerek hareket edemezsin. Sanıyorum ki, iş başa geldiğinde onlar da bir bakireyi tercih edecekler.

Ankara'nın Erzincan'dan daha iyi olup olmadığını bilmiyorum. Erzincan'da belki sosyal kontrol çok; ama orada bir erkek akraban yanındaysa serbestçe dolaşabilirsin. Ankara'da ise sürekli senin kendini sınırlaman gerekiyor, çevrede yaşananlara katılmak istemiyorsan.'

3) '*Zenginler Paralarıyla, Fakirler ise Kadınlarıyla Oynar.*'

'Rize'de bu deyim çok kullanılır. Bu deyimle bizimkiler, zenginler hakkındaki olumsuz düşüncelerini yansıtırlar, yani onlarda şeref duygusu olmadığına dair. Ben, çok zengin insan tanımadım; ama bana da bu söylem doğru geliyor. Çünkü bu ülkede şerefli ve dürüst olursan zengin olman mümkün değil. Bizim çalışma tarzımızla da herhalde hiç bir zaman zengin olamayacağız. Biz ailelerimizden hep şerefle yaşamayı ve şerefle ölmeyi öğrendik. Bu bizim içimize sinmiş bir defa. Bunları ben babamdan öğrenmedim. Bizde babalar genelde mesafeli ve soğukturlar.

Annem beni büyüttü. Onunla hep iyi ilişkilerim oldu ve her şeyi onunla paylaşabildim. Ön hisleri çok kuvvetlidir, tehlikeyi önceden sezebiliyor. Şimdi yirmi yedi yaşındayım ve evliyim; ama sorunlar olduğunda, önemli konularda eşime değil anneme danışırım.

Namus bizim yaşamımız demektir. Namus senin ailendir, eşindir, annendir, kızındır ve kız kardeşindir. Bazıları küfrederken namusa dil uzatabilirler; ama ben asla bunu yapmam. Ben doğrudan kişiye küfrederim; çünkü namus meselesini karıştırdın mı, aileyi işin içine katarsın ki, bu hassas ve tehlikelidir. Bir arkadaş vardı. O ailesini -eşini kastediyor- koruyamadı. Kadının bazı ihtiyaçları vardır. Onları vermezsen, başkalarında arar. Kadınların yüzde kırkı bunu yapar. Onda da böyle oldu. Karısı yabancılarla çıktı. Adam bunu duyduktan sonra yeniden doğru yola girdi ve karı-

sını korumaya aldı. Bu durumda şerefsiz olan erkekti, kadın değil. Şimdi durumları iyi, başka bir semte taşındılar, orada yaşıyorlar.

Hem kadının hem erkeğin şerefi vardır. Erkekte şeref aranır, çünkü o dış dünya ile alakalı olandır. Bizde kadından da şerefli olması beklenir. O zaman kadının bir halt işlemiyeceğinden eminsindir. Aksi takdirde sürekli onun peşinde koşman gerekiyor.

Köyde kalsaydık bu tür konuları çok sorun yapmana gerek yoktu. İstanbul'da böyle değil. Burada o kadar çok pislik ve tehlike var ki. Orada insanların birbirlerine karşı dayanışma ve güven dugusu var. Kimse nedensiz sana acı çektirmez. Burada her şey var. Bizim oturduğumuz apartmana ya da sokağa baksana. Ne tür insanlar burada biraraya gelmiş. Hayır, burada ancak para kazanabilirsin ve biraz dikkat etmezsen şerefinden çok şey kaybedebilirsin.'

4) '*Bizim Mahalledeki Fatoş Namus Meselesini Çok İyi Biliyor.*'

'Babam bizi uyarmıştı. Teyzemin kızı evden kaçtığında adımız lekelenmişti. Teyzem ondan sonra hiç düzelmedi. Babam bizi çok iyi koruyor ve bu yüzden bizim başımıza bir şey gelmeyeceğine inanıyorum. Zaten ben de böyle bir şey yapacağıma inanmıyorum. Babamın başı eğik yürümesini görmek istemem.

Yine de namus konusu olduğunda, babam değil, Fatoş aklıma geliyor. Bu, bir komşumuzun kızıdır ve benim gibi on dokuz yaşındadır. Fakat neler çevirdiğini bir bilsen? İstediği her erkekle arkadaşlık yapabiliyor. Bir evde erkek varsa, ben oraya hiç gitmem; fakat o, bunu yapıyor. Benim erkek kardeşlerim evde olduklarında çekinmeden bize gelebiliyor. Bunu rağmen şimdiye kadar başına hiçbir şey gelmedi. Demek ki, namus meselesini çok iyi bildiğinden başına bir iş gelmiyor.

Aslında ben de serbest yetiştirildim. Bizim ailede namus söz konusu oldu mu akla ilk ablam gelir. O yirmi beş yaşında ve halen evlenmemiş. Sürekli evde oturur ve evlenmeyi bekler.

Namus konusundaki sorunların kaynağı, kadınlara kötü davranılmasıdır. Kadınlara iyi davranılmadığı zaman, kadınlar zina yapıyorlar. Böylece eşlerinden, babalarından ve erkek kardeşlerinden intikam alıyorlar.'

5) '*Namus Benim için Millet ve Vatan Gibidir;*
Onun için de Ölmesini Bilmelisin.'

'Namus ve dürüstlük kavramları dindar insanlara has bir şey. Aslında

ben de öyle olmak isterdim. Kurallar o zaman daha açık oluyor. Namusun hangi bakışlardan ve yaklaşımlardan kirleneceğini biliyorsun ve tedbirini alıyorsun. İnancı olmayan insanların ahlaki sınırları yoktur. Din çok şeyi düzenler. O yolu seçseydim, öğrenci olarak sürdürdüğüm sosyal yaşamımın bir bölümünü terk etmek zorunda kalırdım. Bu prensipler doğrultusunda Ankara'da yaşamak kolay olmuyor, belki ailemin geldiği Antep'te bu daha rahat olabilir.

Yine de namus benim için her şeydir; namusun için yaşar, namusun için ölürsün. Tıpkı 'ulus', 'vatan', 'bayrak' kelimelerini duyduğumda nasıl duygulanıyorsam, namus ve şeref kelimelerini duyduğumda da kendimi tutamam. Eğer vatanını korumazsan, şerefin olmaz. Namusunu, aileni dışardakilere karşı korumadığın zaman da durum böyledir.

Maalesef insanlar yaşlandıkça utanç duyguları azalıyor. Bende de azaldı. Aslında bu değerlerimize zıt bir durumdur. Utancı az olan bir kişinin, sosyal yükümlülüklerine karşı da sorumluluğu azalır. Namus olgusu günümüzde çok kötüye kullanılıyor. Erkekler eşlerinden boşanmak istiyorlarsa bu tür kelimeleri kullanıyorlar. Geleneksel olarak namus, kadınlara yakıştırılan bir şey; ama günümüzde bu daha çok erkeklere uyarlanmalı. Çünkü içkileri ve kumar için ailelerini ortada bırakan onlardır.'

Türkiye Bölümünün Sonuçları

1) Namus ve şeref kavramları Türkiye'de Hollanda'dakinden daha iyi tanınmakta ve sosyal anlamları bilinmekte.

2) Türkiye'de de genç kızların (hem düşük hem de yüksek eğitimliler) namus kurallarına karşı daha eleştirisel bir yaklaşım sergiliyorlar.

3) Bu kavramların kendi gruplarıyla (dinsel, bölgesel veya etnik) özdeşleştirilmesi Türkiye' de daha belirgin.

4) Türkiye'de namus ve şeref kavramlarına gösterilen tutum aynı zamanda sosyal gelişmişliğin bir göstergesi durumunda. Yüksek eğitimlilerde bu yüzden geleneksel kavramlara karşı daha olumsuz bir yaklaşım var. Pratikte de bu kavramların ötesinde yaşayıp yaşamadıkları ise ayrı bir sorudur.

'Deutsche Ehre' (Alman Onuru) ile Şerefin Çatışması

(Almanya'dan notlar ve izlenimler)

Namus ahlakı gücünü nereden almakta? İçinde taşıdığı tüm 'zıtlıklara' rağmen tek ortak kültürel kavram olmasından mı büyük çoğunluk tarafından ayakta tutuluyor? Büyük çoğunluk içerisinde bile kendi nüanslarıyla

bu kavramı yaşayanların varlığı söz konusu ise, genel bir ahlaktan bahsetmek mümkün mü? Yoksa namus ve şeref düşüncesi, sosyal hayatın içinde barındırdığı çelişkileri, farklı olanı örtebilme özelliğinden dolayı mı halen yaşatılıyor? Hollanda'da yaptığım röportajlar esnasında bu sorular öne çıktı. Türkiye'de onlar daha da güçlendi. Cevap verebilmek için geriye Almanya kalmıştı.

Hollanda ile Almanya arasındaki en önemli farklılık, Almanya'daki Türkiye kökenli göçmenlerin Hollanda'dakilerden çok daha büyük bir sayıya sahip olmasıydı. Özellikle bazı endüstri bölgelerinde Türkiyeli göçmenler buraların gözardı edilemeyecek bir parçası olmuşlardır. Yüksek sayının üç kaynağı verdir:

1) Almanya, Hollanda'dan daha erken ve büyük sayılarda Türkiye'den işçi almaya başlamıştır.

2) Aile birleşimleri Almanya'da çok daha erken tarihte başlamıştır.

3) Almanya'da Türkiye'den gelme mülteciler, özellikle Kürtler, çok daha fazladır. Sonuncusunun nedeni de yine ilk kaynağa bağlıdır. Mültecilerin önemli bir bölümünün Almanya'da, işçi göçü döneminde gelmiş akrabaları vardı ve bu onların Almanya'yı seçmelerinde önemli bir etkendi.

Göçmenlerin geçmişleriyle daha fazla ilgilenmeden, onların büyük bölümünün yaşamlarını Almaya'daki gettolarda sürdürdüğünü belirtmek gerekiyor. Bu veriyi dikkate almak araştırma açısından önemli; çünkü bu durumdan dolayı göçün kültürel değerler üzerindeki etkisinin bir derece muğlaklaştığını önceden hesaba katmak gerekiyor. Türkiye'den ilk gelen göçmenlerin Alman toplumuna entegrasyonunu yeni gelenler hep aksatmıştır. Yeni gelenler en kısa zamanda grupları içinde yerini bulmuş ve Almanya'daki entegrasyon süreci kendi geçmişleriyle etkilemişlerdir.

Bu süreçte dikkate alınması gereken bazı faktörler vardır. Aile birleşimiyle birlikte anne ve babalar ilk defa çocuklarının 'Almanlaşmalarını' nasıl engelleyebilecekleri sorunuyla karşılaştılar. 'Almanlaşmak' onlar için zayıf aile ilişkileri, serbest cinsel yaşam ve anne babaya saygısızlıkla eş anlam taşımaktaydı. Her üç olgu da namus ve şeref kültürünün parçasıdır.

Büyükler tarafından 'Almanlaşmanın' önüne geçmek için ilk kullanılan yöntemlerden biri çocuklarını, onaylarına her zaman gerek duymadan, Türkiye'deki bir tanıdıkla evlendirmek oldu. 'İthal eşler' aracılığıyla çocuklarını kendi kültürlerine daha da yakınlaştıracaklarını umut ediyorlardı. Bu girişimle çocukları yalnızca 'Almanlaşmaktan' kurtarmıyorlardı, aynı zamanda kendi itibarlarını da artırıyorlardı. Onlara 'büyük adam, yalnızca

kendisini değil bütün ailesini de kurtardı.' deniyordu.

Bunun yanısıra çocukların 'Almanlaşması', yetmişli yılların sonundan itibaren kurdukları ve sayılarını giderek artırdıkları sosyal ve kültürel derneklerle önlemeye çalıştılar. Çocukları, bu lokallerde 'kendi insanlarıyla' buluşacaklardı. Bu derneklerle birlikte Türkiye'deki organize yapılar da Almanya'ya taşınmaya başlayacaktı; çünkü Almanya'da kurulan bu dernekler, hangi amaç ve kökene dayalı olursa olsun, en kısa zamanda Türkiye'deki benzerleriyle ilişkiler kurdular ve zaman içerisinde bunların uzantısı olmaktan kendilerini kurtaramadılar. Bu süreç, doksanlı yıllarda satalit medyanın gelişimiyle güç kazandı. Eskiden Alman toplumu ile ilişkiler medya vasıtasıyla bir şekiliyle sürdürülürken, artık gece ve gündüz uzaktan da olsa Türkiye yaşanmaktaydı.

Bu nedenle Almanya'da yapılan röportajların (aynı ölçüde Hollanda için de geçerli), göçün getirdiği yeni kültürle etkişleşimin izlerini ne derecede yansıttığı tartışmalıdır. Ne ölçüde genç kuşaktan namus ve şeref üzerinde duyduklarınız, ne ölçüde Alman toplumu ve ailesi arasındaki gitgeller arasında oluşmuştur? Ve ne ölçüde ifade edilen düşünceler bir şekilde Türkiye ile ilişkide olan kurum, aygıt ve kişlerin izlerini taşır?

Aslında Almanya'da anne ve babaların 'Almanlaşmak' terimi altında ifade ettikleri korkuları, Hollanda'dakiler de yaşamakta; fakat burada 'Hollandalılaşmak' gibi bir terim duymadım. Almanya'da konuştuğum gençler bunu yalnızca büyüklerinin korkularını ifade etmek için kullanmıyorlardı; kendileri ve Almanlar arasındaki ilişkilerden bahsettiklerinden de bu terimi sıkça kullanıyorlardı.

Böyle bir terimi halen kullanıyor olmalarını, Almanların onlara karşı tutumlarıyla açıklıyorlardı. Burada doğmalarına rağmen, Almanlar, onlara ve bütün yabancılara mesafeli ve küçümseyici bakıyorlardı. Birçoğu Almanlarla iyi ilişkiler hiç kuramamıştı. Çocukluk yıllarında bile. Daha çok yabancıların oturduğu semtlerde büyümüşlerdi. Okulda ise kendi ülkelerinden gelenler, İtalyanlar, Yunanlılar ve Yugoslavlarla arakadaşlık yapmışlardı. Bu halkların kendi kültürlerine yakın olmasından ötürü ilişklerde zorlanmamışlar. Yunanlılar ve İtalyanlarla ilişkide olmuş bir erkek şunları belirtiyordu: 'Onlarda da bizdeki gibi namus ve şeref geleneği var, bizim gibi misafirperverler. Onların yanında olduğunda, bizim geleneklerimiz neden böyle diye, sürekli açıklama getirmek zorunda değilsin. Almanlar ise bunu sürekli zorluyorlar; kendi gelenekleri bir şeye benzese bari! Açıklama getirmekten artık yoruluyorsun.'

Hepsi, kendilerini Almanya'da Türkiye'den daha iyi hissettiklerini vurgulamalarına karşın, Almanlarla da giderek ilişkilerinin azaldığını belirtiyorlar. Yani zaten zayıf olan ilişkileri, yaşları ilerledikçe daha da azalıyordu. Bazıları bunu ahlaki nedenlere bağlıyor: 'Henüz on üçünde cinsel ilişkiye giriyorlar, bu olamaz'; 'Erkek arkadaşlarını eve getirip geceyi birlikte geçiriyorlar!'; 'Almanlar her gün bir eş değiştirebilir ve yine de dürüst olduklarını söyleyebilirler. Bunu kabul etmek mümkün değil!'

Peki Almanlar 'ahlaksızsa', kendilerinin durumu nedir, onlar namus kurallarına uyuyorlar mı?

İlk önce kızların yorumları:

- 21 yaşında, işçi: 'Namus çok dallı bir ağaca benziyor. Eğer düşmek istemiyorsan, hangi dalda oturduğunu bilmelisin. Bir kız büyüklerinin güvenini kazanmışsa, onu düşürmek için kimse girişimde bulunamazlar.'

-18 yaşında, öğrenci: 'Türk gençlerinin buluştuğu bu yere geliyoruz; çünkü buradaki bütün erkekler bizim kardeşimiz gibidir. Dışarda bizi birileri rahatsız ederse, bizi korurlar...Evet içlerinden biriyle ilişkim var; ama erkek kardeşim bundan haberdar olursa, beni öldürür.'

-26 yaşında, işçi: 'Namus çok ağır bir kavrammış gibi geliyor; ama pratikte ciddiyeti olmayan bir şey. Bir defa, kız ve erkek arkadaşlarla bir terasta otururken babam beni gördü. Günlerce 'namusumuz, namusumuz' deyip durdu. Onu zavallı buldum; çünkü arkadaşlarla orada politik meseleler hakkında konuşuyorduk.'

-21 yaşında, öğrenci: 'Namus görünen bir şey değil. Bunun hem avantajları hem de sakıncaları var. Eğer yaptığın şeyleri gizli tutabilirsen, namusla bir sorunun olmaz. Görünmesini istemiyorsan dış görünümüne dikkat etmen gerekiyor. Namus dedikoduyla görünmeye başlar ki, bu çok tehlikeli olabilir, çünkü dedikodunun arkasındaki kişi de görünmezdir.'

-18 yaşında, öğrenci: 'Eskiden büyüklerim her türlü ilişkiye karşıydılar. Şimdi arkadaşım Türk diye görmemezlikten geliyorlar: Bir Almanla çıkmasın da ne olursa olsun, diye düşünüyorlar. Şimdilerde evde de fazla sorun yaşamıyorum; çünkü daha iyi yalan söylüyebiliyorum. Yalnızca ailemin yanında yalan söylüyorum, dışarda değil.'

Kızların cevaplarında her zaman bir şüpheci alt ton varken, erkeklerde namus kültürüne karşı güven, sevgi ve biraz da hasret vardı. İçlerinde evli olanlar, bu duygunun evliliklerinden sonra arttığını belirtiyorlar. Bunlar-

dan, yirmi yedi yaşında biri namusun içinde taşıdığı zıtlıklara rağmen, gerekli olduğunu çünkü düzen sağladığını belirtiyor: 'Eskiden babamın sürekli tekrarladığı öğütleri sıkıcı ve mantıksız bulurdum. Evlenip bir aile sahibi olduktan sonra, onun uyarılarında haklı olduğunu anlıyorum.' Namus ahlakının, din gibi, insanı sınırlayıcı rolüne de işaret ediliyor. İnsan olarak kastettikleri daha çok erkekler. Çünkü onlara göre içgüdülerine hakim olamayan kesim erkeklerdir. Bu yüzden, birine göre, namus kuralları, eski dönemlerin aksine, erkeklere uygulanmalı. Onlar bu ahlakı bilinçlerine yerleştirirlerse, cinsiyetler arasında bir çok sorun çözülmüş olacak.

Peki bu ahlakı Almanya'da yaşatmak zor değil mi? Kendi tarzlarınca zorluklara değiniyorlar. Mesela Almanya'da temiz (bakire) bir kız bulmakta zorlanıyorlar. Aktardıklarına göre, Almanya'daki Türk kızları Almanlardan daha beterlermiş; Türk kızları bir defa sınırı aştıklarında, sınır diye bir şey tanımıyorlarmış. Bu yüzden eşlerini Türkiye'den getirmek zorunda kalıyorlar; bu tür evliliklerin getirdiği zorlukları bilmelerine rağmen; ama Türkiye'de de temiz bir kız bulmak da gittikçe zorlaşıyormuş. En azından tatil yerlerinde tanıdıkları kızlar onlara pek iyi sinyaller vermiyor. Yani, yalnızca kendileri için varolacak bir eş bulmak her geçen gün zorlaşıyor.

Namus ahlakına oldukça has bir şekilde yaklaşan tiplerle de karşılaşıyorsunuz. Namus ve şerefin eleştirisel analizini yaparken sürekli Marks ve Engels'ten alıntı yapan sol eğilimli bir genç, namusun dürüstlük düzeyinde yaşatılmasının bu çelişkili maddeci dünyada mümkün olmadığını aktarıyor. Ona göre insanların Almanya'da namusa ihtiyaçları, namusa çok değer verdiklerinden değil sırf başkalarına göstermek içindi. Aynı şey bakirelik için de geçerli. 'Onlar bakireliği korumak için değil, yok etmek için arıyorlar.'

Almanya Sonuçları

1. Hollanda'daki sonuçlar Almanya için de geçerlidir.

2. Hollanda'yla Almanya arasındaki en önemli farklılık 'Almanlaşmak' teriminin kendini haklı kılmak için sürekli kullanılmasıdır.

3. 'Almanlaşmak' terimi olumsuz bir anlam taşıyor ve sıkça ahlaki suçlamalar içeriyorsa da, genç kuşaklar, o 'Almanlardan' çok şey aldıklarını da biliyorlar.

4. Sonuçta kendilerinin de bir hayli 'Almanlaştıklarını' garip bir şekilde Türkiye'ye yaptıkları tatillerde fark ediyorlar. Hem oradikeler onlara öyle diyorlar (Almancılar) hem de yaşamın her alanında değiştiklerini bilfiil fark ediyorlar.

İkinci Bölümün Sonuç Notları

Buraya kadarki bulgularımız neyi gösteriyor?

Hollanda ve Almanya'da yapılan bir dizi röportaj genç göçmen kuşakların, namus ve şeref kavramlarının tarifinde zorlanmalarına rağmen içeriklerini, onlardan kaynaklanan sınırlamaları, tehlikeleri ve bunlardan dolayı karşılaşabilecekleri tehlikeleri bildiklerini gösteriyor. Hepsinde namus kavramının öz anlamı hakkında bilinç -bu da kız çocukları için bakirelik ve erkek çocukları için bu hassaslıkdan başka bir şey değil- mevcut.

Peki namus kurallarının getirdiği tüm yasaklara uyuyuyorlar mı? Evet ve hayır. Onların ilişkilerinden yola çıkarsak, çoğunlukla hayır. Röportaja katılanların büyük bölümünün karşı cinsle ilişkisi olmuş. Sayısal olarak erkekler daha fazla ve daha açık. İlişkilerinde nereye kadar gittikleri ayrı bir soru fakat, evlilik öncesi bu tür ilişkilere girmeleri bile namus ahlakının aşılması anlamına geliyor. Namus kurallarına uyuyorlar mı sorusuna verilecek 'evet' cevabı ise burada başlıyor, yani bu ilişkilerle nasıl uğraştıkları, onlara yön verme ve idare etme biçimlerinde. İlişkiler ne derecede olursa olsun, hemen hemen her zaman aile ve çevreden gizli yürütülmekte. Özel hayatlarında yaşadıkları, bu yüzden aileleriyle bir soruna yol açmıyor; çünkü, aileleriyle ilişkilerini namus kuralları içerisinde yürütmesini biliyorlar. Gizlilikler ve yalanlarla her şey yine de namus ahlakının kaldırabileceği sınırlar içerisinde tutuluyor.

Bu yanlarıyla Türkiye'deki emsalllerinden farklı değiller. Onlarda, yabancı bir ülkede göçmenlik çelişkilerini yaşamadan, gerçek hayat ile ahlak arasındaki sorunları aynı yöntemlerle aşıyor ya da etkisizleştiriyorlar. Türkiye'deki gençler ile Hollanda'dakiler arasında farklılık namus ahlakının iç işleyişi veya yaklaşımı boyutunda değil, nüanslarda ve kontekste yatmaktadır.

Kuralları hiçe saymak veya onları uygulamak, farklı olanaklar ve durumlar altında gerçekleşiyor. İstanbul, Berlin değildir; Ankara ise Amsterdam ile karşılaştırılamaz. Örneğin; kız çocukları İstanbul'da bir sokakta herkes tarafından kontrol edilebilirken, Amsterdam'da durum böyle değildir; aynı kültürden insanlar o sokakta oturmuyorsa tabi. Buna karşı İstanbul'daki bir kızın görceceli daha fazla 'özgürlüğü' var, çünkü içinde bulunduğu durumda yalnız değildir. Kurallara uyup uymaması bir yana, o her şeyden önce değişimlere ve sınırlamalara karşı aynı tavrı takınabilen büyük bir topluluğun üyesidir. Amsterdam'da bu toplumsal zemin yoktur. Ülkesinden gelen insanlardan fazla bir şey bekleyemez, çünkü büyük bö-

lümü kendisinin de yeni tanıdığı yabancı soydaşlardan oluşmaktadır. Hollandalılarla birlikte hareket edemez çünkü, onlarla arasındaki kültürel fark ortak kavramlar çevresinde bir araya gelmeye henüz olanak sunmaz. Her şeyden önce o, kendi tutumu içinde bir ikilem yaşamaktadır. Ailesiyle geleneksel değerler konusunda kimi sorunlar yaşasa da, bir bütün olarak onları terk etmiş değildir. Aileyi yalnızca sıcaklık, dayanışma ve destek duygularıyla değil, aynı zamanda kimliği ve kendisine ait değerler bütünüyle de özdeşleştiriyor. İşte bu durum, Almanya ve Hollanda'da Türkiyeden daha fazla yaşanıyor.

Birinci bölümde verilen Pitt-Rivers ve Peristiany'nin modeline geri dönecek olursak, orada erkeğin şerefinin bir parçası olarak utancın, kadın erkek ilişkilerini belirlediğini aktarmıştık. Bununlu birlikte statik ve kuralcı görünen şeref kültürü dört boyutta yarattığı sınırlarla (cinsler, sosyal coğrafik bütünlükler, sınıflar ve otorite düzeyinde) günlük hayatın çelişkileri ve farklılıklarını aştığını görmüştük.

Röportajlar, bu modelin genç kuşakların dünyasında halen işlevi olduğunu göstermekte. Geleneksel toplumlarla tek farklılık sınırlar arası duvarların en azından iki düzeyde (cinsel ve sosyal coğrafik), küçülmüş olmasıdır. Birinci olarak bu, kadının rolünün eskisi gibi ikincil olmamayışından kaynaklanıyor. Okula gidebiliyor, yabancıların olduğu ortamlarda çalışabiliyor ve sürekli ev dışında olabiliyor. İkinci olarak, şehirlerde sosyal grubun ahlaki bütünlüğü, bilhassa Hollanda ve Almanya'da, artık kendiliğinden bir veri değildir. Sosyal grup bir çok gruptan oluşuyor, bu da köyde olan tanışıklık ve dayanışmanın gevşemesi anlamına geliyor. Her iki olgu kadınlar için daha geniş yaşam alanı sunuyor; fakat genişleyen yaşam alanı, onun tarafından namus ahlakı ve kurallarına saldırmak veya tamamen devre dışı bırakmak için kullanılmıyor. Hayır, mümkün olduğu yerde şeref kültürüne ait ikilikleri bu seferde o, kendi tarzınca kullanıyor. Kendi sosyal-coğrafik grubu dışında bu kurallarla deneyler yapıyor ve grubun dışına çıkabilmesi için de bazen evinden bir kaç dakika öteye gitmesi yetebiliyor. Halen namus kültürü gereğince kontrol altında tutuluyor; fakat, şimdi kendisi de o kültürü 'erkekler' gibi kullanmasını biliyor.

Nasıl oluyorda şeref kültürü Amsterdam'da halen yaşatılabilmektedir? Hiç bir şeyin eskisi gibi olmadığını bilmelerine rağmen neden kimse bu kültüre karşı açık bir saldırı geliştiremiyor? Geleneksel ahlaklarını bir kenera bırakıp tıpkı Avrupalılar gibi serbestçe, romantik ilişkiler yaşasalar ne kaybedecekler?

Buraya kadar sıkça belirtildiği gibi, geleneksel toplumlarda utanç şerefin bir parçasıdır. Şeref, babanın, ailenin veya grubun yüzüdür. Peki Hollanda'da grubun yüzü nedir ve hangi gruplara karşı bunu temiz tutması gerekiyor? Şimdiye kadar ki bulgularımızdan çıkarak şu tespiti yapmak mümkün mü? Acaba 'yüz' göçmen gruplarınca 'kimlik' olarak mı yaşamını sürdürüyor? Namus veya utanç artık şerefin yanısıra, kimliğin yüzünü de mi belirliyor?

Namus kurallarına uyum, kişiye, eşit düzeyde olduğu insanlar arasında onore olacak bir yer verdiği belirtilmişti. Peki bu ahlak, tamamen yabancı bir ortamda da mı aynı işleve sahip? Örneğin namus kültürü Hollanda'daki göçmenler arasında, kendilerini Hollandalılardan ayırabilmek için mi halen yaşatılıyor? Bu sorulara cevap verebilmek için buraya aktarılan gözlemler ve yaklaşımları yeniden düzenlememiz gerekiyor.

3. BÖLÜM

ŞEREFİN KİMLİKLERİ

Birinci ve ikinci bölümlerde sıkça, şeref kültürünün sosyal, grup bağımlı bir fenomen olduğu vurgulanmıştı. Bunun yanısıra Türkiye'de farklı anlayışların da olduğu belirtilmişti. Bu farklı anlayışlar nereden kaynaklanıyor ve onları belirleyen ana faktörler nelerdir? Etnisite, dinsel anlayışlar ya da bölgesel kültürler mi bu farklılığı belirliyor? Daha somuta inersek; bir Alevi, bu konularda Sünni mezhebine bağlı olandan farklı mı düşünüyor, ya da Türk veya Kürt olmak bu tür olgulara yaklaşımı ne derecede etkiliyor?

Bu bölümde, bu verilerin röportaj yapılan kişilerin namus ve şeref konusundaki sorulara cevaplarını ne derecede etkilediği konusuna girilecek. İlgi odağı Aleviler, Sünniler, Türkler ve Kürtler olacak. Türkiye nüfusunun önemli bir bölümünü bunlar oluşturduklarından ve göçmenler içinde de bu grupların oranı bir hayli yüksek olduğundan, ilgi odağını onlar oluşturuyorlar.

Namus, Şeref ve Kimlik Üzerine Genç Kuşakların Düşünceleri

Giriş bölümünde Hollanda'da yaptığım röportajlar esnasında, kişilerin seçiminde uyguladığımız kıstasların eksikliğinden bahsetmiştim. Başlangıçta yalnızca cinsiyet ve eğitim farklılığını esas almıştık. Bir dizi röportajdan sonra, üçüncü bir faktörü, kişilerin kökenini de hesaba katmak gerektiğini fark ettim; çünkü katılımcıların, yüksek veya düşük eğitimli ya da kız veya erkek olsun, verdikleri cevaplarda kullandıkları kavramlarda benzerlik vardı. Röportaj yapılan kişiler bazen, sorulmadan, düşüncelerinin farklı olduğunu ve bunun da kökenlerinden kaynaklandığını belirtiyorlardı. Röportaja katılanların kendilerini bağladıkları etnik ve dinsel grub hakkında bilgi aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Genç kuşakların namus ve şeref hakkındaki düşünceleri genel olarak iki kategori de toplanabilir. Birinci kategoride hepsinin ailelerinden aldıkları utanç, ayıp ve saygıdan oluşan terbiye eğitimi yer alır. Bir kişinin Alevi, Sünni, Türk veya Kürt olması bu açıdan fark etmez, hepsi bu kavramları tanır ve kavramların içeriği bakımında yakın görüşler bildirirler. İkin-

Tablo 3a: Hollanda, Almanya ve Türkiye'deki katılımcıların dinsel ve etnik kökeni

	Hollanda	Türkiye	Almanya
Türk	18	15	14
Kürt	11	12	11
Çerkes	1		
Laz	2		
Arap	1		
Alevi	10	9	12
Sünni	20	21	13

ci kategori bu kavramların sosyal yansımasından oluşur. Burada namus ve şeref kavramları öne çıkar. Bunlar yalnızca iç gruba yönelik değil, dışarıyla, yani farklı gruplar ve kimliklerle ilişkilidir. Bir kişinin Alevi veya Sünni olmasının, cevaplarındaki etkisi de burada başlamaktadır.

Geleneksel bir çevrede, örneğin köy ortamında, birinci ve ikinci kategori birbirlerine geçişli ve birbirlerini güçlendirici olduklarından, aralarında da sorunlar yaşanmaz. Bir çocuğun ailesinden aldığı ahlaki değerler, bağlı olduğu sosyal grup tarafından da tamamen benimsenip yaşatıldığından, aile ile sokakdaki ahlak arasında sürtüşme yoktur. Çocuk ailesinden aldığı ahlakı, grup içinde yansıttıkça, değer kazanır. Şehirde bu bütünlük ortadan kalkmaktadır. Ev ile yakın çevre arasında bir dizi farklılıklar olabilir. Tercih yapma süreci burada başlamaktadır. Ayrıca şehrin sunduğu olanaklar da (eğitim, sosyal mobilite, farklı grup ve düşüncelerle karşılaşma) aile ile sokak arasındaki tercihleri bir birinden ayrıştırabilir.

Farklılıklar, şehir Türkiye'de değil de Hollanda veya Almanya'da ise haliyle artacaktır. Ev ile sokak arasındaki ilişki buralarda daha fazla bozulma tehdidiyle karşı karşıyadır; çünkü:

a) Kendilerine yakın hissettikleri aynı kültürden gelen kişiler de bir dizi farklı grup ve bölgelerden gelmektedirler;

b) Çevre önemli ölçüde 'yabancı' ve tamamen farklı bir anlayışa sahip bir unsur tarafından belirlenmekte ve bunuda gözardı etmek mümkün değildir.

Amsterdam'da büyüyen bir çocuk evden aldığı ahlakla, aynı ülkeden geldiği vatandaşları ve Hollanda arasında bir dengeyi bulmak zorundadır. Böylece aldığı değerlerle çevre arasında sürekli bir çelişki yaşama durumundan kurtulabilir.

Bu dengeyi bulmada birkaç faktör önemli rol oynamakta. Örneğin, hangi gruptan olursa olsun, göçmen çocuğun düşüncesinde ailesinin merkezi bir yeri vardır. Bütün araştırmalar yeni kuşaklardaki tüm değişimlere rağmen, aileleri hakkındaki düşüncelerinin oldukça belirgin ve olumlu olduğunu belirtiyor. Yine bütün araştırmalar, genç kuşaklarda, şeref ve namus kavramlarının karıştırılmalarına rağmen, aile kurma bağlamında bakirelik olgusunun büyük önem taşıdığını da aktarıyor.[1]

Dikkate değer bir başka husus ise, kızlarda bu karışıklığın ayrı bir biçim almasıydı. Onlarda karışıklık, kavramlarla ilgili bilgisizlikten çok, onlara karşı takınacak tutumdaki belirsizliklerinden kaynaklanıyordu. Özellikle yüksek eğitim gören kızlarda bunu daha rahat görmek mümkündü. Namus ve şerefin eşit olmayan sorumluluklar yaymasından dolayı olumsuz düşünseler de, kendilerini bu kavramlardan da uzaklaştıramıyorlardı. Bakirelik tabusuna uymamalarına ya da geri bulmalarına rağmen, açıkca bunu savunamıyorlardı. Hepsi de sorunun kendilerinde değil, ailelerinden kaynaklandığını belirtiyorlardı; çünkü bu değişimleri açıkca savunmak, aileleriyle ilişkilerinin kopmasını göze almak demekti.[2]

Aileleriyle olan ilişkileri, Türkiye'de öne çıkan ekonomik faktörler yerine sıcaklık, birliktelik ve dayanışma gibi duygularla beslenen, yalnızca kendileriyle Hollandalılar arasındaki etnik farklılığın içini doldurmalarına yetmiyor, aynı zamanda namus ve şeref olgusunu da bunun bir parçası yapıyor. Bu durum, kendilerine güvenilir bir ortam seçtiklerinde gösteriyor:

-24 yaşında, erkek öğrenci: 'Benim için din her şeyden önce gelir. Dini olmayan insanlara karşı hep mesafeliyimdir, çünkü onların sabit bir referans noktaları yoktur. Kendi çıkarları için her şeyi istedikleri gibi yorumlayabilirler.'

---

1) Koçtürk (1992: 98), bunu göçmenlerin 'aileyi idealleştirmeleri' olarak adlandırıyor. Ona göre aile, göçmenler arasında hem baba hem de anne için özel bir yere sahip. Baba için kendi değerini bulabileceği tek yer olmuştur (s. 128); anne için ise kendisi olmaksızın onun bütünlüğünün korunamıyacağı alandır.; ayrıca bkz. Haas: 11, 139; Aydoğan: 22.

2) Değişik örnekler için ayrıca bkz. Yerden (2001), König: 289-293; De Vries (1987); Brouwer: 35; Everaert: 52.

-21 yaşında, erkek öğrenci: 'Ben yalnızca Alevilere güvenirim. Onların (Sünniler kastedilmekte y.n.) kalpleri her zaman kötülüklerle dolu.'

-28 yaşında, erkek işçi: 'Ben dindar bir adamım. Bu yüzden benim için güvenin temelini din belirler. Yine de belirtmeliyim ki, camide en iyi kendi bölgemden gelenlerle anlaşırım. Çünkü onların yalnızca kendilerini tanımıyorsun, ailelerini, geçmişlerini ve köylerini de biliyorsun. Gelenek ve göreneklerin aynıdır. Konya'dan gelen biriyle din dışında pek fazla paylaştığım bir duygusallık yoktur.'

-24 yaşında, kız öğrenci: 'Benim yalnızca Kürtlerle ilişkim vardır. Türkleri ilk defa burada tanıdım, onların gelenekleri nedir bilmem.'

-28 yaşında, kız işçi: 'Eskiden etnik dinsel geçmişle ilgili tüm şeyleri gereksiz bulurdum. Benim için insan olmak daha önemliydi. Şimdi otuz yaşına yaklaştıkça ve olgunlaştıkça bu şeylerin önemli olduğunu fark ediyorum.'

-23 yaşında, erkek öğrenci: 'Aslında biz Trakyalılar Anadolu'dan gelenlerle pek anlaşamayız. Bizim bölgede onlar, katı ve gelişmemiş insanlar olarak görülür; fakat Amsterdam'da büyürseniz, arkadaşınızı Konyalılardan başka seçme şansınız yoktur. İstesen de istemesende onlarla ilişkide olursun. Onlar çoğunluk olduğundan, Türk kültürünün ne olduğunu da belirtirler. Genç bir insan olarak onlarla gezdin mi, ister istemez onların namus ve şeref hakkındaki kaba düşüncelerini de devralırsın.'

Namus ve şeref olgularına karşı olumsuz tutum içerisinde olmak pek de kolay değildir; çünkü bu kavramlar ailede alınan terbiye ile bir şekliyle ilişki halindedirler. Bu yüzden, namusa içerik veren ilk komponent güçlü bir zemine kavuşuyor. Bunu da röportaja katılan herkeste görmek mümkün. Namus olgusuna ikinci içerik veren olgu ise kişinin kendi grubuyla olan ilişkisinin derecesine bağlı. Bu da onun diğer gruplara olan tutumunu belirliyor.

Bu açıdan Aleviler ilginç bir bakış açısı sergiliyorlar. Kendilerine ait dini ve eğitim merkezleri olmasa da, hepsinde birbirine oldukça yakın yaklaşımı tespit etmek şaşırtıcıdır. Kendi toplumlarında da geçerli olduğunu bildikleri bu kavramlarla ilgili sorulara verdikleri cevaplarda, bir kabullenmeme yaklaşımı vardır. Örneğin sıkça, önemli olanın namus ve şeref değil de, 'dürüstlük' ya da 'insanlık' olduğunu vurgularlar. Dürüst olan bir insanın namus ve şeref kavramlarına ihtiyacı olmadığını söylerler. Ya da namus ve şerefin her iki cinsiyet için eşit derecede geçerli olduğunu ve ahlakın sorumluluklarında ayrım yapılamıyacağını belirtirler. Bazıları bu kav-

ramların Sünnilere ait olduğunu ve onların eşitsiz dünyalarını yansıttığını iddia eder. Sıkça duyduğunuz, 'Biz Aleviler farklıyız' deyimi onlara göre yeterli cevap vermekte, her ne kadar farklılıklarının ne olduğuna açıklamakta zorluk çekseler de.

Sünni gençlerde namus ve şeref konusundaki sorularda Alevilere gönderme yapıldığını duymadım. Kürt kökenlilerin, başka hiçbir kesimde görmediğim bir tarzla, bu sorulara ilk tepkileri sesizlik oldu. Yine yalnızca namus ve şeref kavramlarının sosyal göreceliğine vurgu yapanlar onlardı. Örneğin ailede otorite kimin elinde gibi bir soruyu, yalnızca onlar aileyle kastımın ne olduğunu soruyorlardı; kendi aileleri mi, sülaleri mi yoksa aşiretleri mi? Çünkü vurgunun aile veya aşirete yapılması sohbetin gidişatını belirleyecekti. Yine yalnızca onlar bu konularda amcalarının ve kuzenlerinin söz sahibi olduklarından bahsediyorlardı.

Hollanda'da konuştuğum bir Çerkez kızı, kendi kültürlerinde bu kavramların farklı olduğunu anlatıyordu. Dindar Sünni olmalarına ve kültürlerinde namus ve şeref kavramlarının önemli yerleri olmasına karşın namus cinayetleri onlarda yoktu.

Türk kökenlilerde, Aleviler ve Sünni Kürtlerin aksine, daha fazla bölgesel farklılıklar tespit ettim. Ege ve Trakya bölgelerinden gelenler bu kavramlara karşı daha rahat bir tutum içerisindeler. Buna karşın Orta Anadolu'dan gelenler kavramları oldukça ağır bir anlam vermekteler. Yalnızca bu bölgeden gelen gençlerde namus ve şeref kavramlarının Türk ulusçuluğuyla birlikte kullanıldığına tanık oldum:

- 18 yaşında, erkek öğrenci, Hollanda: 'Biz Türkler namus olmadan yaşayamayız, biz namus olmadan bir hiçiz.'
- 18 yaşında, kız işçi, Almanya: 'Bizi Almanlardan ayıran en önemli özellik namustur, eğer o da olmasaydı...'
- 22 yaşında, erkek öğrenci, Türkiye: ' Namus, ulus demektir, vatan demektir.'
- 20 yaşında, kız öğrenci, Türkiye: 'Namus tıpkı vatan ve millet gibidir: onun için ölebilmelisin.'
- 19 yaşında, kız öğrenci, Almanya: 'Yalnızca Türklerle gezen Almanların namus duygusu var. Bu da Alman toplumuna bizim en önemli katkılarımızdan biridir.'

Röportaj yaptığım kişilerin geldiği bölgelerden biri de Doğu Karade-

nizdi. Bunlarda dikkati çeken en önemli yan ise hem erkeklerin hem de kadınların bu kavramlara yüksek değer verdikleri, onları açıkça sahiplendikleri ve en ufak bir tehditte hiç şüphe duymadan şiddet kullanacaklarını söylemeleriydi. Türkiye'de karşılaştığım ve kendilerini Laz olarak tanımlayan iki kişi bu imajı keyifle yansıttılar. Özellikle bu bölgeden gelen kızların heyecanla bu kavramları sahiplenmeleri ilgiye değerdi.

Sünni gençler içerisinde herhangi bir bölgeye bağlanamayacak bir grup daha var. Bunlar kendilerini dindar olarak tanıtıyor ve söylediklerine göre 'gerçek' İslamı tanımak için özel çaba sarfetmiş kişilerdi. Röportaja katılanlar içerisinde küçük bir grup oluşturuyorlardı. Tıpkı Aleviler gibi, dürüstlüğün namus ve şerefin temelini oluşturduğunu ve her iki cinsiyete eşit sorumluluklar yüklediklerini iddia ediyorlardı. Alevilerden farklı olarak, bunu gerçekleştirmeyi İslama bağlıyorlardı. İslam, Tanrı tarafından ilan edilen son din olduğundan en yüksek ahlakı da o temsil ediyordu. Bu yüzden gerçek dürüstlüğe götürecek yolun kendisiydi.

Namus ve şerefle ilişkiler kendilerininkinden tamamen farklı olan Hollanda ve Alman kültürüyle karşılaştırıldığında da ayrı bir biçim alıyordu.

Orta Anadolu'dan gelen gençler, yani namus ahlakı ve Türk olmayı birbirine bağlayanlar, beyanlarında en sert tutumu takınanlardı. Onlara göre Hollandalılar veya Almanların namusları olması sözkonusu olamazdı, çünkü kızlarını yabancı erkeklerden korumuyorlardı. 'Bir düşünsene' diyordu içlerinden biri, 'evlerinin kapısını çalıyor ve babasına kızının evde olup olmadığını soruyorum. Bizde olsa adamı öldürürler.' Bu gençler için Türk ve Müslüman olmak bir bütünün parçalarıydı. Her iki olgu hakkındaki bilgileri popüler bilginin ötesine gitmiyordu. Örneğin onlara göre, Hıristiyanların kızlarını korumamaları kıskançlık duygusunu kaybetmelerinden kaynaklanıyordu. Bu da onların domuz eti yemelerine bağlanıyordu. Kıskançlık Kuran'da olumlu bir duygu olarak açıklandığından ve domuz eti yemeye yasak getirildiğinden aradaki bağlantı da kendiliğinden haklılığını buluyordu.[3]

---

3) Kıskançlık, erkeğin olumlu bir özelliği ve iyi ahlak olarak önemli İslami düşünürler tarfından da savunulur. Bir 12. Yüzyıl düşünürü olan Gazali yazılarında bunu örneklemiştir: 'Cennete girişleri yasaklanmış üç grup vardır: erkekleşmiş kadınlar, alkol kullananlar ve deyyuslar. Bunun üzerine cemaat peygambere 'deyyus' nedir diye sorar. 'Deyyus, kızı, eşi, annesi ve kız kardeşi için kıskançlık duygusu olmayan erkektir' diye cevaplar peygamber.' (Koçtürk: 55)

Hollanda ve Alman kadınlarının 'hafif' ve 'kolay' olduklarını - her iki kelime onlarla serbest cinsel ilişkide bulunulabileceğini ima ediyor- yalnızca bu grup erkeklerden duydum. Bu kategoride değerlendirilen kadınlara da kolayca 'orospu' denildiğini, bir çok araştırmacı tespit etmiştir[4] İlginç olan, bu tanımlamanın sırf Alman ve Hollandalı bayanlar için yapılmamasıydı. Türk kızlarında da 'hafiflik' veya 'kolaylık' keşfettiklerinde, onları da 'fahişe' olarak görmemeleri için hiç bir neden yoktu[5]

Sünni gençlerin büyük bölümü Hollandalılarla karşılaştırma yapmıyorlar. Onlara göre karşılaştırma yapmanın zemini de yok; çünkü, Hollandalıların veya Almanların değerleri çok farklı. Bu grup, Hollanda yaşam tarzının bir çok açıdan olumlu yönleri olduğunu vurguluyor: çocuk eğitimi ve gelişiminde sunulan olanaklar ve insanların birbiriyle fazla uğraşmamaları gibi. Hollandalıların en olumsuz yanları olarak sınırsızlığı, özellikle de cinsel konulardaki sınırsızlığını veriyorlar. Kendi kültürlerinde ise sosyal kontrol ve dedikoduyu en büyük olumsuzluk olarak nitelendiriyorlar.[6] Yine de doğrudan bir karşılaştırma yapıldığında kendi kültürleri öne çıkıyor. Hollanda kültüründe bir çok olumlu yana rağmen, kendi kültürlerinde olan misafirperverlik, aile ilişkilerindeki sıcaklık ve birliktelikler belirleyici oluyor.[7]

Avrupalıların yaşam tarzlarıyla en az sorunu olan Aleviler görünmek-

---

4) Örneğin bkz. Everaert: 89; ve Schiffauer (1983). Bu önemli çalışmada Schiffauer yetmişli yılların sonunda Berlin'de 14 Türk gencinin hikayesini anlatır. Onlar, bir Alman kıza tecavüz etmekten yakalanmışlardı. Mahkemede en ufak bir suçluluk duygusu göstermiyorlardı. Onlara göre, kızla gecenin geç saatlerinde karşılaşmış olmaları onun bir faişe olduğuna dair yeterli veri sunmaktaydı.

5) König'e göre (s. 232) bu tür düşünce tarzı Türk medyası tarafından da desteklenmektedir. Türk medyası da onlar hakkında bu tür düşünceleri yansıtan kelimelerle haber verir; Keza bkz. Schiffauer (1983: 125-5). Benim duyduğum kadarıyla, Türkiye'deki gençlerin de büyük bölümü 'Almancılar' hakkında böyle düşünceler besliyorlar. Daha da ilginç olanı, Hollanda'da röportaja katılanlarda da Almanya'dakiler hakkında böyle düşünceler sarf ediyorlardı.

6) Bu tamamen çaresiz bir durum olarak algılanmamalı. Örneğin dedikodu üzerine araştırma yapmış De Vries (1987: 23-4), genç kızların küçük oyunlarla bu kontrol mekanizmasını aşmada nasıl başarılı olduğunu aktarıyor.

7) Bkz. Tertilt (s. 101). Kendisi Berlin'de genç Türk çete grupları içerisinde de aynı yaklaşımları tespit etmişti. Almanlar'la karşılaştırmaya geldiğinde kendilerini ayıran dilleri veya dinleri değildi, kendi kültürlerindeki misafirpervirlik ve sıcaklıktı.

te.[8] Alevi gençlerden de duyduğunuz tek eleştiri, Avrupalılardaki sınırsızlıkla ilgilidir. Bir çocuk, gelişmesi için özgürlüğe sahip olmalı; fakat bu, büyüklere saygısızlık derecesine varmamalı. Bir kız veya bir erkek ilişkide serbest olmalı fakat, bu, sevgi temelinde gelişmeli, sırf eğlence için değil.

Hollanda'da büyüyen gençlerin eş seçimi hakkındaki düşüncelerinde de ahlakın izlerini görmek mümkündür. Çoğunluk başka gruplar hakkında düşüncelerinde namus ve şeref kavramlarını kullanmasalar dahi, veya 'ötekiler' hakkındaki olumsuz önyargılar muğlaklaşsa da, yine de büyük bölümü eş seçiminde kendi grubundan birini tercih edeceğini belirtmekte. Bu, etnisite ve ahlakı birbirine bağlayan küçük bir grup dışında, çoğunluk tarafından kültürler arasındaki büyük farklılığın evlilik içinde ve aileler arasında yaratacağı sorunlara bağlanıyor. Evliliğin, yeni sorunlarla boğuşmak için yapılmadığını belirtiyorlar.

İlginç olanı, büyük bölümünün, yaşları ilerledikçe kimliklerine daha fazla ilgi duyduklarını belirtmesidir. Bir çok üniversiteli, orta eğitim dönemlerinde sırf Hollandalılarla ilişki içindeyken, üniversiteden itibaren kendi ülkelerinden gelenlerle daha fazla ilişkileri olduğunu belirtiyorlar. Kimileri için kimliklerine ilgi, ilerleyen yaşla başlayan bilinçli bir arama sonucu oluşmuş. Bazıları ise bunun Hollandalılarla ilişkilerde yaşadıkları bıkkınlıktan kaynaklandığını söylüyor. Oldukça değişmiş ve uyum içerisinde olmalarına rağmen, Hollandalılarla ilişkilerinde halen sürekli etnik kökenlerine atıfta bulunulması ve her farklılığı kültürlerine bağlıyarak açıklamak, onları yormuş.

Ülkelerinden gelen 'öteki' gruplar hakkındaki düşünceleri de bu terimlerle olmakta. Sünni gençlerden Aleviler hakkında açık olumsuz bir şey duymadım; fakat onlarla aralarındaki mesafe de kendisini saklamıyor. Sünnilerin bir bölümüne göre Aleviler namus ve şeref konusunda daha rahat bir tutum sergiliyorlar. Bir grup küçük yaştan itibaren tıpkı Hollandalılar konusunda uyarıldıkları gibi, Alevilerle arkadaşlık yapma konusunda da ailelerince uyarıldıklarını belirtiyor. Alevilerle ilişki bunlar için bir tabuydu. Bir Aleviyle evlenmek bu yüzden sosyal sorunlara evet demek anlamına geliyor.

---

8) Naes'e göre (s. 193), bu Aleviler'in içsel ve dışsal dünya arasında yaptıkları ayrımdan kaynaklanıyor. Aleviler için belirleyici olan içsel değerleri olduğundan, dış dünyada ister Norveç'te isterse Türkiye'de bir azınlık grubu olarak yaşamlarını sürdürmeleri onları pek etkilemiyor.

Alevi gençler karışık evlilikler konusunda daha rahat. Önemli olan insanlıktır, diye tekrarlıyorlar yeniden. Eğer eşini seviyor ve anlaşıyorsan, onun kökeninin ne olduğu önemli olmamalı diyorlar. Yine de bazıları, eskiden bu tutumu paylaşanlar, olgunlaştıktan sonra eşinin kökeninin önemli olduğunu fark ettiklerini aktarıyorlar. Bu yüzden Alevi ile evlenmek onların da artık tercihleri olmuş.

Bu verileri nasıl yorumlamalıyız? Neden Alevi çocuklar sürekli dürüstlüğe atıfta bulunuyorlar, neden kimileri için Türk olmak, namuslu ve şerefli olmak oluyor ve neden Kürtler'de namus ve şeref söz konusu olduğunda amcalar ve kuzenler devreye girebiliyor?

Genel Notlar

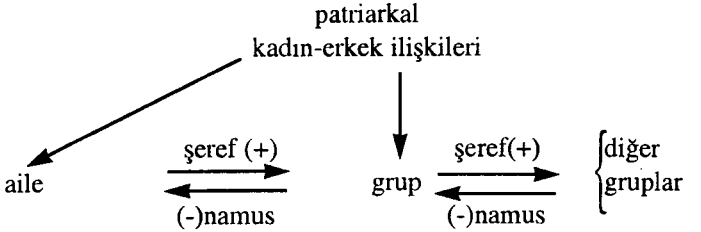
İster yarı göçebe Kürtler olsun, ister tarımcı Türk köylüler, veya ister Aleviler gibi mistik bir topluluğun isterse resmi İslamın Sünni üyesi olsun, hepsinin düşüncelerinde ve sosyal yapılarında ataerkil (patriarkal) bir özellik mevcuttur.

Hepsinde erkeklerin ekonomik ve sosyal düzeyde tartışılmayacak öncelikli hakları vardır. Aile mülkiyeti adı onlarındır. Ailenin yüzünü dışa karşı onlar temsil ederler. Bir kararın verilmesinde son söz onlara aittir. Bu haklar karşısında onların güdümünde olan fertleri ekonomik ve sosyal açıdan koruma yükümlülükleri vardır. Böylece patriark, kendisine doğrudan bağlı olanlarla (aile fertleri) bağlı olunan sosyal grup (aşiret, köy veya sülale) arasında kilit rol üstlenir. Haklarının ve yükümlülüklerinin ne derecede gerçekleştiğini, ona sunulan saygıdan anlamak mümkündür. Bu saygıyı ise hem ailesinden hem de grubundan alır; çünkü her ikisi aynı değerler üzerine kurulmuştur. Yine de bir ailenin veya bir grubun kendisiyle uğraşması arasında fark vardır.

Farklılık, namus ve şeref ahlakının bu düzeyde de bir iş bölümü yaratmış olmasından kaynaklanır. Cinsiyetler düzeyinde şeref erkeğe, namus ise onun parçası durumdaki kadına endekslenmişse, aile ve grup düzeyinde bu ilişki, kontrol mekanizmaları değişmeden, yeni bir platforma taşınır: Şerefi temsil eden tartışmasız kendisinin altında olanların namuslarını kontrol etme hakkına sahiptir. Grup-aile ilişkisinde, aile namusu, grup ise başka gruplar karşısında şerefi temsil eder. Aile kendi grubunun değerleri uzantısında iyi bir imaj yaratmaya çalışır. Başarılı olmadığında grubu onu namus kurallarınca sorgular. Yani, aile şeref kurallarına uymaya çabalarken, bağlı olduğu grubu onu negatif namus kurallarına göre denetler. Şe-

ma 1'de bu ilişkiler verilmektedir.

Şema 1. Aile ve grup içerisinde seref düzeni

Sorumluluk dağılımı, ilk etapta sosyal bütünlüklerin birbirlerine karşı konumlanmalarından çıkılarak yapılmakta. Aile için esas olan, bağlı olduğu grubun üyesi olma durumunu sürdürmektir. Grup için ise önemli olan, dahil olduğu grup ile rekabet halinde olduğu öteki gruplar karşısında statüsünün bozulmamasıdır. Çünkü grubu da yanlışları üzerinden, yani namus kuralları üzerinden, kontrol eden diğer gruplar vardır. Bu yüzden o da, buna olanak vermemek için kendisine bağlı olan aileleri namus kuralları üzerinden denetler.

Aile ile grup arasındaki bu ilişki, aile fertlerinin sabit roller üstlenmesine neden olur. Önceki bölümlerde aktarıldığı gibi, bu iş bölümü, yargılama ve değer ölçüsünü belirleyen namus ve şeref ahlakına göre yapılır.

Buraya kadar sosyal düzenin hangi temel mekanizmayla ayakta tutulduğu verildi. Bunun ötesinde her grubun, kavramların yorumu ve mekanizmanın işletilmesi konusunda kendi farklılığı söz konusudur. Din bu farklılıkların oluşmasında önemli bir yer tutar. Ahlakın ne ölçüde dinsel kaynaklı olduğu tartışmasına girmeden, şu belirtilmeli ki, ortalama bir kişi için ahlak ve din ayrılmaz parçalardır. Birçok düzeyde birbirini destekler ve donatırlar. Bu yüzden farklılıkları ilk önce dinsel açıdan ele alacağım.

Müslümanlar

Türkiye'deki nüfusun büyük bölümü, hem Kürtler hem de Türkler içinde, İslam'ın Sünni kanadına mensuptur. Bu grup için Kuran yaşamla ilgili tüm konularda temel alınan tek esastır. Her ne kadar Kuran'da şeref ve namus gibi terimlere rastlanılmasa da, sosyal yaşamın yönlendirilme-

sinde belirleyici olan günahlar ve sevaplar, namus ve şeref kavramlarının içeriğiyle örtüşürler.

Örneğin, bir kadının yabancıların olduğu yerde nasıl davranması konusunda açık beyanlar vardır: 'Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini bakılması yasak olandan çevirsinler, iffetlerini korusunlar. Süslerini kendiliğinden görünen kısmı müstesna açmasınlar. Başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar....Gizledikleri süsleri bilinmesi için ayaklarını yere vurmasınlar' (Sure 24:31); 'Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına, dışarı çıkarken üstlerine örtü almalarını söyle: Bu, onların tanınmasını ve bundan dolayı incitilmemelerini sağlar...'(Sure 33: 59)

Cinsel ilişki yalnızca evlilik içinde olmak zorundadır. Zina veya evlilik öncesi ilişkiler günah olarak görülmektedir: 'Evlenmeyenler, Allah kendilerini lütfu ile zenginleştirene kadar iffetli davransınlar.'(Sure 24: 33) Kuran'da kurallara uyulmadığında ölüm cezası verilmeli diye bir şey söylenmemektedir. Değişik surelerde cezalandırmanın yalnızca Allah tarafından yapılacağı ve Allah'ın, pişmanlık duyulduğu takdirde af edici olduğu aktarılır. Yine zina konusunda her zaman dört şahidin olması gerektiği vurgulanır: 'Kadınlarınızdan zina edenlere bunu isbat için, aranızdan dört şahid getirin, şehadet ederlerse ölünceye kadar veya Allah onlara bir yol açana kadar evlerde tutun' (Sure 4: 15)

İslam'ın, kadının cinselliğini tanıması, boşanma ve miras hakkını ona da vermesine rağmen, kadınlar erkeklerin denetimine bırakılmıştır. Örneğin, onların cinsel çekiciliği tehlikeli ve kargaşanın kaynağı olarak görülür. Ahlaksız davranan kadınlardır, zina yapan onlardır ve kontrol edilmedikleri takdirde çekiciliklerini kullanan da onlardır. (Koçtürk: 1992: 53). Bu yüzden erkekler onları denetlemekle yükümlüdür. Erkekler, kadınları 'tarlası' gibi görmeli ve davranmalı (bkz. Sure 2: 233) ve kadınlar da bunu kabul etmelidirler: 'Allah'ın kimini kimine üstün kılmasından ötürü, erkeklerin, mallarından sarfetmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerinde hakimdirler. İyi kadınlar, gönülden boyun eğenler ve Allah'ın korunmasını emrettiği, kocasının bulunmadığı zaman da koruyanlardır. Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara öğüt verin, yataklarında onları yalnız bırakın, nihayet dövün. Size itaat ediyorlarsa aleyhlerine yol aramayın...' (Sure 4: 34)

Kadınlar vücut akıntılarını kontrol edemediklerinden kirliliğin kaynağı olarak da görülürler. Bu yüzden adet olma dönemlerinde ve doğum sonrası onlar kirli olarak nitelenir. Bu dönemlerde onların Kuran'ı ellerine al-

maları ve Hacca katılmaları yasaklanmıştır (Sure 2: 222).

Marcus'a göre, İslam'ın kadınlara getirdiği sınırlamalar bu yasaklarda değil, beş vakit namazı camilerde kılmalarına getirilen yasaklamada aranmalıdır. Onlar beş vakit namazı evlerinde kılmak zorundadırlar. Oysa cami, toplumsal ilişkilerin pekiştirilip, güçlendirildiği yerdir. Namaz kılmak için aranan temizlik, kadınlarda vücütsal özelliklerinden dolayı olmadığından, onların cami'de ibadet etmeleri de yasaklanmıştır. Böylelikle namaz, Marcus'un deyimiyle, 'kimileri için evrensel topluluğun parçası olduğuna dair toplumsal kabullenişin sembolik bir aracıyken, diğerleri için dışlanmışlık ve cinsiyete bağlı güdümlülüktür.' (Marcus 1992: 69)

Belirtilmesi gereken bir şey daha vardır. İslami sevaplar ile şeref ahlakının yükümlülükleri kimi yerde aynı olmasına karşın, İslam, bunları şerefin yükseltilmesi için şart koşmaz. Toplum içerisinde onurlu bir yer edinmek, para peşinde koşmak, çapkın veya saldırgan olmaya endekslenmemiştir. İnananlardan tam aksine sabırlı, kendilerine hakim, özverili ve mütevazi olmaları istenir. Ancak böyle saygın bir yer edinilebilir. Bunlar sevaplar olarak inananlara aktarılır (Bkz. Levy 1956: 196). Buna karşın Koçtürk'e (1992: 56) göre, 'İslami öğretinin savunduğu erkek kıskançlığı ve kadınları kontrol etmek gerektiği anlayışı, şeref ahlakıyla örtüşür, onu güçlendirir ve yapısallaştırır.'

Türk Köylülerinin Şerefi

Kuran'ın buyurdukları Anadolu'daki köylüler tarafından ne ölçüde yaşatılır? Ankara yakınlarında bir Sünni köyünde 1980'li yılların başlarında araştırma yapmış Delaney, Kuran'daki ayetlerin köylülerin günlük yaşamlarına şekil vermede önemli rol oynadığını belirtir. Kuran'da mucizevi ve güç sahibi işaretler olarak algılanan kelimeler, bütün ve ayrışmaz bir sistemin yansıması olarak görülür. Bu yüzden bu ayetleri yaşatmak, sosyal ilişkilerin düzenlenmesinden öteye anlam taşır: 'Bir kişinin vücuduna biçim verme tarzı, başkalarına onun Tanrı'nın düzenini ne derecede tanıdığına ve yaşamını ona göre uyarladığına dair veriler sunar: yani bu kişinin Müslüman olduğunu gösterme biçimidir.' (Delaney 1991: 25)

Delaney, kadının 'tarla'ya benzetilmesinin köylüler tarafından doğrudan algılandığını ve kadının izolasyonunu haklı çıkartmak için kullanıldığını vurgulamakta. *'Tohum ve Toprak'* (The seed and the soil) adlı başlığı taşıyan kitabında o, Türk köylülerinin çoğalma hakkında konuştuklarında sürekli toprak ve tohum benzetmesini yaptıklarını aktarır. Tohum; erkek-

tir, toprağın ne ürün vereceğini belirler. Ürünü tehlikelerden korumak için kadının, tıpkı toprak gibi, sosyal olarak kapatılması ve erkeğin koruması altında tutulması gerekir. 'Erkeğin gücü ve otoritesi, yani onun erkek olarak değeri, doğan çocuğun kendi tohumundan olduğu garantisine bağlanmıştır. Bu da onun kendi kadınını kontrol etme gücüne bağlıdır.' (Delaney 1991: 39)

Sosyal olarak kapatılmamış, erkekler tarafından korunmaya alınmamış veya örtünmemiş bir kadın, bu yüzden, 'açık' kadın olarak değerlendirilir. 'Açık' olmak, cinsel olarak kullanılabileceği anlamına gelmektedir. Ona ahlaki değerler uygulanamaz ve o toplumun malı olarak görülür. Köylüler, kadının başından itibaren zayıf bir varlık olduğuna inanıyorlar. Şeytanın onu kandırıp, yasak meyveyi yedirmiş olması bunun kanıtı olarak sunuluyor; tıpkı bunun cezası olarak Tanrı tarafından 'kirlilikle' cezalandırılması gibi. Bu yüzden aybaşı dönemlerinde oruç tutmamalı, kutsal kitaba elini vurmamalı, camiye adım atmamalı ve Hacca katılmamalıdır. (Delaney 1991: 94) Kadın çekiciliğinden dolayı tehlikelidir. Onu doğru yolda tutmak erkeğe düşmektedir. Böylelikle o, yalnızca şerefini değil, kendisinden olacak nesillerin temizliğini de garantiye alıyor. Erkeğin şeref ahlakıyla ilişkisi salt bununla da sınırlı değildir.

Meeker (1976: 254), şeref kültürüne tarihsel açıdan bakmak gerekliliğini savunur. O, erkeklerin kabul edilmek için yaptıkları her şeyi, kutsal olarak algıladıkları atalarının geçmişlerini sürdürmek için olduğu tespitini yapar. Bu ise iki şeyle ölçülür: Dinsel yükümlülüklere dahil olmak ve ulusun korunması için katılan savaşlarla. Anadolu'nun fethi ve İslamlaşmasına katılmış veya ulusal savaşlarda ülkenin korunması için kahramanca savaşmış atalara sahip herkes, başlangıçtan itibaren yüksek ve ayrıcalıklı bir şeref sahibidir. Bu geçmiş yalnızca ve yalnızca ona aittir. 'Bu adamların geçmişi dünyevi işlerin gidişatında temel değişiklikler tanımaz, çünkü o değişmez bir gerçeğin kendisidir.' Meeker'a göre (1976: 264), şeref ve namus birbirlerini bütünlemektedirler. Her ikisi de kutsal kategoriler olmalarına karşın, şeref, 'değişmeyen bugünün tarihsel düzeyde aktif olan yanını...namus ise statik olan yanını' temsil eder.

Bu yüzden, dinsel sorumlulukları yerine getirmek veya askeri görev yapmak sıradan yükümlülükler olarak görünmüyor. Bunlar bulundukları topluma üyeliklerinin iki temel ölçütüdür. Namus ve şeref ahlakına bağlılıklarının göstergesidir de aynı zamanda: Dini yaşatmakla namus, askere gitmekle şerefi ayakta tutarlar.

Şeref, erkeklik ve şiddet evrensel bir üçgendir. Anadolu köylüleri için de bu farklı değildir. Farklılık şiddet ve devlet arasında kurdukları ilişkidedir. Onlar için güç gösterisi şeref, erkeklik devlet olgusuyla eştir. Üç karakteri, en üst düzeyde hepsinin 18 yaşından itibaren tanıştıkları ordu temsil etmektedir. Aydın'ın köylerinde araştırma yapmış Şirman (1990: 33), bütün erkekler için askerlik dönemlerinin bir dönüm noktası olduğunu belirtir. Pek de hafif olmayan uygulamalarla karşılaşmaların rağmen, hepsi sonradan büyük bir grurla askerlik anılarını anlatırlar. Askerlik döneminde ilk kez devlet aygıtlarıyla tanışır, ülkenin farklı bölgelerini görür, disiplini ve vatanseverliği öğrenirler. Böylelikle onlar sonunda 'gerçek erkek' olurlar. Bundan sonra onlar, aile kurmaya, çocuklarını ve eşini korumaya hazırdırlar; tıpkı ülkeyi koruyacakları gibi.[9]

Aşiret Sahibi Sünni Kürtler'in Şerefi

Türk köylülerinde şeref ve devlet ile kurulan güçlü bağı, Kürt aşiret üyelerinde bulmak mümkün değildir. Bir Kürt'ün, vatansever duygularını özdeşleştireceği devletler ve ordularla tarihsel bağları yoktur. Tam aksine, yaşamını sürdürdüğü dağlı coğrafyada bu tür kurumlardan uzak durmak ister ve iç işlerine karışılmasını istemez. Buna rağmen ondaki şeref duygusu, Türk köylülerinden daha da az değildir.

Kısa bir zaman öncesine kadar Kürt toplumunda güçlü ve eski bir aşiret yapısı hakimdi. Aşirete bağlılık, Kürtlerin asil görevlerinin başında gelirdi. Aşiret için kahramanlık, fedakarlık ve misafirperverlik şeref kültürlerinin üç önemli ayağıydı.[10] Aşiret, bir ailenin güdümü ve bu aileden çıkan bir liderin altında hareket eder. Genelde birden fazla sülaleden oluşur ve sayıları yüzlerce üyeden binlerceye kadar varabilirdi. Hacimleri ne olursa olsun, hepsinin yapısı birbirinin aynısıydı; bu yüzden küçük bir aşiret kendisini büyük olandan daha da az şerefli hissetmezdi. Rekabet ve çatışma bu eşitler arasında günlük hayatın bir parçasıydı. Bir erkek çocuk altı yaşın-

9) Ordu ve şeref arası ilişki için ayrıca bkz. Koydl (s. 346): 'Ordu kendini devlet ve milletle özdeşleştiriyor, ayrıca kendini babacan, koruyucu ve sert, ama adil bir vasi olarak görüyor. İşte bu nedenle, bu makamın eleştirilmesi , ailedeki iktidar sahibi babaya karşı çıkmak gibi, düşünülemeyecek bir şey. Bu rol paylaşımını başka hiçbir şiar birkaç aydır kışla ve askeri kuruluşlara asılan şu vecize kadar net gösterilemez: 'Orduya sadakat şerefimizdir.'; Keza bkz. Yalçın-Heckmann (2000: 151)

10) Kürtler'de şeref kültürünün ve geleneklerin kısa bir anlatımı için bkz. Sweetman (s. 79-129).

dan itibaren silah kullanmasını öğrenir, düşman ve dost aşiretleri tanırdı. Böyle bir ortamda her şey bir çatışmanın başlaması için neden olabilirdi: Bir kızın kaçırılması, tarladaki yabancı bir hayvan, su bölüşümü vs.[11]

Çok merkezli bu yapının uzun sürmesi, bölgede hakim olan politk yapıdan kaynaklandı. Kürt bölgelerinde uzun süre hakim olan Osmanlılar, başından itibaren yönetimi yerel liderlerin eline bırakmışlardı. Alabildikleri vergi dışında, bölgeden yalnızca kendilerine sadık kalınması istenmekteydi. Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren Osmanlılar bölgeyi doğrudan İstanbul'dan yönetmek için müdahelelerini arttırdılar. Otonom statülerini kaybetmek istemeyen Kürt aşiretleri merkezi idareye karşı bir dizi isyan organize ettiler. Politik merkeziyetçilik, 1920'den itibaren Ankara'da şekillenen yeni cumhuriyetçi yönetim tarafından da devam ettirildi. Kürtler bu dönemde de isyanlarını sürdürdüler. Ancak 1938 yılında yerel liderlerin gücü kırılabildi (Bkz. Jwaideh 1960). Altmışlı yıllarla başlayan göçle birlikte aşiret yapısı gevşedi ve dağılma sürecine girdi.

Kürtler, aşiret yapıları yanısıra, dine ve özellikle tarikatlara olan ilgileriyle de tanınırlar. Onların büyük bölümü Sünnidir ve Sünnilik içinde Şafi okuluna mensupturlar. Şafi okulu, Türklerin bağlı olduğu Hanefilikle karşılaştırlıdığında, dini kuralların daha katı uygulanması ve akılcı yoruma sınırlı olanak sunmasıyla bilinir (bkz. Levy 1956: 175-186). Yine, de yirminci yüzyılın başlarına kadar Kürtler hakkında yazılanlar, onların günlük yaşamlarında İslami kurallara pek de sadık olduklarını göstermiyor.

Bölgede bulunmuş Batılıların aktardıklarına göre, Kürtler'de kadın-erkek ilişkileri bölgedeki dindaşlarından farklıydı. Ondokuzuncu yüzyılın başlarında bölgeyi gezen İngiliz Rich (1836: 283-5), karşılaştıkları karşısında şaşkındı: 'Gerçekten de bu benim için güzel ve alışılmamış bir manzaraydı. Doğu'da hiç bir yerde böylesi kadınlar görmemiştim, hiç bir naz yapmadan rahatlıkla erkekler arasında gezinen... Kürdistan'da kadınların durumu Türkiye ve İran'dan daha iyidir; ya da daha uygun olarak söylersek, onlar eşleri tarafından eşit muamele görüyor ve onların yanında gülebliyorlar. Türk kadınlarının köle durumlarını nefretle karşılıyorlar.'

Kürt kadınlarının örtünmedikleri, erkeklerle sohbet edebildikleri ve kimi durumlarda aşiret liderliğini de yaptıklarını başkaları da aktarmıştır. Bu durum, onlarda namus ahlakının az yaşatıldığı anlamına gelmemeli. Örne-

11) Geleneksel Kürt toplumunun analizi için bkz. Barth (1953); Beşikçi (1992); Bruinessen (1978); .

ğin Rich'ten bir yüz yıl sonra bölgeye gelen Sykes (1915: 342) şunları yazıyordu: 'Kürt kadını kendisini kurtarmış. Her ne kadar erkeklerden ayrı yaşasa da, İngiliz kadını gibi dışarıya çıkabilir ve keyifle eşini kızdırabilir; fakat bu kurtulmuşluk durumu, başka yerlerden daha katı bir ahlakı geliştirmiştir.' Sykes'ın bir çağdaşı olan Soane'nın daha açık belirttiği gibi, 'zina -her nekadar mümkün görünmese de- her zaman ölümle cezalandırılır.' (Soane 1912: 397)

Türk sosyoloğu Beşikçi, 20. Yüzyılın altmışlı yıllarında Hakkari bölgesinde yaşayan Alikan aşireti arasında yaptığı araştırmalarda da, göçer kadınların pozisyonuna değinmişti. Beşikçi'ye göre onların göreceli iyi konumları, sosyal ve ekonomik yaşama katılışların yüksekliğinden kaynaklanıyordu. Erkekler tarafından yürütülen birkaç iş dışında, ev ve çocuklarla iligili tüm işlere kadınlar bakmaktaydı (Beşikçi 1992: 213). Ellili yıllarda bölgede araştırma yapmış Frederik Barth ise, Kürtler'de hakim iç evliliklere işaret etmekteydi. Barth'a göre, onlarda aşiret, aile, özellikle amca çocukları arası evlilikler hakim olduğundan küçük, sıkı yapılar oluşturabiliyordu. Bu da iç ilişkilerin güçlenmesini sağlıyor ve çatışmaları azaltıyordu. Barth (1953: 29), kadınların konumunu bu tür küçük grupların oluşumuna bağlıyordu.

Kürt aşiret kadınlarının sahip oldukları özgürlük, başkaları tarafından dinin zayıf etkisiyle de açıklanıyordu.[12] İzole dağlı bölgelerde yaşayan aşiretlerin yaşamları formel İslam'dan çok kendi kültürel değerleri tarafından belirleniyordu. Formel İslam'ın bu okuma yazma bilmeyen göçebe topluluklar arasında yaşatılması da zor bir durumdu; bu yüzden daha çok karizmatik liderlerin öncülüğünü yaptığı tarikatlar onlar arasında daha çok taban bulabiliyordu. (Bkz. Barth 1953: 82-3)

Dürüstlüğe Önem Veren Aleviler Hakkında

Türkiye'de nüfusun büyük bölümünü oluşturan Sünni tabakanın gölgesinde yaşayan farklı bir grup daha vardır. Onlar genel olarak Alevi adıyla bilinirler. Sayıları on ila onbeş milyon arasında tahmin edilir. Aleviler içinde Kürt ve Türk kökenliler eşit orana sahiptir. Sayıları hakkında tam bilgi vermek mümkün değildir; çünkü Türkiye'de nüfus sayımlarında Alevi tanımlaması yoktur, bu yüzden onlar doğrudan Müslüman olarak kaydedilirler.

12) Özetler için bkz. Hansen ve Savelsberg.

Aleviler'in ne kadar Müslüman olduğu ise gerkçekten ayrı bir tartışma konusudur. Bu hem onların kendisi, hem Sünniler, hem de uzmanlar için geçerlidir. Onları İslam'ın Şii kanadı altında halk dinleri grupları arasında değerlendirmek mümkündür. Aleviler Muhammed'i peygamber olarak tanırlar. Onun kuzeni, dördüncü halife Ali'de Tanrı'nın yansımasını görürler. Adlarını Ali'den alırlar ve tam anlamıyla 'Alevi' 'Ali'nin taraftarı' demektir. Onlar tanrısallığın temsiline inanırlar ve Ali'nin ailesinde bunun varlığını iddia ederler. Ali ve soyundan gelenler İmam olarak adlandırılır. Mehdi olarak tanınan 12. İmam, onlara göre, gizemli bir şekilde sır olmuş ve zamanların sonunda, yani ahiret gününde geri dönecektir. Muhammed, Ali ve 12 İmama saygı ve sevginin ötesinde Alevilerin, Şiilerle ortak bir yanı yoktur.[13]

Buna karşın Alevilerin, Sünniler ve Şillerle farklılıkları oldukça çoktur. Aleviler, İslamın beş şartından hiç birine uymazlar; camiye gitmezler, namaz kılmazlar, Mekke'ye Hacca gitmezler ve Ramazan ayında oruç tutmazlar. Bunun yerine kendilerine ait oruç dönemleri vardır. Dinsel buluşmaları camide değil evlerinde yapılır. Bu buluşmalar 'Cem' adını taşır. Evlerde yapılan bu merasimlere, Sünniler ve Şiilerin aksine, kadınlar da katılır. Onların dinsel liderleri Kuran eğitimi almış Kadı, Müftü veya Mollalar değil, kutsal ailelerden geldiklerini iddia eden ve bu aileler içinde eğitimini almış kişilerdir. Öğretileri büyük ölçüde atalarından devraldıkları (büyük bölümü sözel) şiirler, ayinler ve semahlardan oluşur.

Aleviler'de Tanrı ile bağlar, her şeyden önce temiz bir kalbe sahip olmakla belirlenir. Tanrı, onlar için ulaşılmaz bir konuma sahip değildir. Tam aksine insan, Tanrı'nın bir benzeri olarak yaratılmıştır. İnsan Tanrı'dan gelmektedir ve ona gidecektir. Tanrı onu yaratmış ve kendisine düşen görevi yapmıştır; sıra insanın kendisindedir, onun yeniden yüceliğe erişmesi kendi girişimlerine bağlıdır. Bu da ancak Tanrı'ya ve onun yarattığı her şeye gösterilecek mutlak bir sevgiyle mümkündür. Bu prensibi yerine getirmek, dışa yönelik davranışlarla mümkün değildir. Herkes namaz kılabilir veya kutsal yerleri ziyaret edebilir fakat bu, onun öz niyeti

---

13) Şiiler, '12 İmamcılar' olarak da bilinirler. Onların bazı konular ve uygulamalar dışında Sünnilerle fazla bir farklılıkları yoktur. Ali ve soyunu, Peygamberin doğal mirasçısı olarak görmeleri ve Kuran'ı bazı konularda farklı yorumlamaları dışında Sünnilerden ayrılmazlar. Şiilik ve Aleviler'in de dahil olduğu heteredoks grupların işlendiği bir çalışma için bkz. Moosa (1992).

hakkında bir şeyler söylemez. İnsan, Tanrıyla içsel bütünleşmeyi hedeflemelidir, inancın prensipleriyle bir olmalıdır. Tüm yaşam bu yüzden üç temel kural üzerinden yürümelidir: temiz kalp veya dürüst insan, kendi ifadeleriyle belirtecek olursak, 'eline, diline ve beline sadık' olma ahlakını taşımalıdır. Daha doğrusu, o, yalan söylememeli, zina yapmamalı ve kimsenin varlığında gözü olmamalıdır.

Anadolu'da Alevi toplumunun oluşumu 13. ve 16. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. 15. yüzyıldan itibaren İran'daki Ali taraftarları, Safevilerin, etkisi altına girmişlerdir. Safeviler, 15. yüzyıldan başlayarak güçlerini artırmış ve bunu Anadolu'da Aleviler aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu yüzden sınırlarını Doğu'da genişletmek çabasında olan ve aynı dönemden itibaren Sünnileşme eğilimi artan Osmanlılarla çatışma halinde olmuşlardır. Safevilerle savaşlardan Osmanlılar galip çıkmış ve 16. yüzyıl boyunca Safevilere olan sempati ve desteklerinden dolayı Aleviler baskıya uğramış, katliamlar yaşamışlardır. Bu yüzyılda kendisini Mehdi olarak adlandıran bir dizi kişinin önderliğinde isyanlar organize etmişlerdir. Bunlar Osmanlılar tarafından bastırılmış ve Aleviler'de bundan sonra uzun bir süre için merkezi idareye uzak bölgelere geri çekilmiş, buralarda inançlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu geri çekiliş ancak yirminci yüzyılın altmışlı yıllarında son buldu. Tıpkı diğer gruplar gibi onlar da hızlı bir tempoyle şehirlere yerleştiler.

Grubun geri çekildiği ve içe dönük yaşadığı yüzyıllar, kimliklerinin iç evlilik üzerinden şekillenmesine neden olmuştur. Ancak bir Alevi olarak doğabilirsin. Aleviliği din olarak seçemezsin. Bir Alevi'den beklenen temiz kalbe, o, kısmen atalarından devralarak, kısmen de kendi çabalarıyla ulaşır. Bu yüzden ömür boyu çaba sarfetmelidir. Kötü niyetli olanlar veya kalplerini temizleyememişler, 'düşkün' olarak nitelenirler ve bunlarla ilişkiden özenle kaçılır. 'Düşkün' olan kendilerinden biriyse, o, yaptığ hataya uygun olarak belirli bir süre tecrit edilir. Eğer suç dönüştürülemeyecek kadar ağırsa, kişi, toplumdan tamamen uzaklaştırılır.

Şeref ve namus ahlakı, onların, ruhsal, vücutsal temzilik ve dürüstlük anlayışlarıyla tamamen uyumludur. Onlardaki farklılık, bu ahlakın sorumluluklarını paylaşımda başlar. Aleviler, en azından teorik düzeyde, kavramlar içinde cinsiyet ayrımı yapmazlar. Hem erkeğin hem de kadının şerefi vardır ve her ikisi de namus kurallarına uymak zorundadır. Bu yüzden her iki cins için aynı yükümlülükler ve cezalar uygulanmalıdır (Bkz. Pfluger-Schindlbeck 1987: 46-51).

Pratikte Aleviler'de de cinsiyetler ayrımı yaşansa da, kadın-erkek ilişkileri Sünnilerden çok daha yumuşak bir seyirdedir. Tıpkı Alevi kadınlarının erkeklerle birlikte dinsel merasimlere katıldıkları gibi, günlük yaşama katılımları da Sünnilerden daha görünür bir haldedir. Ataerkil yapılarına rağmen, güçlü eşitlikçi anlayışları, onların namus ve şeref kavramlarını uygulamada farklı kılmaktadır.

Sosyal Sınırların Belirlenmesi:
'Dahil Olan ve Olmayanlar' Yaklaşımı

Buraya kadar işlenilen grupların hepsinin patriarkal oldukları ve hepsinin sosyal yaşamlarında şeref ve namus kültürünün önemli bir yeri olduğunu gördük. Onların yapılarında öne çıkan bir başka özellikleri daha var: O da, hepsinde 'ötekiler' üzerine düşüncelerin oluşumunda, 'içerisi-dışarısı', 'dahil olanlar-olmayanlar' veya 'bizden- onlardan' yaklaşımının hakim olmasıdır.

Bu tarz düşüncenin temeli sürekli ikilemler yapmaya dayanır. İçeride olanlar, yani dahiller, grubun üyeleridirler, bu yüzden doğrudan şeref, yüksek ahlak ve temizliğin taşıyıcılarıdırlar. Dışardakiler ise, yani dahil olmayanlar, eğer açıkça ahlaksızlığın temsilcileri olarak ilan edilmemişlerse, düşük ahlak, kirlilik ve kötü niyetleri içlerinde barındıranlardır. Dahil olanalara her şeyden önce güven duyulur, olmayanlara ise kuşku, tereddüt ve mesafeyle bakılır. Herkes için aile en yakın ve en içten olanı ifade ettiğinden, dışardakilere karşı korunması ve saklı tutulması gerekenlerin başındadır (Bkz. Schiffauer 1983: 65). Arapça'da kullanılan 'harem' ve 'haram' kelimeleri bu ikilemi tüm yalınlığı ile ifade eder. Aynı kökenden gelen kelimeler (hrm) hem tabu hem de eğlence anlamını taşır. Bir erkek için ailesi, yani eşi, onun haremidir, onun haremi ise dışardakiler için haramdan başka bir şey değildir.

Temelde, aileden olan ve olmayanlar ikilemi üzerinde şekillenen bu düşünce, kendi öz yapısını kaybetmeden değişen ortama göre sınırlarını genişletebilir. Burada da aynı kavram ve düşünce tarzına sahip olan gruplar arası farklılıklar ortaya çıkmaya başlar.

Türk köylüleri için ailelerinden sonra en önemli bütünlükleri köysel bütünlükleridir. Köyleri dışında bağlılık hissettikleri en önemli yapı devlettir, ki bu da belirgin şekilde koruyucu babayla özdeşleştirilir. Bu özdeşleştirmenin somut yansıması devletle bir düşünülen ordu aracılığıyla gerçekleşir. Özdeşleştirme, her iki kesimin aynı kavramlar üzerinde meşruluk

sağlamasıyla yansır. Hem köylü hem de ordu Türk ve İslam olgularının bir arada olduğu kutsal algıladıkları bir geçmişi sürdürürler.

Kürt'ün ailesi dışında kendisini özdeşleştirtiği bütünlük aşiretidir. O, şerefini, aşiretinin geçmişi ve kendisinin bunun içindeki yerine dayandırır. O da Sünni olmasına karşın, dinle ilişkisi, tarikatın başında olan lidere duyduğu ilgiden öteye gitmez.

Aleviler içinde bir ayrım yapmak gerekiyor. Türk Alevilerinde aile dışında köy öne çıkar, Kürt Alevileri'nde ise yine aşireti onun kimliğinde ve bağlılık duygusunun yönünü belirlemede önemli yer tutar. Tıpkı Sünni Kürtler'deki gibi, Kürt Aleviler'de de devlet ve onun aygıtlarına bağlılık duygusu gelişmemiştir.

Belirtildiği gibi tüm bu köylü grupların veya aşiret üyelerinin 'ötekiler' hakkında düşünce tarzlarında hakim olan 'dahil olan ve olmayan' ikilemidir. Bu ikilem bir köyden çıkılarak düşünülürse, bütün öteki köyler, akraba değillerse, köyün kendisini koruması gereken dışardakilerdir. Aşiret üyesi için de aynısı geçerlidir. O da kendi aşiretini her zaman diğerleri karşısında korumaya alacaktır. Koruma yalnız maddi alanla sınırlı olmayıp, sosyal alanı da kapsamaktadır. İşte burada şeref ve namus kavramları öne çıkar; çünkü ötekiler hakkındaki düşüncelere her zaman olumsuz bir ahlaki yorum eşlik eder.

Düşüncedeki ikilem, karşılaştırma köy ile şehir arasında yapıldığında daha da keskinleşir. Delaney'in (1991: 204) tespit ettiği gibi, köy ile şehir arasındaki mesafenin, fiziki bir mesafe olmanın ötesinde, sosyal ve ahlaki bir boyutu vardır. Köylüler için köy temiz olandır, çünkü sosyal olarak kapalı bir bütündür ve her köylü soyunun nereden geldiğini bilmektedir. Şehir ise kirlidir ve şehirlililer temiz değillerdir, çünkü açık ve karışıktır. İnsanlar burada soylarıyla tanınmazlar. Delaney bu tespitleri seksenli yılların Ankara kırsalında gözlemlediği köylülerden yola çıkarak yapmıştı. Bu köylüler kendilerinden yalnızca birkaç saat uzaklıktaki Ankara şehrine gittikleri zaman, yemeklerini dahi birlikte götürmekteydiler. Onlara göre, yabancı olanın ekmeğini yemek, tüm anlamlarıyla, bozulmaya evet demekti.

İkilemli düşünce tarzının önemli bir sonucu da evliliklerde görülür. Kendi kanının temziliğini korumak için iç evlilikler her zaman tercihdir. Hepsinde hakim olan bu yüzden endogamidir. Çocuklarına bir eş aramada ilk bakılan kesimler kan bağlarının olduğu ailelerdir, sonra aşiret veya köy fertleridir. Bu özellikle kız çocuklarına bir eş arandığında kendisini hissettirir; çünkü şeref, hangi bütünlüğü esas alırsa alsın, ilk önce bağlı olan ka-

dınların temziliği ile ölçülür.[14] Belirli bir zorunluluktan dolayı yapılmamışsa, dışardakilere kız vermek hem aile hem de grup için utanç kaynağı, zayıflık ve kimlik kaybı olarak algılanır. Bu yüzden evlilik patronlarını izlemek, grupların yönlerini saptama da önemli bir araçtır.

Örneğin bir Sünni aile, kız çocuklarının bir Aleviyle evlenmesini hiçbir zaman istemez. Aleviler onlar için inançtan uzak bir gruptur. Aleviler, cinsiyetler arası ayrımı uygulamadıkları, kadınları örtünmedikleri, dinsel merasimlere birlikte katıldıklarından, Sünniler tarafından ahlaksız bir grup olarak görülürler. Mandel'e (1989: 37) göre, Sünnilerin Alevi karşıtı propogandaları tamamen ahlaki temellere dayanmakta ve bu da kadınlara endekslenmiştir. Mandel, Sünnilerin Alevileri, gavur olarak değerlendirdikleri, Hıristiyanlar'dan daha düşük gördüklerini belirtir.[15] Buna karşın, bir Alevi de kızını Sünniye vermeyi istemez. Aleviler, Sünnileri kötü niyetli, çifte standartlar uygulayan ve kadına baskı yapan topluluk olarak görürler (Pfluger-Schindlbeck 1987: 58).

Ahlak ve şeref hakkında yapısal düşünceleri olan gruplar, yakın bir zaman öncesine kadar birbirlerinden uzaktılar. Birbirlerine komşu oldukları bazı bölgeler dışında, büyük olasılıkla birbirleriyle hiçbir ilişkileri de olmadı. Geçen yüzyılın ellili ve altmışlı yıllarından itibaren topluca şehirlere göçmek zorunda kaldılar. İlk defa buralarda karşı karşıya geldiler.

Şehirlerde Şeref Matriksi

Değişik araştırmacılar, Cumhuriyetçi reformlar ve şehirleşmenin kadınlar için getirdiği birçok avantaja rağmen, karar alma düzeyinde onların erkeklerin hakimiyetinden kurtulamadıklarını belirtmekteler. Halen kadınlar önemli kararların alınmasında yoklar ve halen onların davranışlarını utanç ahlakı belirler. Şehir, bazı durumlarda, kadınların elinden ekonomik faaliyetlerini aldığından, onların yaşam alanının daralmasına da yol açabilir. Köyde ev dışında birçok sorumlulukları varken, şehirde, ev ve evin doğrudan çevresiyle yaşamı sınırlayabilir ve daha fazla örtünmeyi yaşayabilir.[16] Çoğu kez bu, kadını tehlikelerden korumak için yapıldığı şeklinde

14) Bkz. Barth (1954); Petersen'a göre (1985: 27), kuzenle evliliğin tercih edilmesinde en önemli neden onun geçmişinin tamamen bilinmesidir. Petersen, akraba evliliklerin, kadın açısından bir çok avantajı olduğunu da belirtir.

15) Ayrıca bkz. Petersen 1985: 48; Wilpert 1988: 92, 96; Naes: 177.

16) Bkz. Kandiyotti 1977, 1987; Petersen 1985: 34; Koçtürk 1992: 80; Parla 2001; Örtünme her zaman erkeğin baskısı sonucu gerçekleşmez. Kadınların kendileri

açıklanır. Bu tür olumsuzluklara rağmen kadınların büyük çoğunluğu şehri pozitif algılar ve şehire göçün destekleyicileri olarak bilinirler. Köydeki ağır işlerinin şehirde olmaması, onlar tarafından en önemli neden olarak veriliyor (Erman 1977).

Delaney'e (1991: 278) göre, erkeklerin şehre mesafeli olmaları tesadüf değildir: 'Cinsiyetler arası ilişkinin değişimi, doğa ve evrendeki bütün düzeni tehdit eder. Köylüler tehlikenin sonuçları hakkında oldukça bilinçliler...Doğu ve Batı veya İslam ve laikçilik hakkında tartışmalar yaptıklarında, Doğu'daki İslamcı kadının temizliği farklılığın kendisidir. Temizlik ise, tabi ki, erkek tarafından dayatılıyor ve kontrol ediliyor. Buna rağmen başka bir düzeyde kadınla Batı özdeşleştirilmekte. Kendi kültürel bakışlarında, kadınlar, erkeklerin aksine, çekicilik, baştan çıkartmak ve dünyanın maddi yanıyla alakalandırılırlar. Onlar Batıyı da materyalizmle özdeşleştirdiklerinden, kadınlar da böylece Batının sembolü olmuşlardır. Tıpkı Batı'nın çekiciliği, kontrol edilmediği takdirde ülkeyi çürüteceği gibi, kadınların da çekiciliği, kontrol edilmezse aynı sonuca yol açacaktır.'[17]

Şehirlere olan tüm güvensizliklerine rağmen ne Sünniler, ne Aleviler, ne de Türkler veya Kürtler şehirlere olan akımı durduramadılar. David Shankland bu süreci, Alevi ve Sünni köylüleri karşılaştırarak izleyen az sayıda araştırmacılardan biridir. Bunu Sivas yöresinde, bir Alevi ve bir Sünni köy aracılığıyla yapmış ve Sünni köylülerin şehirleşmede daha fazla avantaj sahibi oldukları sonucuna varmıştı. Ona göre, din, grup ile devlet arasındaki mesafeyi belirleyen faktör olduğundan, modernizasyon sürecine katılımda önemli bir rol oynuyor. Bir grup, devlete ne kadar yakınsa devletin sunduğu olanaklardan o kadar fazla yararlanabiliyor. Aleviler ile merkezi yönetim arasında, yüzyılları aşkın muhalif durumları, Sünniliğe ve bununla özdeşleştirdikleri devlete karşı tutumlarından dolayı, kolay aşılamayacak bir mesafe vardır. Entegre olmak için, onlara dinsel inançlarını terk etmekten başka bir yol kalmıyor. Sünnilerin böyle bir sorunu yoktur. İnançları ve bundan çıkan düşünsel yapıları, Sünniliği ve hiyerarşik patri-

değişik nedenlerden dolayı şehirde örtünmeyi seçebilirler. Acar (1990), öğrencilik döneminde örtünmeyi seçen kızlar arasında yaptığı araştırmasında bu tür durumlara sıkça rastlandığını aktarıyor. İlk defa Ankara'da örtünmeye başladıklarını belirten öğrenciler, örtünmenin (türbanın) şehir hayatının ahlaksız yaşamıyla kendileri arasında mesafe yarattığını, ve çevrediklere, özellikle erkeklere, saygıyı zorladığını belirtiyorlar.

17) Bu ilginç ilişki bir Türk deyiminde de kendisini yansıtır: 'akıl arttı, bekaret azaldı, kadınlar yozlaştı'. Bkz. Başaran: 189.

arkal yapısını paylaştığı devlet tarafından destekleniyor. Shankland (1993: 50), köylerin şehirlere yenik düşmesinin Sünni babanın gücünü zedelemediğini söylüyor; çünkü o, artık bir aile babası olmanın yanısıra devletin evdeki temsilcisi rolünü de üstlenmektedir.

Shankland'ın tespitlerine iki ekleme yapmak gerekiyor. Aleviler'de dinsel inancın zayıflaması yalnızca devlete olan mesafeleriyle açıklanamaz. Onlar eşitlikçi düşünceleriyle altmışlı yıllardan itibaren gelişecek sol akımlarla buluştular. Bu buluşma hızlı bir tempoda gelişti. Yetmişli yılların ortalarında Alevilerin büyük çoğunluğu sosyal demokrat ya da radikal sol gruplara sempati duymaktaydılar. Yani grup altmışlı yılların başlarında yalnızca eşitlikçi iken buna kısa sürede laiklik, modernlik, ilericilik ve sosyalizm de katılmıştı. Bu kavramlarla donanmış Alevi gençler feodal ve geri olarak niteliyecekleri geleneksel değerlerin tümüne saldırıyı başlattılar. Onlar için, geleneksel kimlikleri, yeni hedeflerini gerçekleştirmek için hiçbir alanda yeterli değildi. Batıcı düşüncelere açılmayla birlikte, geleneksel sosyal bağlar da kırılmaya başladı. Ve tarihlerinde hiç bir zaman olmadığı kadar artık Sünnilerle evlilikler gerçekleştireceklerdi. Büyük olasılıkla şehire göç, Shankland'ın belirttiği gibi, Sünni babaların güçlerini pekiştirmelerine yol açarken, Alevi babaların güç kaybetmesine neden oldu. Devlet ve yeni düşünceler, onların geleneksel otoritesini sarsmış ve bundan dolayı artık çocuklarına kendi ahlaki sınırlarını ve otoritesini geçerli kılamaz duruma getirmişti.[18]

Sünniler açısından ise Kürtler'in durumundan bahsetmek gerekiyor. Önceki sayfalarda, dağlı göçer aşiretlerde, yerleşik Türk köylülerinde gördüğümüz cinsiyetler arası katı ayırımların yaşanmadığından bahsedilmişti. Kürtler yirminci yüzyılda, değişik nedenlerden ötürü, zamana yayılarak yavaşça dağlarını terkedip şehirlere veya köylere yerleşmek zorunda kaldılar. Bir defa bu yer değiştirme gerçekleştiğinde, onların din ve kadınlar konusundaki rahat tutumları da geride kaldı. Hızla İslamın katı ve hararetli takipçileri oldular. Böylelikle kadınların dağlarda sahip oldukları özgürlükleri de artık geçmişte kaldı. Yüzyılın başlarında bu değişimi ilk tespit

18) Vurgulamak gerekiyor ki, en azından bu konuda yapılmış iki çalışmadan çıkarsak, şehirleşme eğilimi en fazla Alevi kadınlarında görülmektedir. Bkz. Lubig: 34 ve Erman 1997: 268-7. Bu tablo Aleviler'in tamamen bir çözülmeyi yaşadıkları anlamına da gelmemeli. Seksenli yıllardan itibaren hem Türkiye, hem de Avrupa şehirlerinde onlar yeniden kendi inançları temelinde örgütlenmeye başladılar. Böylelikle ilk defa şehir ortamında dinlerini şekillendirmek için adım attılar.

edenlerden Mark Sykes, bir çok yerde buna tanık olduğunu aktarmaktadır. Şehirlere göç eden Kürtler'in ilk yaptığı şeylerden birisinin kadınlarının örtünmesini sağlamak ve o zamana kadar dinin iyi takipçileri olmadıkları için geçmişlerinden utanmaktı (Sykes: 369). Sykes tarafından tespit edilen bu değişim, şehirleşme sürecine katılanların sayısı çoğaldıkça daha fazla kendisini gösterecekti. Yakın bir zamana kadar Kürtler şehirlerde dindar ve muhafazakar partilerin önemli bir tabanını oluşturacaklardı. (Bkz. Houston)

Şehirle buluşmak ya da devlet aygıtlarının etkili olduğu merkezlere taşınmak her grup için farklı bir süreci başlatıyor. Değişimdeki farklılık, grupların onlarca yıl şehirlerin parçası olmalarına rağmen, kendi yüzlerini korumalarını sağlıyor. Ve yine evlilik patronunun, grubun kimliğini koruması için kullanıldığını görüyoruz. Bunu araç olarak kullananlar, şimdiye kadar değinilen gruplarla sınırlı değildir.

Örneğin Mansur, araştırma yaptığı Bodrum'da bunu gözlemlemişti. Şehrin sakinleri 'yerliler' ve 'Giritliler' olarak ikiye ayrılmıştı ve yaşamları tamamen birbirinden uzak sürüyordu. Yerliler bölgenin eski nüfusunu oluşturuyor ve genellikle geçimlerini tarımla sağlıyorlardı. Giritler ise 20. yüzyılın yirmili yıllarında göç etmişlerdi, ana geçim kaynakları balıkçılıktı. Her iki grup da Sünni inancına bağlı olmaları ve namus-şeref ahlakını esas almalarına rağmen, ekonomik uğraşları onları farklılaştırmaktaydı. Yerliler, daha önce değinilen Türk köylüleri gibi cinsiyetler arası ayrım kuralını uyguluyorlar. Giritliler ise bu konuda daha rahatlar. Erkekler uzun süre denize açıldıklarından, geride kalan kadınların daha çok sorumlulukları ve hareket etme alanları var. Bu onların daha fazla sokakta görünmelerini sağlıyor. İki topluluk arasında nadiren evlilikler görülüyor. Gritliler, kızlarının yerlilerin yaşam şartlarından dolayı ezileceklerini düşünerek onlara vermek istemiyorlar. Yerliler ise, Giritlilerin yaşam tarzlarını kabul etmediklerinden onlara kızlarını vermiyorlar. (Mansur: 162)

Yetmişli yıllarda Ege'nin bir başka kasabası olan Susurluk'ta araştırma yapan Magnerella da aynı ayrışımlara işaret ediyor. Susurluk, toplumlar açısından daha zengin bir yer. Manavlar (yerli Türkler), Balkan kökenli Muhacirler, Kafkas kökenli Çerkesler ve Gürcüler, Karadenizli Lazlar, göçebe Türkmen boylarından Çepni ve Yörükler aynı alanı paylaşıyorlar. Bütün bu gruplar Müslüman ve aynı aile tipine sahipler: Erkek egemenliğinin olduğu, yaşlılara saygının yüksek tutulduğu, kadınlara düşük değer verildiği ve cinsiyetler arası ayrımın olduğu toplumlar. Hepsinde de şeref

ve utanç kurallarının varlığı söz konusu. Bütün bu benzerliklere rağmen Magnerella, kısa bir zaman öncesine kadar karma evliliklerin olmadığını belirtiyor. Son kuşakta kısmi değişiklikler başlıyor. Onun tespit ettiği karma evliliklerin çoğu ise Manavlar ve Balkan Türkleri arasında oluyor; Susurlukta birbirlerine en yakın grup da onlardı. (Magnerella: 123)

Bu iki örnek, gruplar arası ayrımın olması için, Alevi ve Sünni gibi açık farklılığı barındıran özelliklerin gerekli olmadığını gösteriyor. Aynı dinin paylaşıldığı yerlerde, Bodrum ve Susurluk'ta olduğu gibi, devreye bu sefer kaynaşmayı engelleyen etnik ve sosyal farklılıklar giriyor. Bunun sınırlarının korunması da kız çocuklarının eşlerinin seçiminde yapılan yönlendirmeyle oluyor; çünkü bu, gruplar arası açık sürtüşmenin yaşanmadığı yerlerde, her şeye rağmen grubun kimliğini sürdürmek için kullanılabilecek en yumuşak araç olmaktadır.

Batı Avrupa'da Namus ve Şeref

İstanbul'a değil de Batı-Avrupa şehirlerinden birine göç etmiş Anadolu köylüleri için şu sonucu çıkartmak oldukça çekici olmakta: Batı Avrupa'da onların şeref ahlakları daha fazla baskı altında olacak ve bu da kendisini kadınlara dayatılan sınırlamanın artmasıyla gösterecektir. Gerçekten de yaşananlar bu sonucu haklı çıkartmakta mıdırlar?

Engelbrektsson, yetmişli yıllarda iki köyün dış göç sürecini izlemeye çalışmıştır. Her iki köyde (Yeniköy ve Alihan) Konya bölgesindedir. Sünni inanca mensup her ikisinde, şeref ve namus kurallarına sıkı bağlılık vardır. Her iki köyden de yurt dışına, İsveç'e, göç yaşanmıştır. Bu iki köyün göç hikayeleri, konumuza dair ilginç bilgiler aktarmaktadır.

Alihanlılar'ın Yöntemi: Kasada Saklanan Namus

Alihan, Konya'nın güneyinde bir köydür. Köyün sosyal ve etnik yapısı homojendir. Köylüler Türk kökenlidirler ve hemen hemen hepsi birbirlerinin akrabasıdır. Köydeki sınırlı ekonomik olanaklardan dolayı, Alihanlı erkekler komşu şehirlerde sezon işçisi olarak çalışmak mecburiyetindedirler. Avrupa'da çalışma olanakları doğduğunda, topluca bundan yararlanırlar. Hepsi birbirini izleyerek İsveç'e gidiyor. Alihanlı erkekler eşlerini köyde bırakıyorlar. Orada daha emniyetli bir konumda olduklarına inanıyorlar. Ayrıca Kuran'a da atıfta bulunarak, bir Müslüman'ın karısını inançsız bir ülkeye götürmesi ve orada yabancıların yanında çalıştırmasının günah olduğunu söylüyorlar. Osman, Alihanlılar'dan eşini götüren bir-

kaç kişiden biri, çok kısa zaman içerisinde İsveçli erkek komşusunu bıçaklıyor. Çay içmek için evine davet ettiği İsveçli komşusunu, karısına çok baktığı için bıçakladığını söylüyor. Komşu birkaç hafta sonra hastanede ölüyor (Engelbrektsson: 197) İsveçte kazandıkları parayla Alihanlılar Konya merkezinde yatırımlar yapıyor ve zaman içinde aileleri bu şehre taşınıyorlar.

Yeniköylüler'in Yöntemi: Birlikte Götürülen Namus

Yeniköy Konya'nın kuzeyinde bir yerleşim birimidir. Köyün nüfusu, Kürtler ve Türkler'den oluşmaktadır. Köy zengin bir köydür fakat; zenginlik eşit dağılmamıştır. En fazla toprak, yirmili yıllarda Yeniköye sürgüne gönderilmiş Kürtler'e ait. İki grup arasında ilişkiler mesafeli. Grupların kendi içilişkileri buna karşı daha sıcak. Kadınlar, kendi grupları içinde bulundukları sürece, Alihan kadınlarından daha fazla özgürlüklere sahipler. Ayrıca Yeniköylüler din konusunda da Alihanlılar gibi katı değiller. Yeniköy sakinleri şereflerini daha çok mülkiyet, etnik kimlik ve politik güçleriyle ölçüyorlar. Yeniköy'de dış göçe katılanların çoğu Türk kökenliler oluyor. Alihanlıların aksine onlar eşlerini de birlikte götürüyorlar. Yeniköy erkekleri, eşleri de kendileriyle birlikte çalışırlarsa daha erken para kazanıp ülkelerine geri dönebileceklerini belirtiyorlar. Eşlerinin yabancılar yanında çalışmasının dinleri açısından sorun olabileceğini biliyorlar; fakat, kadınların altı aydan fazla yalnız bırakılmasının da Kuran'a göre günah olduğunu söylüyorlar (Engelbrektsson: 185). Yeniköylüler'i İsveç'te tanımış Alihan erkeklerine göre, Yeniköylü erkeklerin eşlerinin birlikte getirmeleri, 'kadınlarında ahlaki değerlerin düşük olmasından ve köylülerine güvenlerinin olmamasından' kaynaklanıyor (Engelbrektsson: 187). Yeniköylüler kazandıkları paralarıyla köylerinde lüks evler yaptırıyorlar.

Engelbrektsson'un anlattıklarından yola çıkarsak şunu söyleyebiliriz: İsveçe göç, Alihan erkeklerine Yeniköylülerden çok daha fazla 'yararlar' sağlamış. Onlar, birincisi eşlerini köyde akrabaları yanında bırakarak namuslarını güvenceye almışlardı. Kendileri ise iş ve paranın yanısıra İsveçli kız arkadaşların sahibiydiler. Kız arakadaşlarının olması zorunluktandı; çünkü, gelenekleri, bir erkeğin ev işi yapmasını yasaklıyordu. Bunun aileleriyle sorun yaratacağını düşünmüyorlar. Konya'ya çalışmaya gittiklerinde de 'hafif' kadınlarla olan ilişkileri yüzünden sorun yaşamamuşlardı (Engelbrektsson: 152). Yeniköylü erkeklerin hayatları ise ev ve iş -ki burada da hep ülkelerinden gelen insanlar ağırlıkta- arasında geçtiğinden, İsveç

toplumuyla hemen hemen hiç ilişkileri yok ve bu yüzden İsveçce'ye hakim de değiller. Alihanlı erkekler ise İsveç toplumunu ve dilini iyi biliyorlar. İsveçli bayanlardan dillerini öğreniyorlar ve bir yere bağlı olmadıklarından rahatlıkla iş değiştirip gezebiliyorlar, bu sayede İsveç toplumunu daha iyi tanıyorlar.

Alihan ve Yeniköylülerin hikayesi binlerce hikayeden yalnızca iki tanesidir. Bu iki örnek, göçün yalnızca ekenomik ilişkilerin organizasyonu olmadığını gösteriyor. Belki de ekonomik boyutu, bu göçmenleri bir süre sonra en az ilgilendiren konu olacaktır; çünkü, bir defa işlerine başladıktan sonra, çalışma artık sorun yapacakları bir mesele olmaktan çıkıyor. Bundan sonra sosyal yaşamın organizasyonu başlıyor. Aileyi getirip getirmeme, namus ve şeref ahlakı kurallarına nasıl bağlı kalınacağı sorunun çözümü, ciddi bir planlama istiyor. Erkek göçmenler açısından bakılırsa, Alihan erkeklerinin tarzı, hem en güvenilir hem de erkekler için en fazla avantaj sağlayanı oluyor. Buna rağmen, yetmişli yıllardan itibaren Yeniköylüler'in yöntemi çoğunluğun seçimi olacaktı. Göçmenlerin büyük çoğunluğu, sosyal risklerin bilincinde olmalarına karşın, ailelerini yanlarına getireceklerdi.

Göçmen aileler ve onların Avrupa'da karşılaştıkları sorunlarla ilgili oldukça çok araştırmalar yapılmıştır. Burada sık sık namus ve şeref olgularına da değinilmiştir.

Bu çalışmaların hepsi, göçmenlerin hayatlarında birçok değişikliğin olmasına rağmen, geleneksel değerler içinde yaşlılara saygı, aile bütünlüğü, bakirelik gibi olguların halen yerlerini koruduklarını belirtmekteler. Kimi araştırmacılar, namus olgusunun göç sonrası daha fazla öne çıkabileceğini iddia etmişlerdir. Örneğin König, bundan dolayı göçmen kızlarının ülkelerindekilerden daha fazla bu olguların güdümü altında yaşamak zorunda olduğunu söylemektedir. Her ne kadar bu genç kuşak, kavramların tam anlamını bilmese dahi, uygulamadıkları takdirde kendilerini ne beklediğinin çok iyi farkındalar (König: 263).

Schiffauer (1988: 155), yabancı ortamlarda din ve seküler yaşamın birbirlerini tamamlama durumunun, köylerde olduğu gibi, ortadan kalkmasına işaret etmekte. Yabancı ortamlarda bu iki olgu tam aksine birbirlerinin zıttı durumundalar. Kendisine ait dinsel dünya ile seküler ve hiristiyan çevre birbirleriyle uyuşmamaktadır. Göçmen, bu yüzden seçim yapmak zorundadır. Köyünde hiç düşünme gereği duymadan yaptığı işleri, burada da yapmak istiyorsa bu bilinçli bir seçimin sonucu olmalıdır. Bil-

inç, değerlerin içselleşmesine neden oluyor. Schiffauer'a (1991: 51) göre, geleneklerin ve değerlerin sürekli yorumu zorunlu bir boyut kazanıyor; çünkü göç onların algılama dünyalarını sürekli baskı altında tutuyor.

Schiffauer'un tespiti, göçmenin yabancı ortamda tercih ettiği her şey onun yüzünü ve kişiliğini belirlediği anlamına mı geliyor? Yani, kendi ülkesinde hayatın doğal bir parçası olan helal besin veya cami burada yeni 'yaratılan' ve seçilen kimliğin parçaları haline dönüşüyor. Bu yüzden, Mandel'in (1989: 41-2) belirttiği gibi, Hiristiyan dünya ile sınırları belirlediği için Almanya'da daha fazla başörtüsü takılıyor.

Bu tespitlerden yola çıkarak, kimliğin, görünmeyen değerleri üzerine ne diyebiliriz? Örneğin namus ahlakı, Türkleri yerli nüfustan ayırdığı için mi ayakta tutuluyor? Ya da bakireliğin önemi, Türk kültürünü Hollanda kültüründen ayırdığı için mi artıyor; her ne kadar namus ahlakı Hollandalılar tarafından tanınmasa dahi(?)

İsveç'te boşanmış Türk kadınları hakkında yaptığı araştırmaya dayanarak Akpınar (1998), şeref ahlakının gerçekten de göçmenlerin kimliğinin önemli bir parçası haline geldiğini aktarıyor. İsveç'te yaşayan Türkler arasında kadın, kimliğin garantörü olarak görülüyor, bu yüzden tüm Türk erkekleri Türk kadınlarını kontrol etme hakkına sahip olduklarına inanıyorlar. Özellikle boşanmış kadınlar bunun sonuçlarını yakından hissediyorlar. Onların konumu, çevrelerinde onları koruyan bir eşin olmamasından dolayı, istenilmeyen ilişkilere girecekleri ihtimalini artırıyor: 'Boşanmış bir Türk kadını incelenebilir bir durumdadır. O, herhangi bir erkeğe 'bağlı' olmadığından yalnızca kendi ailesi için değil, tüm topluluk için leke getirebilir.' (Akpınar: 48)

Buna karşın Wilpert (1988: 99), Türk kavramının sabit ve belirginleşmiş bir olgu olmadığına işaret ediyor. Ona göre, homojen bir İslami Türk kültüründen bahsedilemez. Türkler, etnik ve dinsel kimlik arasında sürekli bir kargaşanın yaşandığı heterojen bir gruptur. Wilpert, bu yüzden, Türkler'in sosyalizasyonunu Almanlar'a uyarlı olmadığını iddia ediyor. Bu, halen kendi içlerindeki 'ötekiler'e göre gelişmekte, yani liberal veya muhafazakar Türkler veya Alevi ve Sünni Türklere göre. (Ayrıca bkz. De Vries 1987: 152; Uslucan: 334)

Aleviler'in ve Sünniler'in Batılılar karşısındaki tepkileri hakkında karşılaştırmalı olarak fazla çalışma yapılmamıştır. Onların bu durumlarda ayrı tutumlar mı aldıkları, yoksa bir defa yabancı bir ülkede olmaktan dolayı bir kimlik altında mı buluştukları konusunda yeterli çalışma yoktur. Sınır-

lı olanlar şunu gösteriyor: Onlar aynı kavram altında sıralansalar bile, bu, bir adlandırma ötesine geçmiyor. Tıpkı Türkiye'deki şehirlerde onlar, birbirleriyle ilişkisiz yan yana yaşadıkları gibi, burada aynı durum devam ediyor (Bkz. Exter 1993). Avrupa ülkelerinin sunduğu olanaklar onlarda bölgeler veya dinler üstü bir kimlik arayışına girmelerine neden olmuyor; tam aksine, kendilerini daha fazla tanımaları için çabalarının fazlalaşmasını getiriyor. Avrupa ülkelerinde sayıları gittikçe artan derneklerin, kurulma sebebleri ne olursa olsun, bunun en açık göstergesi oluyor. (Bkz. Wilpert 1988: 93; Mandel 1989: 43; Naess: 189)

Üçüncü Bölümün Sonuç Notları

Bu bölümde kimlik ile şeref ahlakı arasındaki ilişki üzerinde duruldu. Röportaja katılanların kökeninden çıkarak üç grup izlendi: Türk köylüleri, Kürt yarı-göçer aşiret üyeleri ve Aleviler. Her üç grup da geçmişlerinde uzun dönem merkezi idareden uzak yaşadılar ve hepsinin sosyal yaşantısında şeref ve namus kavramları önemli bir rol oynar. Son kırk yılda toplu bir şekilde ahlaklarının şekil aldığı geleneksel yaşam alanlarını bırakıp, şehirlere göç ettiler. Artık yalnızca devlet aygıtlarına yakın değildiler; ilk defa farklı ahlaki bütünlüklerle de bizzat tanışma fırsatı buldular. Konumuzla ilgili bu süreçten dört sonuç çıkartılabilir:

1) Son kırk yıllık göç süreci, her grup için ayrı sonuçlar doğurdu ve her grup da kendi tarzınca değişimlere tepki gösterdi. Dağlarında tüm merkezi müdahalelere karşı isyancı tutum içinde olan Kürtler, şehirlerde muhafazakar ahlakçı bir grup oldular. Özgürlükçü dinleriyle Sünni iktidarlara hep muhalif olmuş Aleviler, şehirlerde sosyo-dinsel çözülme sürecine girdiler. Şehirleşme, en az sosyal değişime, her zaman itaatkar vatandaş olmuş Türk köylülerinde yol açtı.

2) Ne iç ne de dış göç namus kavramındaki ikilemli tarzın aşılmasına neden oldu. Hıristiyanlık gibi, tamamen farklı bir çevrede bulunmak, doğrudan ahlakta katılığa ve değişimlere neden olmuyor. 'Biz-onlar', 'iyiler-kötüler' gibi kavramlarla, kendisi ve öteki gruplar hakkında düşünce tarzı halen devam ediyor ve bunun uzantısında şeref ahlakı önemli rol üstleniyor.

3) Göçmenlerde ahlak ile kimlik arasındaki ilişkinin daha sık vurgulandığı açık. Biz ve onlar arsındaki ayrım göçmenlikte daha da rahat etnik farklılıklara bağlanabiliyor. Bunun tamamen yeni bir faktör olduğu tartış-

malıdır; çünkü, geleneksel ortamlarda da şeref ahlakının dinsel ve sosyal kimliğe bağlı olduğunu gördük. Bu bağlılık halen devam ediyor. Farklılık, kimlik şekillenmesinin göçle daha dinamik bir ortama kaymasından kaynaklanıyor. Kimliğin üyeleri artık, geleneksel çevredekinin aksine, bizzat kendi girişimleriyle onu yeniden şekillendirmek zorundalar. Geleneksel şeref ahlakının sosyal mekanı artık sabit değildir. Şeref ahlakının taraftarının kendisi sürekli yer değiştirdiğinden, onun eskisinden daha fazla soyut ve hızla değişmeyen kavramlara ihtiyacı var. İşte bu durumlarda din ve vatan kavramları üzerinde şekillenen etnik kimliğin öne çıkması kendiliğinden oluyor, çünkü onlar şeref ahlakının zorlamaları aşacağı, gözardı edeceği veya tarafsızlaştıracağı en sağlam koruyucu duvarı oluşturuyor.

4) Son olarak birinci bölümde Schneider ve Blok yaklaşımı olarak verilen, devlet ve şeref ahlakı arasında zıt ilişki kuran tezin görece bir değeri olduğunu belirtmek gerekiyor; çünkü devlet etnik kimliğe şekil veya yön veren en önemli olgulardan birisi ve yine devlet patriarkal düşüncenin en üst temsilcisi olabiliyor. Devleti karakterize eden bu iki olgu da, yani hem patriarkal düşüncelerin hem de etnik kimliğin korunmasında aktif erkeklere önemli rol düşüyor. Bu aktif erkeklerle ve onların şiddet serüvenleriyle önümüzdeki bölümde ilgilenilecek.

4. BÖLÜM

ÖLDÜREN ŞEREF

'Namus' adlı bir oyunun varlığını ilk kez Berlin'de duydum. Bir Türk öğrencisi bana anlattı: 'Geçenlerde tanıdığım bir Alman öğretmen, çalıştığı ilkokulda 10-13 yaş grubu çocuklar arasında oynanan bir futbol oyunu hakkında açıklama istedi. Oyunun adı 'namus'tu ve tek amacı, topu birbirinin bacakları arasından geçirmekti. Bunu kimde başarıyorlarsa, hepsi birlikte onu dövüyorlarmış. Son kez bu oyunu oynadıklarında oldukça sert dayak atılmıştı. Öğretmen neden bunu yaptıklarını ve namusun ne anlama geldiğini soruyordu. Ona neden böyle davrandıklarını ve namusun ne ifade ettiğini anlattım. Namusun gerçek anlamının bu olmadığını, çocukların kendi kafalarına göre bir şeyler yaptıklarını da bildirdim.' Bana bunları anlatan öğrenci, göçmenlerin kimi zaman kültürel değerleri ne kadar çarpık yaşattıklarına dair açıklama da yaptı. Ona göre, bu çocuklar, kültür hakkında böylesi garip şeyleri büyüklerinden öğreniyor ve çocuksu bir tarzda uyguluyorlardı. 'Namusunu koruyamayan biri, geleneklere göre cezalandırılmalı; işte çocuklar bundan yola çıkarak 'namus oyununu' uydurmuşlar. Topu bacaklarının arasından kaçırmışsan, namusunu koruyamamışsın demektir; bu yüzden de dayağı hak etmişsin.'

Büyük bir ilgiyle kendisini dinledim. Oyunu icat eden çocukları oldukça yaratıcı buldum. Bildiğim kadarıyla, oyun oynayarak bir şeyi öğrenmek, pedagojide en fazla önerilen yöntemlerden biriydi. Çocuklar da bu yöntemi uygulamaktan başka bir şey yapmıyorlardı. Bu yüzden, bana bunları anlatan öğrencinin azarlayıcı tavrını paylaşmıyordum. Çocuklar oyun oynayarak bir kültürel olguyu kendilerinin parçası haline getiriyorlardı, burada uyguladıkları şiddet de kesinlikle kendi 'çocuksu' yorumları veya büyüklerinin içinde bulundukları çarpık durumdan kaynaklanmıyordu. Şiddetin rolünü bilmeden, namus tam olarak tarif edilemez ve yaşanamazdı. Bunu benim bildiğim kadar, öğrenci arkadaşımız, çocukların anne babası ve çocuklar da biliyordu. Durumu kendimce ona anlatmaya çalıştım. O yargısında ısrarlıydı: 'Bu şekilde zaten hakkımızda olumsuz düşünen Almanlar, tamamen yalnış bir yargıya varacaklar. Ailelerin bunda suçlu olduklarına inanıyorum. Çocukları dünyaya getiriyorlar; fakat nasıl büyütüleceklerini düşünmüyorlar. Çocukların hayatı sokakta kendiliğinden öğre-

neceklerini zannediyorlar ama, şunu unutuyorlar: Berlin'in sokakları kendilerinin büyüdüğü köy meydanları kadar güvenli değildir.'

Her şeye rağmen bu oyunun birçok kültürel değer gibi Türkiye'den mi getirildiği yoksa Berlin'de mi icaat edildiği ilgiye değerdir. Maalesef bu oyunun Türkiye'de oynandığını araştıramadım. Fakat, Dundes, Leach ve Özkök'ün yazdıkları bir makaleden öğrendiğim kadarıyla, Türkiye'de de aynı yaş grubu çocuklar, namus olgusunu bir başka oyun aracılığıyla öğreniyorlar.

Dundes, Leach ve Özkök makalelerinde oldukça nadir rastlanan bir fenomeni, sözlü düello oyununu, analiz ediyorlar.[1] Araştırma için materyal, Türkiye şehirlerinde 8-14 yaş grubu erkek çocukalar arasında toplanmış. Araştırmacılar, bu çocuklar arasında oynanan sözlü düello oyunun iki kuralı olduğunu belirtiyorlar. İlk kural, karşıtına pasif, kadınsı rol vermekten oluşur. Bu, ya ona pasif eşcinsellik rolü vererek ya da anne ve kız kardeşine atıfta bulunarak yapılır. İkinci kural, cevabın kafiyeli ve daha keskin olmasını şart koşuyor.

Bunu açıklamak için makalede verilen onca örnekten yalnızca en hafifini(!) aktarmak istiyorum. Belirtildiği gibi, iki kişi arasında geçen (A ve B olarak verilecek) bir sözlü laf atışı verilmektedir. A başlarsa, B'nin cevabı daha orjinal ve keskin olmalı. Bunu yapamamak veya cevap verememek yenilginin kabulü ve erkekliğin kaybı demektir.

A: Hıyar.
B: G....e uyar.
A: Has s....tir.
B: S.....ğin yere mum diktir.

Dundes ve arkadaşlarına göre (1972: 159), bu tarz söz oyunları, çocukların içinde büyüdükleri 'bağımlı-şiddetçi' çelişkiyi yansıtır. Bir yandan onlar büyüklerine saygı göstermeyi ve onların konumunu sarsmamayı öğreniyorlar, diğer yandan erkeğin kadından üstün olduğunu ve onunla ilişkilerinde kendisini kanıtlamak için olanak sunulduğunu biliyorlar: 'Türklerin dünyasında kaderci-pasif bağımlılıkla bireyselci-aktif saldırganlık arasında zıt bir çelişki vardır. Bu iki eksenli davranış tarzı sözlü düello

1) Sözlü düello oyunu, Berlin'deki Türk çocukları arasında da oynanıyor. Bkz. Tertil: 198-206.

oyununda önemli bir yer tutar.' Bir erkeğin, bu yüzden, iki karaktere sahip olması gerekiyor. O, yazarlara göre, zamanı geldiğinde 'deli', zamanı geldiğinde ise 'veli' olmasını bilmek zorundadır.

İşte bu deliler veya velilerle bu bölümde meşgul olacağız. Bölümün sonunda namus ve şeref olgularından yola çıkarak insan öldüren erkeklerin daha fazla deli mi, yoksa veli mi, ya da her ikisi mi oldukları sorusuna cevap arayacağız.

Şeref Kültürü mü Yoksa Şiddet Kültürü mü?

Bu oyunlarla büyüyen çocuklar ileride şerefleri tehdit altında olduğunda nasıl bir tepki gösterecekler acaba? Futbol oyunuyla namusunu koruyamayanı dövmeye çalışan on yaşındaki erkek çocuklar veya birbirlerinin erkekliğini anne ya da kız kardeşlerine küfürle öğrenen çocuklardan çıkarsak, soruya verecek cevabımız pek de barışçıl olmayacak. O zaman, şu tezi öne sürebilir miyiz: 2001 yılında Berlin'de 'namus oyununu' oynayan çocuklar, geleceğin namus katilleri olacaklar. Ayrıca şu genel sonucu da çıkartabilir miyiz: Namus ve şeref kültürü içerisinde büyümüş herkes, bu değerler için cinayet işleyebilecek potansiyele sahiptir.

Bu tespitleri yapmaya yalnızca bu iki örnek çocuk grubu neden olmuyor. Konu hakkında yapılmış bilimsel çalışmalar da bizi böyle düşünmeye yöneltiyor.[2] Örneğin, namus cinayetleri için sıkça kullanılan 'töre cinayetleri' adlandırması da -İngiliz dilinde 'kültür cinayetleri' (cultural delicts) olarak geçer- namus cinayetleri ile kültür arasında doğrudan ilişki kurmamıza neden olur. Çünkü bu cinayetleri mümkün kılan kültürel değerlerdir. Kültürün üyeleri cinayet işlendiğinde onu yargılamaz, kabullenir ve desteklerler. Böyle bakıldığında, bir namus cinayetinin oyuncuları ve belirleyenleri sabittir.

Diyelim ki, bir kız çocuğu gizli bir ilişki yaşıyor. Çevre tarafından görülmemek için, sevgilisiyle gizli yerlerde buluşuyor. Bir gün, ailesinin tanıdıklarından birisi onları görüyor. Ölümle bitecek dedikodu mekanizması başlıyor. Gençlerin ilişki derecesinin ne olduğu, dedikoduculari ilgilen-

2) Örneğin bkz. Strijbosch (2001: 883): 'Aşırı ilgi, büyük ihtimalle şu paradoksun uyandırdığı şaşgınlıktan geliyor: Namus cinayetlerini işleyenler genelde hiç bir suç tutanakları olmayan şerefli babalar veya koruyucu erkek kardeşlerdir. Nasıl oluyorda onlar, birden bire böyle bir teşebbüs edip bir insanın hayatına son verebiliyorlar? Bunun kültürel mantığı nedir?'; Ayrıca Killias da (1989: 19) ikinci ve üçüncü kuşak göçmen çocuklar arasındaki yüksek suç iştikalini şeref kültürüne bağlıyor.

dirmiyor. Kızın bir erkekle buluşması, onun bir yasak sınırını, yani evlilik öncesi ilişki yasağını aştığının kanıtıdır. Kız, adının lekelenmesine neden olmuştur. Onun bakireliği artık tartışmalı bir konudur. Terbiyeli hiç bir erkek onunla evlilik istemeyecek ve ona ömrü boyunca yaptığı hatırlatılacaktır. Dedikodu yavaş yavaş harekete geçiyor; kız yalnızca kendi adını değil, babasının da adını lekeledi; çünkü yaptıkları, babasının evde hakimiyeti olmadığının göstergesiydi. Yani, onun erkekliği ve ahlaka bağlılığı da tartışma konusudur artık. Dedikodunun çapı genişliyor: Sahiden kızın annesi ne biçim bir kadındır? Namuslu bir kadın olsaydı kızını iyi yetiştirirdi. Demek ki, onda da bir şeyler eksikti! Erkek kardeş de payını alacaktır; o da başkalarının kızlarının peşinde dolaşacağına kendi kızkardeşine sahip çıksaydı daha iyi olacaktı!

Dedikodu yayıldıkça, ailenin üyeleri çevrenin tutumunun değiştiğini fark edeceklerdir. Kimileri onlarla karşılaşmamayı tercih edecek, eski sohbetler yapılmayacak ve her geçen gün misafirleri azalacaktır. Kızın ailesi sosyal tecritinin farkına varacaktır. Sonunda, iyi niyetli bir tanıdık aileden birine durumun ne olduğunu anlatacaktır. Dedikodunun duracağı zaman gelmiştir artık: Çevre, ailenin haberdar olduğunu bilmekte ve davranışlarından dolayı yalnızca ailenin değil grubun da adıyla oynayan kızlarına karşı girişim yapmalarını beklemektedir. Onların bunu bekleme hakkı meşrudur; çünkü, kız, davranışıyla kendi kızları için de kötü bir örnek olmuştur.

Aile, kendisi üzerinde her geçen gün artan yükün nedenini bilmektedir. Aile üyeleri bunu görmemezlikten de gelemez çünkü, kızlarının durumu herkes tarafından bilinmektedir. Her şey yeniden hatırlanır; kaçamak yapan arkadaş, gelmeyen konuklar ve kısa süren konuşmalar. Utanmaktan başka çareleri yoktur. Kızlarının davranışlarından dolayı ailenin adı lekelenmiştir. Ailenin yüzü kalmamıştır; baba, gururuyla kendisini göstermeyecektir artık! Bu daralmayı aşmak için tek çözüm yolu harekete geçmektir.

Ailenin üyeleri, babanın denetiminde bir araya gelip, utancın kaynağını yok etmek için karar alacaklardır. Herkes için bu en iyi çözümdür. Bütün yaşam boyunca kirlenmiş bir aile adının taşınmasındansa, kirin çıkartılıp atılması en doğru olanıdır. Atılgan erkek çocuk temizleme görevini alacaktır. Birlikte büyüdüğü kız kardeşini babanın, tüm ailenin ve çevrenin şerefi, namusu ve kızın kendi iyiliği için öldürecektir. Bunu gerçekleştirdikten sonra, çevre yeniden devreye girecektir: Oğlan, cinayet işlemedi, ailesenin ve kendisinin adını temizledi!

Onu anlayacak yalnızca çevre olmayacak, mahkemeler de onun bu işi kültürel değerlerin etkisi altında yaptığından yola çıkarak ona en düşük ceazayı verecekler. Savunmanın fazla bir girişim yapmasına gerek yoktur. Hakim, namus ve şeref kuralarının ne demek olduğunu bilmekte ve bu genç delikanlının kendi istemiyle değil, geleneklerin baskısı altında böyle davrandığını bilmektedir. Bütün hafifletici faktörler göz önünde bulundurulduktan sonra, ona birkaç yıllık hapis cezası verilecektir. Namusu için hapse düşdüğünden, mahkumlar ona bir kahraman gibi davranacaklardır. Şöhreti, hapisten çıktıktan sonra da devam edecektir.

Namus Cinayetleri için Açıklamalar

Kadın üyeler yüzünden kaybedilen şerefi onarmak için işlenilen cinayetlere farklı açıklamalar getirilebilir. Örneğin; bu, şeref ve namus ahlakının grup için belirlediği norm sınırlarıyla yapılabilir. Grubun üyelerinin hepsi normlara bağlı olduklarından her hangi bir üye tarafından dikkate alınmadıklarında, ona karşı girişimde bulunmada hakları olduğuna inanır (Bkz. Peristiany). Namus cinayetleri, ataerkil toplumun yapısına da bağlanabilir. Cinsiyetler arası eşitsiz güç dağılımı yaşayan toplumlarda, patriarkal statüyü korumaya yönelik şiddetin meşruluğu vardır. Onlarda, erkeğin şerefiyle oynayan kadına yönelik şiddet kendiliğinden haklıdır (Bkz. Baker; Araji). Namus cinayetleri, toplumda hakim olan şiddet kültürünün bir parçası olarak da değerlendirebilir. Bu tür toplumlarda her düzeyde ve her türlü sorun karşısında (aile içinde, sokakta, okulda, eğitimde, sporda ve devlet kurumlarında), şiddet, çözüm için ilk akla gelen araçlardan biridir. Namus cinayeti de, şiddet çeşitlerinden yalnızca bir tanesidir (Bkz. Levinson: 40).

Aslında bu tür açıklamaların hepsi sorunun analizi için yalnızca geniş bir çerçeve sunmakta. Bu görüşler, namus cinayetleri için sosyo-kültürel veya toplumsal ön koşulları sıralamaktadır. Güçleri ve zayıf yanları da burada yatmaktadır. Bütün bu ön koşulların varlığı, cinayetle sonuçlanmayan durumları açıklama da yetersiz kalmaktadır. Cinayetle sonuçlanan vakaları açıklayabilmek için de, cinayeti işleyenlerin özel yaşamının birçok faktörünü hesaba katmak zorundalar (Örnekler için bkz. Van Eck: 208-246).

Namus cinayetleriyle iligili bir dizi açıklama da kriminologlar tarafından yapılmıştır. Onların çözümlemeleri, doğrudan namus cinayetlerinin analizine dayanmaktadır. Safilio-Rothschild (1969) bunu 1960-63 yılları arasında Yunanistan'da işlenilen 197 namus cinayetinden çıkarak yapmış-

tır. Vardığı sonuç şu olmuştur: Namus cinayetleri toplumun aile yapısı ve davranış düzeyinde geleneksel değerlere yakın olan tabakalar tarafından işlenilmektedir. Analiz ettiği cinayetleri işleyenlerden %46'sı köylüler, yüzde %42'si de şehirlere kısa bir süre önce taşınmış köylü kökenlilerdir. Araştırmacıya göre (s. 207), modernizasyonun kadınlara sunduğu özgürlük ve yeni olanaklar, şiddetin artmasına neden olabiliyordu. Erkekler, kendilerine bağlı olan kadınların kontrollerinden çıkmalarını şereflerini sarsan bir durum olarak algılıyorlar ve daha fazla şiddetle bunun önüne geçmek istiyorlardı. Türkiye için benzeri bir araştırma yapan Doğu Ergil de, namus cinayetleri ile alt sosyal tabakalar arasında bir ilişki kurmakta: 'Namus konsepti ve devam eden namus cinayetleri, eşitsiz bir yapı üzerinde kurulmuş hiyerarşik düzenin kendisini ayakta tutması için bir zorunluluk ve aynı zamanda paylaşımdan yararlanamayan, katı ahlaki kodlarla sosyalleşmiş ve kontrol aracılığıyla bir arada tutulan aile üyeleri ve ailelerin arasında ki çekişmeyi gizlemek için vardır.' (Ergil 1980: 428)

Bunlar dışında iki kriminolog daha, namus cinayetlerinde sosyal çevrenin rolü üzerinde durmuşlardır. Her ikisi de İsrail'de yaşayan Araplar arasında çalışmalarını yapmış ve hangi durumlarda kadınların ahlak dışı görünen davranışlarının ölümle sonuçlandığı sorusuyla ilgilenmişlerdir. Bunlardan Ginat (1979), çevrenin rolünün önemli olduğunu; fakat, bunun hedefinin her zaman bir cinayeti dayatmak olmadığını iddia etmektedir. Ona göre, sosyal çevre, ancak politik ve bireysel çıkar sağladığında meseleye dahil olanları harekete zorlamaktadır. Burada çıkar ise, kadının ailesini zedelemek, adı geçen kadını evliliğe zorlamak veya hareketleriyle ileri gitmiş bir kadını kuralların içine çekmektir. İkinci araştırmacı Kressel (1981), vurguyu cinayeti işleyene yapmaktadır. Ona göre de çevre önemlidir ama nihai kararın aile tarafından verildiği unutulmamalıdır. Kressel, ailenin bu kararı almasını sosyal yükselme hesaplarına bağlamaktadır. 'Cinayet prestiji yükseltebilir. Tıpkı sosyal statüyü artırmak için planlanmış bir yatırım gibi, yoksa onu salt korumak için değil.' (Kressel: 151)

Sosyal sınıflar ve namus cinayetleri arasında ilişki kuran bu yaklaşımlar için de aynı eleştiri yapılabilir. Namus cinayetlerinin alt tabakalar arasında yaşandığı biliniyor ama, hangi alt tabakalar sorusu sorulmadan. Örneğin, Türkiye'de tüm köylüler veya kısa bir süre önce şehire göç etmiş ve işçileşmiş geleneksel değerlere yakın gruplar, şerefleri için kadınları veya kız çocuklarını öldürebilirler mi? Şimdiden bunun böyle olmadığını belirtmem gerekiyor. Ginat ve Kressel'in tezlerinin geçerliliğini ölçebilmek

için bizzat her cinayetin sosyal ve özel çevresinin analizine ihtiyaç var. Şimdiye kadar bu yapılmamıştır ve burada işlenilen namus cinayetleri de bunu yapmamız için yeterli bilgi sunmuyor.[3] Yine de şunu söylemek mümkündür: Kressel ve Ginat'ın tespitleri ancak bazı durumlarda geçerli olabilir. Namus cinayetlerinde ve nedenlerindeki çeşitlilik, hepsini bir faktörle açıklamayı mümkün kılmıyor. Bu iddiayı temellendirebilmek için bir adım daha geriye gidip, yeniden başlamalıyız.

Namus Cinayetinin Krokisi

Türk kültüründe şerefin yeri üzerine, seksenli yıllarda hazırladıkları bir broşürde Kehl ve Pfluger adlı antropologlar, namus cinayetleri hakkında bir dizi tez öne sürdüler. Broşürün hazırlanması için Berlin Belediyesi görev vermişti. Büyük olasılıkla amaç, Berlinlileri bu fenomen hakkında bilgilendirmekti.

Yazarlara göre, geleneksel ortamda işlenilen namus cinayetleri beş aşamalıdır:

1) Genç kızın davranışı köylüler tarafından bilinmeli.

2) Köylüler, durumu namus dışı bir davranış olarak değerlendirmeli ve aile üzerinde baskı oluşturmalı.

3) Barışçıl bir çözüm için arayışların başlaması ve başarılı olunduğu takdirde bir evlilikle sonuçlanması.

4) Barışçıl bir çözüm bulunmadığı takdirde ise, şerefi onarmak için şiddet tek çözüm olarak kalması (burada aileden hızlı davranılması beklenmektedir, çünkü zaman araya girdikçe namusu temizleme şansı azalabilir).

5) Cinayetin kurbanı aileden biri değilse, kurbanın yakınları tarafından kan davasına dönüşecek karşı saldırı ihtimali gelişebilir. (Kehl & Pfluger: 14)

Araştırmacılar, Almanya'da işlenilen namus cinayetleri için farklı bir patron vermiyorlar. Buna rağmen, sayısal veri sunmadan, Almanya'daki Türkiyeli göçmenler arasında Türkiye'den daha fazla namus cinayeti işlendiğini belirtiyorlar (Kehl & Pfluger: 55). Bu artışa üç neden veriyorlar:

1) Türkiye'de akrabaların varlığı koruyucu bir rol oynamaktadır. Adı

3) Hollanda'nın Veghel şehrinde (7 aralık 1999) işlenen namus cinayeti için Strijbosch (2001) bunu yapmaya çalışmıştır. Ailenin cinayet kararı almasında sosyal çevrenin rolünün tam olarak ne olduğunu tespit etmek kolay olmamaktadır. Çünkü herhangi birinin bu cinayette üstlendiği kışkırtıcı rol veya dedikoduculuğu hakkında, sonradan da olsa, konuşması, gerçekleştirilmesi zor bir istektir.

çıknuş bir kız veya kadın birçok tanıdıktan birisi tarafından korunmaya alınabilmektedir.

2) Göç, şerefi bozacak faktörlerin sayısını artırmakta.

3) Alman kurumları ve Almanlarla ilişkiler namusa zarar verici olarak değerlendirilmektedir. Onlardan yardım talebinde bulunmak, kurumlarına sığınmak veya onlarla en ufak bir ilişki bile daha erken şerefsiz bir vaka olarak görülebilir.

Bu tür görüşler başka araştırmacılar tarafından da paylaşılır (Bkz. König: 171-9; Uslucan: 333; van Eck: 246-8). Yine de bu tespitlere bir çok konuda yapılabilecek yorum vardır:

1) Kabul edilmeyen davranışın sosyal baskıya neden olacağı ve bunun da ölüm kararı vermede etkili olduğu doğrudur; fakat bu sosyal baskının ne ölçüde tek belirleyici veya belirleyen önemli faktörlerden biri olduğu ayrı bir sorudur. İlk önce çevrede yapılan dedikoduların her zaman ölüme yol açmadığını biliyoruz. Yine namus ve şeref geleneği olan her grupta öldürme geleneğinin olmadığını biliyoruz. Ayrıca, bir çok örnek var ki (mesela zina gibi) aile dışında kimsenin haberdar olmamasına karşın, yine de ölümle sonuçlanmıştır.

2) Cinayet işlenmeden önce barışçıl çözümlerin arandığı yalnızca bazı durumlarda söz konusu olabilir. Zina yaptığı tespit edilmiş bir kadında, saldırgan eşin ilkönce barışçıl yollara başvuracağını sanmıyorum.

3) Şerefi zedelenmiş kişinin hızlı müdahale etmesi gerektiği kuralı doğru; fakat, gerçeği tam açıklamıyor. İleride göreceğimiz gibi bazı durumlar vardır ki, cinayet, ilk vakanın gerçekleşmesinden yıllar sonra işlenmiştir.

4) Öldürelecek kişi aileden değilse, kan davası ihtimali vardır. Bu da doğrudur; ama bunu genelleştirmek mükün değildir. Kan davası geleneği her grupta yoktur ve öldürülen her yabancıda (mesela bir zina karşılaşmasında) kan davası tehlikesi hesaba katılmaz.

5) Göçmenlerde namus cinayetlerinin Türkiye'den daha fazla işlendiği iddiasının hiçbir zemini yoktur. Bu iddiayı temellendirecek veriler yoktur. İddia yalnızca varsayımlara dayanmaktadır.

6) Akrabaların varlığının koruyucu rolü olabileceği doğrudur; fakat tersi iddia da aynı ölçüde geçerlidir. Şeref ve namusun kollektif değerler olarak yaşandığı gruplarda akrabaların varlığı, cinayeti teşvik de edebilir.

Özellikle geniş aile veya aşiret yapısının hakim olduğu Kürtler'de bu görülmektedir. Onlarda amcalar ve kuzenler namus cinayetlerinde karar alma ve kışkırtmacı olarak sıkça kendilerinden söz ettiriler (Örnekler için bkz. Faraç).

7) Göçmenliğin şerefin zedelenmesi konusunda yeni olgular kattığı doğrudur; ama bu tespitin aksini de iddia etmek için yeterli veri vardır. Köy ortamında yasaklı olabilecek birçok şey, Berlin'de yasak olmaktan da çıkabiliyor; örneğin kadınların yabancılar yanında çalışması, şehir merkezlerine gidebilmesi ve yabancı ortamlarda alışveriş yapabilmesi gibi.

8) Alman kurumlarıyla ilişki kurmak şerefi zedeleyici olarak görülüyor; ama buralara başvurmanın daha fazla ölüme de yol açtığını tespit etmek şimdilik mümkün değil. Yine bu, aksi durumun, yani Türkiye'deki kurumlara daha fazla güvenildiği, anlamına da gelmiyor. Doksanlı yılların başlarında Berlin ve Ankara arasında karşılaştırmalı bir araştırmada, Berlin'de yaşayan ve şiddetle karşılaşan Türkiyeli kadınların %20,5 i polise başvuruyor. Bu rakam Ankara'da %1 olmakta. Ankara'daki kadınlar, polislerin kendilerinden çok kocalarını destekleyeceklerine inanmaktalar (Bkz. İlkkaracan 1998: 180).[4]

Namus cinayetine giden mekanizmaların her zaman doğrudan namus ve şeref kültürüyle bağımlı olmadığının farkına, röportajlar esnasında vardım. Konu hakkında okuduğum çalışmalar beni röportajlar esnasında birçok kanlı hikaye ile karşılaşacağım beklentisine itmişti. Beklentimin boşa çıktığı kısa sürede anlaşılacaktı.

Röportaja Katılanlara Göre Namus Cinayetleri

'Bana namus cinayetleri hakkında soru sorma! Tüm yaşamımız onlarla geçti.' Cümlenin sahibi iki yaşından itibaren Hollanda'da büyümüş, yirmi beş yaşında Orta Anadolu kökenli bir Kürt genciydi. Ondan önce yirmi kişiyle röportaj yapmıştım; ama hiçbirinden böylesi bir cevap almamıştım. Bu genç, namus cinayetleriyle ilişkisini açıkça ve hatta biraz da gururla ifade ediyordu. Ona göre namusu bozan kişi bir virüse benzetilebilirdi.

4) Koçtürk'e göre (s. 125), Avrupa'daki Türkler arasında boşanma oranı Türkiye'den daha yüksek. Bu hem kadınlarda hemde bağlı oldukları grupta değişimler olduğunu gösteriyor. König de (s. 239) Almanya'da yaşanan tüm sorunlara rağmen göçmen kadınların Almanya'ya karşı tutumları erkeklerden daha olumlu olduğunu belirtiyor. Avrupa'daki özgürlükler ve sosyal devletin varlığı kadınlar tarafından daha fazla kurtarıcı olarak algılanıyor.

Eğer virüs yok edilmezse, bütün vücuda, yani aileye bulaşabilirdi. 'Bu yüzden vücudu kurtarmak için, virüsü yok etmen gerekiyor. Doğada da bu işler böyle oluyor.', diye açıklama yapıyordu. Virüsü, yok ettikten sonra kendisini nasıl hissedeceği soruma, cevabı şuydu: 'Tabi ki, pratikte söylediğim kadar basit olmuyor. İşin içinde bir insan yaşamı sözkonusu, bu yüzden ömür boyu hep kendine soracaksın, acaba başka çözüm yolları yok muydu?'

Bu gençten başka, Hollanda'da röportaja katılanlardan yalnızca on sekiz yaşında bir Türk genci namusu için öldürebileceğini açıkca söyleyebiliyordu. Orta Anadolulu bu gençle, Türk gençleri için düzenlenmiş bir eğlencede karşılaştım. Heyecanla namus değerinin kendisi için ne kadar önemli olduğunu ve onsuz bir yaşam düşünemeyeceğini anlatıyordu. Eğlencedeki Türk kızları hakkında keskin fikirlere sahipti. Ona göre hepsi, tartışmasız 'orospuydular'. Kız kardeşinin olmayışına şükrediyordu; dediği biçimde olsaydı, o da Amsterdam'daki Türk kızlarının yaptıklarını yapsaydı, kesinlikle onu çoktan öldürmüştü.

Bu iki genç gerçekten de namusları için cinayet işleyebilirler mi? Soru tersten de sorulabilir: Namus için öldürmeyi geri, veya hiç bir zaman üzerine düşünmedikleri için red eden on üç erkek, gerçekten de namusları için cinayet işlemezler mi? Her iki soruya da cevap vermek kolay değildir.

Namus cinayeti işleyeceklerini söyleyen iki gence geri dönelim. Şunu eklemek ilginç olacak: Ne bilinçli bir şekilde namus cinayetlerini onaylayan Kürt, ne de heyecanlı Türk genci, aslında doğrudan namus cinayetleri konusunda tecrübe sahibi değildiler. Çünkü şimdiye kadar böyle bir olayla karşılaşmamışlardı. Buna rağemen, her ikisi de tereddütsüz böyle bir şey yapacaklarını ve bunu yapmanın da haklı olduğunu söylüyorlardı: Evet, birinde ailede vürus çıkarsa, diğerinde de kız kardeşi olsa ve Amsterdam'daki Türk kızları gibi davransaydı...

Bu iki kişinin başka bezerlikleri de vardı: Her ikisi de namus cinayetlerinin sıkça işlendiği Konya bölgesinden geliyor; her ikisi de davranışlarıyla prensipleriyle şaka yapılmayacak kadar erkek olduklarını aktarıyor; her ikisi de kadınlara olan ilgilerini saklamıyorlar - her nekadar birisi evli, diğeri de tüm 'hafif' kızları 'orospu' görmesine rağmen; ve her ikisi de çevrelerinin fikrine son derece önem verdiklerinin belirtiyordu.

Namus cinayetlerini kabul etmeyen erkeklerin büyük çoğunluğu ne düşünüyordu? Bir gün belki namus cinayeti işleyebilecekleri hiç akıllarına geliyor muydu? Onların tepkileri dört kategoride verilebilir: Birinci grup,

bu tür cinayetleri 'geri', 'insanlık dışı' veya inançlarından ötürü kabul edemeyeceklerinden red ediyordu; ikinci grup, hiçbir zaman bu konuyu düşünmediğini, kendi çevrelerinde böyle şeylerin yaşanmadığını veya zor bir mesele olduğunu belirtiyordu; üçüncü grup, bu konular hakkında önceden konuşmanın mümkün olmayacağını çünkü, böyle bir şeyle bizzat karşılaşıldığında nasıl tepki gösterileceğinin bilinmeyeceğini aktarıyordu; son grub ise tutumunu şöyle ifade ediyordu: 'Allah beni böyle bir kararla karşı karşıya kalmaktan korusun.'

Genç çocukların cevapları da bu dört gruba uygun düşmektedir. Kızların hepsi, erkeklerle olan ilişkileri aileleri tarafından bilindiğinde veya evlilik gecesi bakire çıkmadıkları taktirde sorun yaşayacaklarını belirtiyorlar. Bir grup, böyle bir şey olduğunda ailelerinin üzüleceğini ve bu yüzden bir süre ilişkilerinin bozulacağını aktarıyor. İkinci bir grup, belirsiz bir dönem için evlatlıktan atılacağını tahmin ediyor; üçüncü grup, ailelerinin bir şey yapmayacağını; ama çevre tarafından kışkırtılacaklarını belirtiyor; sonuncular ise -toplam üç kişi- şöyle düşünüyor: 'Bilmiyorum, belki öldürürler.'

Evlilik öncesi bir ilişkinin sonunun doğrudan ölüme gideceği düşüncesinin doğru olmadığını, bu kızların ilişkilerinden de görmek mümkün. Büyük çoğunluğunun erkeklerle ilişkilerinin olduğunu duymak ilginçtir. Daha da ilginç olanı, öldürülebileceklerini belirten üç kızın da erkeklerle ilişkilerinin sürüyor olmasıdır. Bu rahat tutuma bir açıklama şu olabilir: Evet, onlar bu durumlarda bir tepki göreceklerini biliyorlar; ama bu tepkinin bir cinayete kadar gideceği ihtimalinin düşük olduğunu da bilmekteler. Bir diğer açıklama da şu olabilir: Namus cinayetleri bu kızlar tarafından çok uzaklarda olan bir olgu olarak algılanmakta, bu yüzden de tehlike derecesini tahmin etmekte zorlanmaktalar.

Büyük çoğunluk doğrudan böyle bir cinayete tanık olmamış. Ya televizyon ya da gazetelerden duymuş. Bu tür haberleri duymuş veya okumuş olmaları, belirttiklerine göre, kendilerinin, gizli bir ilişkiden dolayı, bir gün başlarından böyle bir şey geçebileceği düşüncesi yaratmamış.

Üç kız, namus cinayetine yakından tanık olmuştu. Onların da namus cinayetlerine yaklaşımı genel tutumu yansıtmakta. Birincisi, bir Alevi kızı, yaşadığı yerde böyle bir cinayetle karşılaşmıştı. Tanıdığı bir kızın evlilik öncesi bir ilişkisi olmuş diye, erkek kardeşi tarafından vurulmuştu. Olay bir Sünni ailede yaşanmıştı ve kendine göre, Alevilerde bu tür cinayetlerle karşılaşılamazdı. İkinci tanık, nişanlanacağı an başka birine kaçan bir kız arkadaşının cinayete kurban gittiğine tanık olmuştu. O da erkek kar-

deşi tarafından öldürülmüştü. Kendisinin tepkisi ilginçti: 'Kız suçluydu. Çok mantıksız davrandı. Önceki ilişkiyi bitirmeden, başkasına kaçtı. Ölümüne kendisi sebeb oldu.' Üçüncü kız, bir erkeğin namus cinayetine kurban gitmesine tanık olmuştu. Kız arkadaşının erkek kardeşi, cinayeti işlemişti. Tepkisi şuydu: 'Evet, başlangıçta etkilendim çünkü onları tanıyordum, fakat etkisi hiç bir zaman kendime de dikkat etmeliyim türünden olmadı.'

Tanıklık eden her üç kız da evli değil ve Amsterdam'da yalnız oturuyorlar. Her üçünün de erkeklerle ilişkileri olmuş; fakat ailelerinin bunlardan haberi olmamış. Büyük olasılıkla aileler de kızlarının yaşamları hakkında bilgi sahibiler; ama konu üzerinde konuşmaktan çekiniyorlar. Bu kız çocukları da, ifade ettikleri gibi, 'mantıklı' davrandıkları sürece sorun yaşamayacaklar.

Türkiye ve Almanya'da röportaja katılanların cevapları Hollanda'dakilerle uyuşmakta. Tek öne çıkan farklılık Türkiye'den gelmekte. Burada namus için cinayet işleyebileceğini söyleyenlerin sayısı daha fazlaydı. Bunu yapacağını söyleyen beş kişiden ikisi kızdı.

Her iki kız da on sekiz yaşındaydı. Biri Antep, diğeri de Rize kökenliydi. Antepli olan böyle bir görevi büyüklerinden alırsa, tereddüt etmeden öldürebileceğini söylüyordu. Ona göre anne ve babaya olan bağlılık her zaman kız ve erkek kardeşe olan bağlılıktan daha derindir. Bu yüzden de onların istemiyle aile fertlerinden birini öldürmek mümkün olabiliyordu. Yine aktardığına göre, bir evde erkek çocuğu yoksa, o evdeki kızlar erkek gibi yetiştirilir ve böyle bir durumda da cinayeti onlar işleyebilirler. Rize'den gelen için konu oldukça açıktı: 'Namusuma dokunanı, çekinmeden vururum.'

Namus için öldürebileceklerini söyleyen üç erkekten biri Niğdeli, ikincisi Ankara köylerinden, üçüncüsü de Rizeliydi. Niğde kökenli olan için (22 yaşında), namus cinayeti, şiddetin genel işlevinden ayrı düşünülemezdi. 'Şiddet birçok şeyi düzeltebilir. Korku ve uyarı saçar. Şeref için işlenilen her cinayetin de böyle bir işlevi vardır. Yakından böyle bir şey yaşarsan, ömür boyunca unutmaz ve sınırlarının ne olduğunu bilirsin.' Ankaralı on dokuz yaşındaki gence göre Türkiye'de herkes namus için cinayet işleyebilirdi: 'Allaha dua ediyorum ki, başıma böyle bir şey getirmesin. Çabuk kızar ve yakınında da seni sakinleştirecek kimse yoksa, herkes gibi sende cinayet işlersin.' Rize kökenli yirmi altı yaşındaki kişinin açıklaması farklıydı: 'Mantığın durduğu yerde devreye şiddet girer. Namus işinde

de mantık durur. Ve bir defa tetik çekildi mi, o zaman kurşunu sıkmak da gerekiyor.'

Bu yaklaşımlar, namus cinayetleri hakkında neler düşünüldüğünü açıklıyor. Ne öldüreceğini açıkca söyleyenlerden, ne de bunu bir şekliyle red eden kişilerden yola çıkarak namus konularının kaçta kaçının cinayete dönüştüğünü tespit etmemiz mümkün değil. Tespit edebileceğimiz tek şey şudur: Röportaja katılanlar namus cinayeti olgusunu biliyor, kültürel konseptler içinde değerlendirebiliyor. Büyük çoğunluk değişik nedenler vererek böyle bir şey yapmayacağını belirtiyor. Kesin olan bir şey daha vardır: Çoğunluğun namus cinayeti işlememesi veya cinayetlere karşı olduğunu belirtmesine rağmen, bu, şimdiye kadar açık bir karşı duruşa veya protestoya neden olmamıştır.

Çevrenin bu çelişkili yaklaşımını vurgulamak önemlidir; çünkü belirtildiği gibi namus cinayetlerinin sosyal bir boyutu vardır. Onlar sosyal çevrenin baskısı altında işlenir ve sosyal çevrenin kendisi bu cinayetleri kültürel değerler içinde absorbe eder. Daha doğrusu böyle olduğu genel olarak kabul edilir. Yine de bir çelişki vardır: büyük çoğunluk namus cinayetlerini kabul etmese dahi ve gerçeketen de böyle bir şey yapmayacağına göre neden küçük bir azınlık tarafından işlenilen cinayetlere karşı sessiz durmakta veya kabullenmektedir? Acaba çoğunluğun onayını şöyle mi anlamak gerekiyor: 'Evet, ben namus cinayetlerini onaylamıyorum fakat, bu cinayetleri işleyenleri de anlıyabiliyorum.' Gerçekten de bir çelişkiden söz etmemiz mümkün müdür?

•

Şeref ve Namus Cinayetlerinin Oluşumu

Önceki bölümlerde şeref, namus ve cinsiyetler arası ilişki işlenmişti. Kısaca, yeniden özetleyecek olursak: Şeref, erkek dünyasına ait iki bölümden oluşan bir kavramdır. Birinci bölüm, onun geçmişi, mülkü, ve gücünün derecesiyle belirlenen özel prestijinden oluşur. Şerefinin ikinci bölümü ise, ona bağlı kadınların davranışlarınca belirlenir. Namus olarak adlandırılan bu bölüm, böylelikle onun eşi, kız kardeşi, kızları ve annesi ile kendisi arasında hassas bir bağımlılık yaratır. Büyük aile yapısı veya aşiret ortamı hakimse, bu hassasiyetin çevresi genişler ve bu yapılara dahil olan kadınları da kapsar. Yine, şerefin bu iki bölümü arasında hassaslığın eşit düzeyde yayılmadığma da değinilmişti. En azından burada işlenilen topluluklarda, şerefin en önemli ve dikkat edilmesi gereken özelliğinin namusla olan ilişkisinin olduğu aktarılmıştı. Bunun da tek sebebi vardır; na-

mus, bir defa bozulduğunda onarılamaz, oysa özel şeref, önemli ölçüde her zaman değişik bir içerik alabilir. Yani bir insan zenginlikten fakirliğe ve tekrar zenginliğe değişimler yaşayabilir. Şerefin özel yanının öne çıkmamasını dolaylı destekleyen bir faktör daha vardır: İşlediğimiz köylü grupların büyük çoğunluğunda mülkiyet hacmi kolay kolay değişmez. Ekonomik fakirlik hakim olan yapıdır, bu yüzden bu alanda çekişmeler belirleyici olmaz.

Namus ve şeref arasındaki ilişkinin eşit değil, hiyerarşik olduğuna da değinilmişti. Bu patriarkal topluluklarda nasıl erkek, kadını kendisinin altında bir varlık olarak görüyorsa, namus da şerefin altında bir kavramdır. Kadınlar ve erkekler arasında eşit olmayan ilişki, böylece yaşamın tüm alanlarında, ailede ve toplumda bu kavramlar aracılığıyla sosyalleştirilir. Bu toplumlarda büyüyen herkes bu süreci çocukluktan itibaren yaşar ve büyüdükçe değişik düzeylerde yeniden öğrenir.

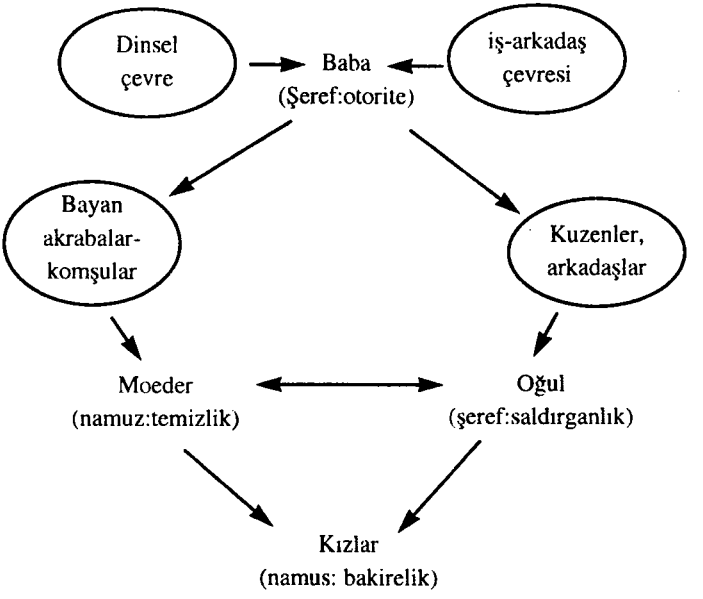
Bu kavramların aile içinde yarattıkları temsilcilik ve sorumluluk bölüşümü, kavramların en yakın ilişkilerce nasıl sosyalize edildikleri, Şema 2'de verilmiştir.[5]

Baba, ailenin dış yüzü ve aile içinde üst sorumlu olarak, şerefin otorite özelliğini temsil eder. Ona bağlı kadınlar, utancın temsilcileri olduklarından, şerefinin hassas yanını temsil ederler. Evlilik öncesi bakireliğini yitiren bir genç kız veya zina yapan eş, onun şerefini zedeler ve onu tam anlamıyla sosyal 'yüzsüz' yapar. Kadınların davranışı yalnızca onun bir erkek olarak şerefini zedelemekle kalmaz, aynı zamanda soyundan gelecek olanların da adlarını kirletmiş olur. Cinsel davranışların sonuçları kalıcı ve onarılamaz olduğundan, ailenin her üyesi kurallara ve rollerine göre davranmak zorundadır.

Annenin burada ikili rolü vardır. Bir yandan o, baba tarafından davranışlarının temizliği konusunda kontrol edilirken, diğer yandan da kendisi de kız çocuklarını aynı kontrole tabii tutmak zorundadır; çünkü kız çocukları da davranışlarıyla annenin adını ve dolayısıyla tüm ailenin adını lekeleyebilirler. Erkek çocukların da ikili rolleri vardır. Aile adının gelecek temsilcileri olarak, onlarda babanın kontrolü altındadırlar: Ama, devam ettirecekleri aile adının kendisi de yine anne ve kız kardeşlerinin davranışlarına bağlıdır. Bu ilişkiler bütünü içerisinde anne ve erkek çocuk, aynı faktörlerin etkisi altında olduğundan özel konumları vardır. Her ikisi de oto-

5) Şema ve onu destekleyen yazı şu çalışmalara dayanmaktadır: Stirling (1965), Delaney (1991), Gailly (1983), Schiffauer (1983).

Şema 2: aile içinde sorumluluk bölüşmesi

rite karşısında hesap vermek zorunda ve her ikisi de ailenin kız çocuklarına bağımlıdırlar.

İkisi arasındaki ilişki hakkında bazı eklemeler daha yapmak gerekiyor. Değişik araştırmacılar bu ilişkinin ailenin istikrarı ve devamı için önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bunun birden fazla nedeni vardır. Her şeyden önce, yeni evlenen bir kadın, ancak bir erkek çocuk doğurduğu zaman yeni ailesinde yer edinir. İlk erkek çocuğu ile anne arasındaki bu özel ilişki ömür boyu korunur. Başlangıçta erkek çocuğu babaya karşı anne korumaya alır. Baba, erkek çocuk büyüdükçe kendisine karşı daha fazla mesafeli ve otoriter davranacaktır. Erkek çocuk olgunluk dönemine girdiğinde bu sefer babanın otoritesi karşısında annesini korumaya alacaktır. Anne-oğul arası ilişki, oğulun evlenme dönemi yaklaştıkça yeni bir boyut daha kazanır. Genelde oğluna eş bulmakta ön ayak olan veya aracı olan odur. Yine oğulun da istemlerini ilk ilettiği kişi genelde annesidir. Yeni gelin, erkek

evine geldiğinde, eşinin annesiyle iyi geçinmek zorundadır; çünkü günlük hayatta kocasından çok, onunla birlikte olacaktır. Stirling (1965: 115), bu sıkı bağın bir başka anlamına daha işaret eder: 'Bir kadının oğluyla olan ilişkisinin eşiyle olan ilişkisinden daha önemli olması, veya bir erkeğin annesiyle ilişkisinin, kural olarak, eşiyle ilişkisinden daha önemli olması, bu toplumda cinsiyetler arası ilişkiyi belirleyen ilk olgunun çoğalma olduğu ancak ikinci sırada cinsel çekicilik ve doyumun söz konusu olduğunu gösterir.'

Üzerinde durulması gereken bir diğer ilişki ise erkek kardeş ile kız kardeş arasında olandır. Erkek tarafından temsil edilen saldırgan özellik ile kıza ait bakirelik burada buluştuğundan, şeref ve namus arasındaki en hassas ilişkiyi oluşturur. Yine de araştırmacılar, bu ilişkinin zeminini sevginin belirlediğini iddia ediyorlar. Gailly (1983: 60), cinsiyetler arası katı sınırların çizildiği bu toplumlarda, erkek kardeşler için karşı cinsiyetle olan ilk tanışmalar kız kardeşleri aracılığıyla olduğunu belirtir. Meeker de (1976: 388), erkek ve kız kardeş ilişkisinin, karı-koca ilişkisinin aksine kontrol değil, sevgi olduğunu aktarır. Tillion (1983: 98) ise bu ilişkinin erkek kardeşte 'ensest bir kıskançlığa' yol açtığını ve bunun da bireyi namus cinayetlerine kadar götürdüğünü iddia eder.[6] Orta Doğu'da erkek-kız kardeş ilişkisi üzerine yapılan az sayıda çalışmalardan biri Joseph'e ait. O, Lübnan'da yaptığı araştırmada, bu ilişkinin otorite ve sevgi arasında şekillendiğini belirtir: '...onların bağlılığı, erkek ve kız kardeşin sevgi ve gücün aynı dinamiğin parçaları olarak görmelerine neden oluyor. Bu ilişki Arap patriarkalizmin kendisini yeniden üretmesinde önemli bir araçtır.' (Joseph 1994: 58)

Yeniden otoritenin temsilcisi babaya dönecek olursak, buraya kadar aktarılanlara dayanarak şu soruyu sormamız yerinde olacaktır: Asıl yükümlülükler anne ve erkek çocuk tarafından taşınıyorsa, babanın yeri bu iş bölümünde nedir? Stirling (1965: 222), Türk toplumunda bir erkeğin prestijini üç faktörün belirlediğini bildiriyor:

1) Yaşı;
2) Toprak, gelir, mesleki varlığı ve harcamaları (bonkerliği);
3) Dindarlık derecesi, dini bilgi ve ahlaki değerlere bağlılığı.

6) Röportaj yaptığım iki kişi de kendiliğinden bu türden yorumlar yaptılar. Onlara göre, kız kardeşi öldürmek evlenmemiş erkek kardeşlerin bu değerlerle saplantı derecesinde kurdukları tarzdan kaynaklanıyordu. Evlendikten sonra, kız kardeşlerine olan ilgileri de azalıyordu.

Bir erkek, evlenip soyunu ve adını sürdürecek erkek çocuk sahibi olmuşsa, yaşlanmasıyla birlikte ilk faktörü doğal gelişim içinde garantiye almıştır. İkinci faktörün sürekliliği de onun erkek çocuklarınca gerçekleştirilecektir. Onun yarattığı varlığı onlar koruyacak, genişleteceklerdir. O da yaşlı gününde buradan sağladığı gelirle, adının yükselmesine yarayacak harcamalar yapabilecektir. Son olgu, bizzat onun girişimini istemektedir. Gençlik döneminde tam olarak gerçekleştiremediği dinsel sorumlulukları için artık zaman ayıracaktır. Dünyevi işleri, evi idare etmek ve kadınlara sahip çıkmak, erkek çocukları ve kısmen eşi tarafından yapılacaktır. Onun yaşamı, yaşı ilerledikçe artarak dinin hizmetine girecektir.

Kadının yaşam profili ise başından itibaren farklıdır. Örneğin o, hiç bir zaman büyüklerin ilk tercihi olarak dünyaya gelmemektedir. Bir erkek çocuğun doğuşu kutlanırken, onun doğumunu sesizlik çevirir. Bir erkek çocuğun erkekliği sünnet aracılığıyla toplumsal bir törene dönüşürken, bir kız çocuğu cinsiyet özelliklerini saklamasını öğrenir. Onun kısmi özgürlüğü altı yaşına kadar sürer. Bu yaştan sonra yavaş yavaş kız ve erkek çocuklarının yaşamı ayrılmaya başlar. Erkekler dışarda, babalarına yardım etmekle, kız çocukları ise ev işlerinde annelerine yardım etmektedirler. Anne, kız çocuğun utanç kurallarını öğrendiği ilk kişi olduğundan, aralarındaki ilişkide bir gerginlik vardır. Buna rağmen yine de anne için duygusal ve özel dünyasını paylaşabildiği tek kişi kızıdır (Stirling 1965: 108). Kız çocuğunun dış dünya ile ilişkileri, ergenlik çağından evleneceği ana kadar artarak sınırlanacaktır. Karşı cinsiyetle ilişkileri tehlike yaratacağından, ailesindeki erkekler dışında başka erkeklerle ilişkisi olmayacaktır.

Evlilik onun için yeniden yaşam alanını genişletme imkanı sunmaktadır. Ailesinin evini terkedip eşinin ailesinde yerini alacak, evlendiği kişi tanıdık çevreden değilse, yeni yaşamı tamamen yabancı çevrede şekil bulacaktır. Kız arakadaşları veya zor dönemlerde destek aradığı ilişkiler artık yoktur. Bundan dolayı ailesinin, özellikle annesinin, tercihi her zaman kızının tanıdık biriyle evlenmesi olacaktır. Kızın, yeni döneminde kendisinin hakim olacağı bir ev kurabilme ihtimali, eşiyle olan ilişkisi ve olanaklar tarafından belirlenecektir. Kayınvalidesiyle ilişkiler yukarda değinildiği gibi belirleyici olabilir. Bir erkek çocuk doğurmak atılacak ilk adımdır; çünkü böylece beklentilere cevap vermiş olacak ve kendisinin o ailede artık yüzü olacaktır. Erkek çocuk (lar) büyüdükçe onlar anneyi yalnızca babaya veya babanın ailesine karşı korumaya almayacak, onun ev dışı çalışmalarında da yardımcı olacaklar. Ve erkek çocuklar eve gelin getirdikle-

rinde, annenin artık ev işleri dışında işlerle uğraşacak zamanı da olacaktır.

Şema 2'de aile üyelerinin hangi gruplarla doğrudan ilişki halinde oldukları da verilmiştir. Bu ilişkiler aile üyelerinin çevre ile olan ilişkilerini vermekle kalmıyor, aynı zamanda namus ve şeref ahlakının sosyal sınırlarını belirliyor; çünkü, başkalarıyla ilişkiler, güven üzerine kurulur ve güven de büyük çapta kişilerin namus-şeref ahlakına bağlılıklarıyla ölçülür. Böylece aile dışı en küçük grup oluşumunun zemini yaratılmış olur. Önceden de belirtildiği gibi, grup ile aile arası ilişkiler namus ve şeref kurallarına göre belirlenir. Bunun da temel özelliği, ailenin çevreye şeref göstergesinde bulunması ve çevrenin onu namus kurallarına göre kontrol etmesidir.

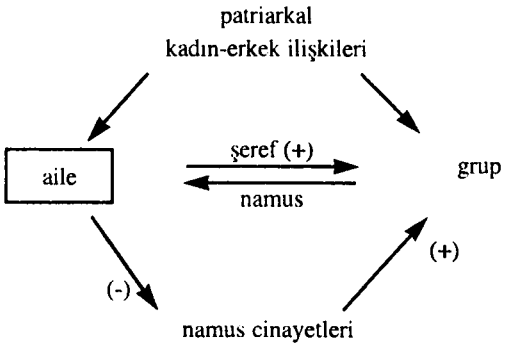
Kız çocuğun yanlış davranışı ilk etapta bu yakın çevre tarafından değerlendirilecektir, onun normlar içine çekilmesi için de baskı onlardan gelecektir. Burada da iki grup öne çıkmaktadır: Erkek ve kadın grupları. Kadın gruplarının dayanışması ve erkek gruplarındaki yoldaşlık prensibi, kontrol mekanizmasını güçlendiren önemli oluşumlardır. Örneğin Petersen (1985: 11), kadınların erkekler tarafından korunmaya ihtiyaçları olmadığını, kadınların aralarındaki sıkı ilişkilerinden dolayı birbirlerini yeterli derecede kontrol ettiklerini belirtiyor. Tertil (1996), 'erkelik' ve 'sınırsız yoldaşlığın' Berlin'deki Türk gençlerinin gruplaşma kültüründeki önemli yerine işaret ediyor.

Bu sosyal çevreden gelecek baskının ne ölçüde yanlış davranışın sahibinin ölümüne yol açabileceğini, önceden de belirtildiği gibi, tespit etmek oldukça zordur; ama, en azından şunlar söylenebilir: Ahlak dışı davranışlarından dolayı bir kız çocuğu öldürülmüşse çevre aile hakkındaki söylemini durduracak ve ona pasif destek sunacaktır. Örneğin; çevre, olayı bir cinayet olarak değil, namusun temizlenmesi için bir girişim olarak değerlendirecektir.

Grup, aile namus cinayeti süreci şema 3'te verilmiştir. Bu şema, 2. Bölümde verilen şemanın genişletilmişidir.

Davranışlarıyla ahlakın sınırları dışına çıkan kız çocuğu ailesini ve bağlı olduğu grubun üyelerini utanç yaymakta. Aile, utanca sebeb olan üyesini ortadan kaldırmak için harekete geçmek zorunda. Ailenin girişimi, özgür bir istemden çok, sosyal ve kültürel değerlerin getirdiği bir zorunluluktur. Bu yüzden aile, eyleminin bir şekilde kabul edileceğini bilmektedir. Bu aynı zamanda, ailenin geri kalan üyelerinin sosyal kurtuluşu için ödenmesi gereken bir bedeldir.

Şema 3: Aile ve grup arası şeref-namus ilişkisi

Grubun davranış biçiminin nedenine 3. Bölümde değinilmişti. Orada aile ve grup(lar) düzeyinde ahlakın aynı mekanizmalarla çalıştığını belirtmiştim. Yani, ailenin de grubun da onları çevreleyenler tarafından 'namus' kuralları bazında kontrol edildikleri aktarılmıştı. Ailenin bağlı olduğu grubun kendisi de başka gruplar tarafından denetlendiğinden (gözetlendiğinden), o da kendisine bağlı üyeleri ahlaki sınırlar içinde tutmak zorunda. Namus dışı bir davranışın cezalandırılması, hem ahlaki değerlere bağlılığını göstererek adını korumak için, hem de gelecekte bu tür vakaları engellemek ve eşitler arasındaki yerini korumak için gereklidir.

Bu sosyal oyun baskı unsurunu yaratsa dahi, bu baskı her zaman bir ölümle sonuçlanmayacaktır. Bunun nedeni herkesin cinayet işleme beceri ve durumunda olmadığından değildir. Cinayet, aynı zamanda ötekilere ahlaki 'bozukluğun' en tereddütsüz örneğini vermektedir. Yanısıra, cinayet bir defaya mahsus 'kirliliği' yok edebilir fakat, bir daha olmayacağına dair garanti veremez. Çünkü tıpkı şeref ve namusun kalıtsal olduğuna inanıldığı gibi, ahlaksız davranışın da kaynağı olarak da soy gösterilebilir. Daha doğrusu namus düşüncesi bunu içerir ve popüler düzeyde bu şöyle ifade edilir: 'Böyle anne, böyle kız' veya 'onun annesi de böyleydi.' İşte bu yüzden bir namus vakası ölüme gitmeden çözüme ulaşırsa, grubun lehine olur. Bu yüzden grup, ikilemli bir pozisyon içindedir. Bir yandan, adının lekelenmesine izin vermemek için kendisine bağlı ailelere namus kurallarına

bağlı kalmalarını dayatmakta, diğer yandan böyle bir vakayla karşılaşıldığında onu 'öteki' gruplara delil olarak vermemek için nötralleştirme çabasındadır.

Böyle durumlarda, çoğu kez önemli şaysiyetler aracı olabilirler. Ailesince evlenmesine izin verilmeyen kaçırılmış bir kız, kaçtığı erkekle bu kişileri devreye koyabilir. Aileler arasında şiddet eğilimi varsa, bu kişiler kendiliğinden ortamı yatıştırmak için devreye girebilirler. Nötralleştirme istemi bazen o kadar ileri gidebilir ki, tamamen ahlak dışı olarak görülen tecavüz bile bu kategoride ele alınabilir. Bir erkek tarafından tecavüze uğramış bir kız, bakireliğini kaybetmiştir ve 'namussuz' olarak nitelendirilir; fakat, eğer ona tecavüz eden kişi ile evlenirse, namusunu geri alabilir. (Bkz. Örnekler için Mor Çatı: 75; Akpınar: 47)

Bu karmaşık yapı ne zaman rayından çıkıp, bir ölümle sonuçlanabiliyor? Ve kurallar dışına çıkıldığında kurbanlar kim oluyor?

Şeref ve Namus Cinayetlerinin Çeşitleri

İngiliz dilinde namus için işlenilen cinayetlere 'şeref cinayetleri' (honour killings) denir. Türkiye'de şeref cinayeti diye bir tabir kullanılmaz. Bu tür cinayetler genelde 'namus cinayetleri' veya 'töre cinayetleri' olarak adlandırılır. Ben burada iki kavramı da ayrı tip cinayetler için kullanarak, bu cinayetleri, şu üç kategoride işleyeceğim: 1) namus cinayetleri; 2) şeref cinayetleri; 3) namus ve şeref motifinin var olabileceği veya bu kavramların haklılık için kullanıldığı cinayetler.

'Namus cinayetleri' olarak kadınlar ve kızların kurban gittiği cinayetler, 'şeref cinayetleri' olarak da erkeklerin kurban oldukları cinayetleri adlandıracağım. Namus cinayetlerinin genelde kültürel bir temeli vardır; şeref cinayetlerini ise her hangi bir kültüre bağlamak şart değildir. Evlilik öncesi ilişki yaşayan bir kız çocuğunu öldürmek bir namus cinayetidir, yalnızca namus ve şeref kültürünün hakim olduğu bazı bölgelerde yaşanır. Eşiyle zina yapan erkekeği öldürmek ise dünyanın her tarafında yaşanır ve doğrudan namus-şeref kültürünün varlığına bağımlı değildir. Belki bunu da erkeklikteki şeref olgusuyla açıklamak mümkündür, fakat bunun içinde namus ve şeref kültürüne gerek yoktur. Akdeniz toplumlarında karşılaşılan namus cinayetleri ile Batı'da işlenen şeref cinayetleri arasında bir önemli farklılık da çevrenin durumu ile ilgilidir: Birincisinde çevre, cinayeti teşvik ve onaylama konumuyla vardır; ikincisinde ise çevrenin bu tür aktif bir konumu söz konusu değildir.

A) Namus cinayetleri

Namus ahlakı kadından bakire olmasını şart koşar. Evlenmemiş kızlar (kız çocukları ve kız kardeşler) için bu, evlenene kadar cinsel ilişkilerinin olmaması ve bakireliklerini ancak bir evlilikle kaybetmeleri demek; evli olan kadınlar (anne ve eşler) için ise, düşünce ve davranışta bakire olmaları ve zina yapmamaları anlamına gelmektedir. Bu kurallara uymamak her iki gruba dahil olanları bir cinayetle karşı karşıya getirebilir. Belirtildiği gibi, bu tür cinayetler kültürel değerlerden çıkarak açıklandığından, cinayet olarak değil, 'namus temizliği' olarak değerlendirilir. Bu kategoride üç çeşit öldürme türüyle karşılaşılır:

1) Zina yapan kadının, eşi tarafından öldürülmesi

Zina yaptıklarından dolayı kocaları tarafından öldürülen kadınlar, namus cinayetleri içinde en büyük grubu oluşturuyorlar. Bu tarz cinayet de evrensel bir olgu olmasına karşın, işlediğimiz kültürler açısından farkı, onun sosyal grup tarafından onaylanması ve teşvik edilmesidir. Sosyal çevrenin zinadan haberdar olması şartı yoktur. Tetiği çeken eşin eylemi duyulduktan sonra çevre onu kesinlikle destekleyecektir. Zina durumlarında sıkça kadınla birlikte zina yaptığı erkeğin öldürülmesiyle de karşılaşılır. Kimi gruplarda zina yapan kadının öldürülmesinden eş değil, kendi ailesindeki erkekler (erkek kardeş veya baba) sorumlu tutulur. Kürtler ve Araplar'da bu durumla sıkça karşılaşılır. Meeker (1976: 388), bu olguyu 'sevgi' ve 'kontrol' kavramlarıyla açıklar. Türkler'de kadını kontrol eden onun namusundan sorumludur. Evlenene kadar bu yükümlülük baba ve erkek kardeşte, evlendikten sonra da kocaya geçer. Araplar'da ise kontrol değil, sevgi ilişkisi belirleyicidir. Bir kadın evli bile olsa, ondan sevgi ilişkisi ömür boyu sürecek erkek kardeşi sorumludur. Bu yüzden onlarda zina yapan kadın kocası tarafından ailesine geri gönderilir, ve genelde erkek kardeşi tarafından öldürülür.[7] Araplar'daki gelenek Kürtler'de de vardır. Bunun ne ölçüde 'sevgi' ilişkisine bağlanabileceği, daha fazla araştırma istiyor. Değişik Kürt enfortmanlarım bana, eş öldürme durumlarında intikam riskinin olduğunu aktardılar. Bir koca kanıtlamadan eşini öldürürse, eşinin ailesi bunu adlarına ve soylarına yapılmış bir hakaret olarak algılıyorlar. Kızları, veya kız kardeşleri, gerçekten de zina yapmışsa, onu ortadan kaldırmanın da kendi görevleri olduğuna inanıyorlar.

7) Mısır Bedevilerinde zina yapan kadını öldürme sorumluluğu birinci derecede kuzenine (amca oğluna) verilir. Çünkü amcasının kızıyla evlenme hakkı da ilk onundur (Bkz. Zeid: 257).

2) Evlilik öncesi ilişki yaşayan kızların baba veya erkek kardeşlerince öldürülmesi

Bu cinayetlerde kurban genç kızlar, cinayeti işleyenler de erkek kardeş veya babalardır. Evden kaçma, biriyle kaçma, fahişelik yapma veya bir erkekle arkadaşlık yapma cinayete sebeb veren nedenler arasındadır. Kız çocuğunun durumunun çevre tarafından bilinmesi, burada gerçekten de cinayeti teşvik eden bir unsur olabilir. Genelde bu tür cinayetler öncesi 'aile meclisi' toplanır. Cinayeti bizzat işleyenler genelde erkek çocuklar olmalarına rağmen, bu her zaman bir üst otoritenin, babanın, izniyle olur. Kollektif şerefin geçerli olduğu geniş aile veya aşiret yapılarında, aile meclisine (ve cinayetin işlenmesine de) babanın erkek akrabaları da katılır. Hatta bu akrabalar bizzat cinayetin işlenmesi için babaya baskı yapabilirler. Kan bağlarının güçlü olduğu Kürtler'de buna sıkça rastlanır. Faraç (1998) tarafından verilen Urfa yöresinde işlenmiş namus cinayetleri örneklerinde amcalar ve amca oğullarıyla hem teşvikçi hem de tetikçi olarak karşılaşırız.

3) Zina yapan annenin oğlu tarafından öldürülmesi

Bu tür namus cinayetleri en az rastlanan türdendir. Bu durumlarda genelde anneler, ya boşanmış olduklarından ya da yeni bir ilişki yaşadıklarından dolayı ya da bundan suçlandıklarından dolayı öldürülürler. Oğullar kararı kendileri alırlar. Bu da babanın ölmüş olduğundan veya boşanmadan sonra umursamaz bir tutum içerisinde olmasındandır. Babanın takındığı umursamazlığı, erkek çocuklar annelerine karşı takınamazlar. Bazı durumlarda, cezai nedenlerden dolayı, eski kocanın da oğlunu cinayete teşvik ettiği görülür (Bkz. Van eck: 95). Annelere yönelik cinayetler genelde daha az kabul görür. Cinayeti işleyen oğullar da yaptıklarını haklı çıkarmada zorlanırlar. Bir 'ana katili', namus temizliği kategorisine konulmakta zorlanılır.[8]

8) Avukat Behramoğlu'nun (2000: 19-37) anılarında böyle bir örneği okumak mümkündür. Annesini öldürmüş biri ona savunmasını üstlenmesi için başvurur. Zanlı, alacağı cezadan çekinmiyor, avukatından tek istediği, onu bir 'ana katili' olarak yargılanmaktan kurtarması. Polise teslim edilmekten korkuyor, çünkü annesini öldürmüş birine polisin acımıyacağını düşünüyor. Avukat'ın arkadaşı olan savcı ise bir sohbet sırasında ona şunları söylüyor: 'Eğer babasını öldürmüş olsaydı bir açıklaması vardı; fakat bu davanın bir açıklamasını yapamazsın. Bir insan nasıl annnesini öldürebilir?'

B) Şeref cinayetleri

Bu kategoridekiler iki gruba ayrılabilir:

1) Namusu bozan erkeğe karşı cinayetler

Bu cinayetler de namus bozulmasından dolayı kaynaklanır fakat, hedef namusu taşıyanlar (yani kadınlar) değil, onu bozan veya bozmaya teşebbüs eden erkeklerdir. Bir erkek özelliği olan şeref burada doğrudan hedef olarak, kendi eşitini seçer: zina yapan eş değil, onun dostu öldürülür; kaçan kız değil. onu kaçıran erkek vurulur. Kimi zaman erkek dost veya kaçıran yerine bunların ailelerinden birileri de hedef seçilir. (Örnekler için bkz. Van eck: 57, 83, 113). Az da olsa, bazen erkeklerin kendi aralarında namus üzerine (yani kendilerine bağlı kadınlar üzerine) yaptıkları sözlü kavgalar da cinayete kadar varabilir (bkz. Van eck: 163).

2) Şerefleri için erkekleri öldüren kadınlar

Şeref cinayetlerinin zanlıları kadınlar da olabilirler. En çok rastlanan iki tür şunlardır:

a) Namuslarını bozmaya teşebbüs eden erkekleri vuran kadınlar

Namus ve şeref kurralları, kadının aktif bir tutum almasını yasaklar. Bu özellik erkeklere aittir. Başka deyimle, bir kadın kendisini savunmak için silahlanamaz, bu iş onun kocasının veya erkek akrabalarının görev alanına girmektedir. Yine de bazı durumlarda kadınlar buna mecbur kalırlar. Genelde yanlız yaşayan veya kocalarından uzun süre ayrı olmak zorunda olan kadınlardır bunlar. Namuslarına karşı herhangi bir teşebbüse, onlar cinayetle karşılık verebilirler. Bu tür kadınlara çevre de olumlu bakar ve 'erkek gibi kadın' veya 'taşşaklı kadın' tabirleriyle tanınırlar. Bir de şerefleri için kocalarını öldüren kadınlar vardır. Kocanın eve karşı sorumluluklarında umursamazlığı, başka kadınlarla zina yapması, ya da eşini fahişeliğe zorlaması hedef seçilmesinin nedeni olabilir. Kadınlar da bu cinayetleri şereflerini korumak için yaparlar, bu da çevre tarafından kabul edilir (Bkz. Özgür & Suna).

b) Şerefleri için bebeklerini öldüren kadınlar

Evlilik öncesi bir ilişkiden hamile kalmış ve çocuğun babasıyla evlenemeyen kadınlar da, zamanında düşük yapmamışsa, çocuğu doğurduktan

sonra onu öldürürler. Bu kadınlar da bunu şereflerini kurtarmak için yaparlar. Ölümün çocuk için de en iyisi olduğuna inanılır; çünkü babası belli olmadan büyümek, ömür boyu başkaları tarafından bir 'piç' veya 'orospu çocuğu' olarak adlandırılmak demektir.

C) Namus veya şerefin bir motif olduğu ya da neden olarak kullanıldığı cinayetler

Bu kategorideki cinayetler şeref ve namus cinayetlerinin çevresinde değerlendirilebilir. İntihar, aile içi cinsel ilişkilerin (ensest) cezalandırılması, eski eşle(bazen de ailesi de dahil) patolojik hesaplaşma gibi vakalar bu kategori altındadırlar. Namus veya şeref olguları cinayetin işlenmesinde bir rol oynamış olabilir; fakat, bu cinayetler özel dünyada geçtiğinden tam olarak sebebini tespit etmek kolay değildir.

1) İntihar

İntihar olaylarının bir bölümünde de namus ve şeref olguları rol oynayabilir.[9] Burada söz konusu ailenin veya çevrenin baskısına intiharla cevap veren bireysel girişimlerdir. Üç grup vardır: 1) evli kadınlar (çok az sayıda evli erkekler de) zina gibi suçlamalara böyle cevap verebilirler; 2) ailenin ve çevrenin sosyal baskısına intiharla cevap veren evlenmemiş kızlar (Bkz. Halis 2001)[10] ; 3) ve kızlarını ahlaki sınırlar içinde tutamayan ve çevrelerinin baskılarına maruz kalan babalar.[11] İntihar toplumsal olarak kabul görmez. Zayıf bir kişiliğin göstergesi sayılır. Kızlarının davranışla-

9) İki ülkede intihar, şeref kültürü açısından pozitif değerlendirilir. Yunanistan'da zina yapan bir kadından, eğer hala şerefi varsa, kendisini intiharla cezalandırması beklenir (Bkz. Safilios-Rothschild: 206). Ve Ekuador'un Caipi bölgesinde aldatılmış bir kocanın şerefini kurtarması için yapacağı iki şey vardır: İntihar etmek veya kaçıp gitmek. (Bkz. Stolen: 87)

10) Bir enformantım bana intiharın namus temizlemenin yeni bir biçimi olduğunu söyledi. Ona göre, kız çocuğunu intihara zorlamak, namus temizlemenin modern ve 'temiz' bir biçimiydi. Çünkü intihardan dolayı kimseye ceza verilemezdi. İddiasından çok emin olan bu kişi, örnekler vermeye yanaşmadı.

11) İlginç olanı kız çocukların davranışlarından dolayı hiç bir anne veya erkek kardeşin - okuduklarım ve duyduklarımdan çıkarsam- intiharına rastlanılmamsıdır. Oysa kız çocuklarını en fazla gözetleyen, denetleyen onlardır.

rından çaresizliğe düşen ve intihar eden bir baba[12], aktif erkekliği dayatan şeref kurallarına göre de zayıf görülür.

2) Aile içi cinsel ilişkilerin cezalandırılması

Bu gruba dahil olacak üç örnekle karşılaştım. İki tanesi bana anlatıldı ve bir tanesini de bir kaynaktan aldım. Aile içi cinsel ilişkiler (ensest) bu toplumlarda hemen hemen üzerine hiç konuşulmayan konular arasındadır. Bu kategoride işlenen cinayetlerin az duyulması da bu yüzdendir. Aktarılacak örneklerde, bu durumlarda nasıl davranıldığını da görmek mümkündür.

İlk olayı Varto bölgesinden gelmiş bir Kürt'den duydum. Olay kendi köyünde yaşanmıştı. Komşulardan birisinin evlenmemiş bir kızlarının hamile olduğu duyulur. Haber yayıldıktan kısa bir süre sonra kızın ailesi, kızlarının Muş'a gittiğinde orada İstanbul'dan gelmiş biriyle ilişki yaşadığı ve ondan hamile kaldığını anlatır. Yani, bir namus meselesi söz konusudur ve işi temizlemek de erkek kardeşine düşmüştür. Birkaç gün sonra da kız öldürülür. Olaydan bir hafta sonra köylüler anlatılanlar hakkında güvensizliklerini dile getirmeye başlarlar. Kızın, bir başkasından değil de kendi öz erkek kardeşinden hamile kaldığı söylentisi hızla yayılır. Aile buna hiç bir tepki göstermeden, bir gece, kimsenin bilmediği bir yere taşınır.

İkinci örneği, Ankara'da bir hakimden duydum. Kendisi, Bolu'da görev yaptığı zaman böyle bir duruma tanık olmuştu. Olayın ortaya çıkması, köylülerce tesadüfen bulunan bir erkek cesediyle ortaya çıkmıştı. Ölünün kimliği saptandıktan sonra dikkatler doğrudan ailesine yöneltilmişti, çünkü oğullarının kaybıyla ilgili hiçbir başvuru yapılmamıştı. Bundan sonra, cinayet hızla çözülmüştü. Söz konusu olan ailenin kızlarından biri yıllarca, öldürülen erkek kardeş tarafından cinsel ilişkiye zorlanmıştı. Kız buna dayanamayıp sonunda ahlerinden birinin eşine durumu anlatmıştı. Yenge kocasına ve o da babasına haberi yetiştirmişti. Hemen aile toplanmış ve er-

12) Böyle bir örneği ilk kez Almanya'da duydum. T. şehrindeki Bay X.'in hayatı evi ve çalıştığı fabrika arasında geçmektedir. Ancak emekliye ayrıldıktan sonra çevresiyle ilişkilerini geliştirmeye başlıyor. Her gün camiye gidiyor ve arkadaşlarıyla uzun sohbetler yapıyor. İşte bu sohbetler sırasında her geçen gün biraz daha fazla üç kız çocuğunun sürdürdükleri yaşamları hakkında topluluk içinde dolaşan olumsuz bilgileri duyuyor. Emekliye ayrıldıktan tam dört hafta sonra intihar ediyor. Çevre bunu yapmasının sebebi olarak kızlarını gösteriyor. 'Bütün yaşamı boyunca onlar için çalıştı ve onlara güvendi, sonuçta kızlarından aldığı karşılık buydu!' yorumunu yapıyordu bana bilgileri aktaran kişi.

kek kardeş yaptıklarını kabul etmişti. Baba, şereflerini yerle bir ettiğinden oğlunun ölümü hak ettiği kararını almıştı. En büyük erkek kardeş görevi üstlenmiş ve erkek kardeşini öldürüp ormana gömmüştü.

Üçüncü örneği, Kemal Tahir'in 'Namusçular' adlı kitabında okudum. Yazar bu kitabında, 1940'lı yıllarda politik nedenlerden ötürü tutuklu bulunduğu Malatya cezaevinde namus davasından dolayı yatan mahkumların hayatını anlatmaktadır. Olay, Abuzer adlı bir mahkumun başından geçiyor (Bkz. s. 62-64). Abuzer, askere gitmeden kısa bir zaman önce evleniyor. On dört ay sonra izin alıp döndüğünde, sürekli babası tarafından işe gönderiliyor. Bir defasında planlanandan önce eve dönüyor ve yatağında iki kişinin yattığını görüyor. 'Dinin, imanın yok mu' diye bağırıyor. Ve babasının eşinin yanından fırladığını görüyor. Elindeki tüfekle, beş kez ona ateş ediyor. Annesi uyanıyor ve olanları görüyor. 'Ellerin bereket görsün Abuzer. Hem kendi intikamını hem de benimkisini aldın' diyor. Abuzer annesine kendisine neden hiç bir şey anlatmadığını soruyor. Annesi şöyle cevaplıyor: 'Bana inanmazdın... Kaynananın oğlunu geline karşı kışkırttığını söylerdin.'

3) Patalojik hesaplaşma

Son grup, eşlerinden boşandıktan sonra (kimi zaman yıllar sonra), eski eşlerini takip edip öldüren erkeklerden oluşuyor. Kadının yeniden ilişkiyi red etmesi veya yeni ilişkilere başlaması, eski koca için öldürme kararını vermesine yol açıyor. Bu tür cinayetler için zedelenmiş erkeklik onuru öne sürülebilir; fakat, gerçekten de bunun ne derecede şeref kültürünün bir parçası olduğu tartışmalıdır.[13] Bu tür öldürmeler genelde çevre tarafından da, geleneksel namus cinayetlerinin aksine, kabul edilmez. Herhalde bu tür erkeklerin davranışlarını da sosyal çevreden yola çıkarak değil, özel psikolojik durumlarından hareket ederek açıklamak gerekmektedir. Ayrıca bu tür cinayetlerin şehirlere ait bir fenomen olduğunu hatırlatmalıyım. Geleneksel köy ortamında boşanma ve kadının bağımsız bir ev kurma ihtimali hemen hemen sıfırdır.

---

13) Yalnızca bazı Kürtler'den bazı bölgelerde boşanan kadınların ömürleri boyunca eski kocalarının namuslarının parçası olarak hayatlarını sürdürme geleneğinin olduğunu duydum. Bu yüzden bu kadınların bir daha evlenme olanakları yoktur, aksi bir davranış da onları ölüme götürebilmektedir.

Namus Cinayetlerinin Kurbanları

Her ne kadar namus cinayetlerinde çeşitlilik söz konusu olsa da, cinayetlerin hedefi büyük çoğunlukla zina yapan veya yapmakla suçlanan kadınlar, genç kızlar / kız kardeşler ve erkeklerden oluşuyor. Bu veriden çıkarak şu soruyu sorabiliriz: Hedefin kim olacağının seçimi arkasında bir patron bulmak mümkün mü? Örneğin, neden bazen eş değil de onunla dostluk yapan erkek öldürülüyor veya ne zaman kız çocuğu değilde onu kaçıran erkek hedef seçiliyor ve kız affediliyor?

Hollanda'da Türkiyeliler arasında işlenmiş yirmi namus cinayetinin hikayesini aktaran Van Eck, cinayeti işleyenler ve kurbanlar hakkında detaya inmeden bu sorulara cevap vermede kullanabilecek bilgiler veriyor. Yirmi cinayetten on altısı şeref ve namus cinayetleri grubuna, geri kalan dört cinayet ise üçüncü gruba giriyor.

Bu dört ölüden biri, iki erkeğin münakaşaları esnasında birbirlerine karşı kullandıkları onur kırıcı küfürden sonra oluyor (kavga yapanların geçmişleri ve sorunları hakkında başka bilgi yok); ikincisinde, evli bir adam komşusunu, eşiyle ilişkisi var diye öldürüyor (büyük olasılıkla bu cinayeti işleyenin tamamen hastalıklı şüphelerine dayalı); üçüncüde bir kadın, boşanmayı içine sindirmemiş eski eşi tarafından öldürülüyor; sonuncusunda, sübyancı ilişkiden suçlanan bir enişte, erkek akrabaları tarafından öldürülüyor (Bkz. 163, 166, 172, 255).

Belirttiğim gibi, kitapta yer alan cinayetlerin büyük bölümü namus ve şeref cinayetleri kategorisinde yer alıyor. Bunlardan yedisi, evlilik öncesi ilşikilerden, sekizi zina yapan eşlerden ve birisi ahlaksızlıkla suçlanan boşanmış bir annenin ölümünden oluşuyor.

Cinayetlerde toplam ölüm sayısı 17. Bunlardan yedisi kadın, onu erkek. Zina durumlarının, ikisinde yalnızca eş, dördünde yalnızca eşin erkek dostu, birinde eş ve dostu ve birinde de eşin yerine onun kız arkadaşı öldürülüyor. Evlilik öncesi ilişkilerde, üç kez yalnızca kız çocuğu kurban oluyor, dört kez kızla ilişkisi olan erkek ve bir kez de erkeğin babası öldürülüyor.

On altı vakanın hepsinde gerçekten de namus kuralları dışında hareket eden şahıslar sözkonusu. Yani işlenen cinayetler bir dedikodu veya varsayımın ürünleri değil. Yine on altı vakanın büyük çoğunluğunda kurulan ilişkilerde her iki tarafın karşılıklı isteği söz konusu. Buna rağmen, bu on altı olayın beşinde, yalnızca kadınların 'temizlik' eyleminin hedefi olduğunu görüyoruz. On bir kez sırf erkekler ve bir kez de her ikisi kurban olu-

yor. Hem zina durumlarında hem de evlilik öncesi ilişkilerde cezalandırılan kadınlar azınlıkta. Erkeklerin cezalandırıldığı durumlarda ise açıkca kışkırtıcı tutum sözkonusu. Örneğin, kızı kaçıran erkek sorumluluğunu almıyor, tüm uyarılara rağmen kız çocuğu rahatsız edilmeye devam ediliyor veya erkek, kız çocuğu hakkında onur kırıcı haberler çevreye yayıyor.

Eşin her şeye rağmen öldürülmediği durumlarda, nedeninin ne olduğu açık değil. Burada, her şeye rağmen aileyi bir arada tutmak mı, veya eşe olan ve ihanetten daha ağır basan sevgi mi, ya da çocukları annesiz bırakmamak mı belirleyici motif olduğunu saptamak, bilgi eksikliğinden dolayı olanaksız.

Yalnızca kız çocuklarının öldürüldüğü üç durumdan ikisinde, namus sınırlarının mutlak aşıldığına tanıklık ediyoruz. Her ikisinde Sünni aileler içinde olmakta; birinde kız çocuğun bir Hollandalı ile, diğerinde ise bir Alevi ile ilişkisi sözkonusu. Diğerlerinde hedefin nasıl seçildiği hakkında yorum yapabilecek bilgiler verilmemektedir.

Van Eck tarafından verilen örneklerde dikkati çeken bir başka unsur da, cinayetlerin her zaman ilk tercih olmadığıdır. Bazı durumlarda olayın yaşanmasından yıllar sonra öldürme kararı alınmakta. Zina vakalarında bile, çoğu kez uyarılar sonuç vermedikten sonra cinayet işlenmekte (bkz. van Eck: 113, 147, 156). Bu örnekler, namus cinayeti işleyen kişilerin bile, bunu ertelemeye çalıştıklarını gösteriyor. Bu da geleneksel namus cinayeti partronuna uymayan bir davranış çünkü, geleneksel ortamda cinayeti ertelemek daha fazla yüz kaybı ve sosyal tecrit anlamına geliyor. Cinayeti erteleme eğilimini yeni bir gelişme mi yoksa cinayet işlemenin, hele bir aile mensubu işin içindeyse, zorluğundan mı kaynaklandığını tespit etmek en azından şimdilik mümkün değil.

Belki, Türkiye'deki namus cinayetleriyle yapılacak bir karşılaştırma değişimlerle ilgili bir açıklık getirebilir. Karşılaştırma, Türkiye Gazetesinin internet sitesinden alınmış on altı namus cinayetinden çıkarak yapılacaktır.[14] Gazetede yayınlanan haberler, 5-10 cümle ile sınırlıdır. Türkiye'den alınan cinayetler 2000-2001 yılları arasında işlenmiştir, Hollanda'dakiler ise 1972-1993 yılları arasında. Karşılaştırma, bu yüzden, yalnız-

---

14) Gazetenin şu tarihlerinden alınmıştır: 23.12.2001, 5.12.2001, 25.10.2001,7.8.2001, 30.7.2001, 18.7.2001, 4.7.2001, 28.6.2001, 11.5.2001, 29.4.2001, 30.11.2000, 16.11.2000, 29.10.2000, 5.10.2000, 25.9.2000, 18.8.2000, 26.5.2000, 27.4.2000, 22.4.2000, 9.3.2000, 2.3.2000.

ca bir bakış açısı sunmak için yapılmaktadır, kesin sonuçlar çıkartmak için değil.

Hollanda'da 16 cinayette 17 ölü varken, Türkiye'deki cinayetlerde toplam ölü sayısı 23'tür. Türkiye'deki sayının yüksekliği, işlenelen cinayetler içinde çifte ölümlerin olmasının çokluğundan kaynaklanıyor. Yani zina vakalarında hem eş hem de onun dostu öldürülüyor. Kimi durumlarda da bu kişilerin aileleri de hedef seçiliyor.

Türkiye'deki 16 vakadan beşi evlilik öncesi ilişkilerden oluşuyor. Burada iki kez kızkardeş, üçünde de yalnız erkek öldürülüyor. Dokuz kez zina sözkonusu. Ve burada ikisinde yalnızca eş, üçünde yalnız onun dostu ve dördünde her ikisi öldürülüyor. İki cinayet de kadınlar tarafından işleniyor. Her ikisinde de kadınlar kendilerini tecavüz girişimine karşı koruduklarını aktarıyorlar.

Türkiye'deki 16 vakada da öldürülen erkek sayısı kadından daha fazla. On iki erkek sekiz de kadın öldürülüyor, 'istenmeden' öldürülen akrabaları (iki kadın bir erkek) saymazsak. Ve yine Türkiye'de hem evlilik öncesi hem de zina vakalarında öldürülen kadın sayısı azınlıkta.

İki ülke arasında farklılıklar da var. Birincisi, Hollanda'da evlilik öncesi kız çocuklarına yönelik vakalar Türkiye'den daha fazla. İkincisi, Türkiye'deki çifte ölümler daha fazla. Üçüncü de, Hollanda'da şerefleri için cinayet işleyen kadınla karşılaşılmıyor.

Şimdiye kadar aktarılanlardan çıkan tek sonuç sudur: Kadınlara olumsuz sorumluluklar yüklediği bildirilen şeref ve namus ahlakı, cinayet düzeyinde bakıldığında erkeklerin daha fazla aleyhine çalışıyor. Kadınlar için tüm negatif, baskıcı söylemlere ve toplumsal yapılara karşı, kimi zaman doğrudan ahlak dışı kabul edilen davranışın sorumlusu olmalarına rağmen, nasıl oluyor da onlar cinayetlerin kurbanları olmaktan kendilerini 'kurtarabiliyorlar'?

Acaba nedeni, şeref ve namusun genel ilişkisinde mi aramalıyız? Namusun şerefi belirleyen faktörlerden yanlızca biri olduğu işlenmişti. Şu varsayım öne sürülebilir: Şerefin kırılmasından kaynaklanan cinayetlerin yalnızca bir bölümü, namus vakasından kaynaklanıyor. Bu yüzden, cinayetin işlenmesinde namusun ötesinde başka nedenlerin rolü de unutulmamalıdır. Bu arayışı destekleyen başka bir olgu daha vardır. Şerefin erkeklere ait bir özellik olduğu ve bunun ancak eşitler arasında ölçülebileceğini de işlemiştik. Bu durumda erkek şerefini ancak aynı cinsiyete sahip olanlarla ölçebilir, 'zayıf' nitelendirilen kadınla değil. Bu yüzden, onun şidde-

tinin ilk etapta cinsdaşlarına yönelmesi anlaşılır. Mümkün olduğu yerde ilk hedefi doğrudan onlar olacak, aksi takdirde 'temizlik' dolaylı olarak, yani kadın aracılığıyla yapılacaktır.[15]

Bir başka açıklamada annenin rolünde aranabilir. Onun aile içindeki konumunun, cinayetin işlenip işlenmeyeceğini ve yönünün ne olacağını, cinayeti ne kadar etkilediğini bilmiyoruz. Namus cinayetlerinde annelerin ve kadınların oynadığı genel rol hakkında hiç bir araştırma yapılmamıştır. Bu ilginçtir, çünkü konularla ilgili çalışmalarda anne ile erkek çocuk arası ilişkinin boyutuna genişçe yer verilmiştir. Anne ile erkek çocuğun kız çocuklarını kontrol etmede aktif oyuncular olduğunu ve annenin erkek çocuğunun eşini belirlemede etkin rolüne değinilmişti. Bu yüzden annenin hem kız çocuğu cinayetlerinde, hem de eş cinayetlerindeki rolü araştırılmaya değerdir.[16] Yine şehirleşmenin buradaki rolü de unutulmamalıdır. Önceki bölümlerde belirtildiği gibi, şehirleşme her grupta ayrı sonuçlar ve tepkilere yol açıyor; ama şehirlerde geleneksel değerlerin yaşatıldığı en önemli merkez olarak ailenin olduğundan yola çıkarsak, yani burada annelerin belirleyici rol oynadığını hesaba katarsak (Schiffauer 1983: 78), o zaman cinayet boyutunda da onun söz sahibi olacağını varsayabiliriz.

Annenin, kızlarının ahlakı konusunda aşırı titizliğininin yanısıra tek içten ve duygusal ilişkisinin de yine onlarla olduğunu hatırlarsak, kız çocuklarının göreceli az cinayet kurbanı olmalarını onun statüsüne bağlayabili-

---

15) Van Eck' göre (s. 71) iki faktör, hedefin şerefi zedeleyen erkeğe yönelmesini belirliyor: 1) Kendi kanından olanı öldürmenin zorluğu; 2) Kız çocuğunu öldürmek aynı zamanda ailenin başarısızlığını su yüzüne çıkarıyor. Her iki faktör hakkında söylenmesi gereken şeyler vardı: 'Kız çocuğu' cinayetlerin yaygın olduğu yerlerde, böyle cinayetlerin işlenmesinin çok zor olacağını, enformantlarımdan aldıklarıma dayanarak, sanmıyorum. Onlar tam aksine eyleme geçmediklerinde daha büyük bir bilinç sorunu yaşayacaklar. 'Yüz yüze' yaşanılan toplumlarda, ailenin başarısızlığını cinayet değil, herkes tarafından bilinen utanç belirler. Ve eğer bir kız çocuğunun ahlak dışı davranışı dedikodulara neden olmuşsa, aile bunu yanlızca, antropologların sıkça vurguladıkları gibi, tedbirler alarak aşabilir.

16) Yanlızca bir kaynakta kadınların namus cinayetlerindeki rolü hakkında çok açık bilgi veriliyor. Süleymaniyeli Kürt Mella Mahmudé Beyazıdi 1850'lerde kaleme aldığı *'Kürtlerin Örf ve Adetleri'* adlı çalışmasında bu konuya değinir: 'Bir kadın zina yapmışsa, yakınları tarafından öldürülür. Anneler zina yapan kızlarını, kaynanalar gelinlerini, ablalar kız kardeşlerini öldürür.' (s. 25); Böyle bir geleneğin gerçekten de olup olmadığını başka kaynaklarda karşılaşmadım. Bana bilgi akataranlardan da böyle bir olgunun hala yaşatıldığı hakkında bilgi verilmedi.

riz. Kadının konumunun güçlü olduğu ailelerde, onun, cinayetin yönünü kızına değil de kızın ilişkisinin olduğu erkeğe çevrilmesinde belirleyici rolü olabilir. Eş cinayetlerinde de onun etkisini unutmamak gerekir. Özellikle büyük ailelerin bir arada oturdukları yerlerde, onun erkek oğlunu kışkırtan biri olarak işlevi daha fazla araştırılması gerekmektedir.

Buraya kadar aktarılan bilgilerle kimi eleştirisel yorum ve tespitin ötesine gidemediğim açık. Bundan dolayı, namus ve şeref kültürü içinde büyümüş her erkek çocuğun geleceğin muhtemel namus cinayetçisi olup olmadığı sorusu henüz cevaplanmış değildir.

Namus Cinayetlerinin Kültürel ve Bölgesel Boyutu

Namus ve şeref kültürünün Türkiye'de yaşayan tüm topluluklarca benimsendiği aktarıldı. Kavramların yaşatılmasında gruplar arası benzerlikler ve farklılıklarla karşılaşıldığı da ayrıca belirtildi. Farklılıklara dinsel, etnik ve sosyal faktörlerle açıklamalar getirildi. Şimdi soru, tüm bu faktörlerin namus cinayetleri düzeyinde de bir farklı yaklaşıma sebeb olup olmadığıdır.

Alevilerle başlayacak olursak; her ne kadar elimizde sayısal veriler olmasa da, namus cinayetlerine en az bu grupta rastlandığını belirmek yanlış olmayacaktır. Sahip oldukları aşırı dinsel ahlaki ve içselleştirilmiş namus ve şeref anlayışları, onlarda daha fazla şiddet yaşanmasına yol açmadığını görüyoruz. Alevilerde kız çocuğun öldürmesine nadiren rastlanıyor, eşlerin öldürmesi vakalarıyla Sünni topluluklarla karşılaştırılmayacak derecede az yaşanıyor. Dinsel ve dünyevi görüşlerinde var olan eşitlikçi anlayışları ve cinsiyetler arası sosyal ilişkileri tolere etmeleri, muhtemelen kadınlara yönelik bu tür cinayetleri engelliyor. Bunun yanısıra, Aleviler'de bir grup olarak kendi içlerinde yaşanabilecek bu tür vakalara destek verilmiyor. Bu grup tutumunda ötekiler olarak algınan Sünnilerin de rolü var. Aleviler, kendilerini sürekli ahlaki suçlamalar yapan Sünnilere kullanabilecekleri malzeme vermek istemiyorlar.

Bu, Alevilerin, örneğin evlilik öncesi bir ilişki yaşayan kızları karşısında pasif oldukları anlamına gelmemeli. Kız çocukların davranışları onlarda da utanç duygularına yol açıyor. Özellikle kızlarının ilişki kurduğu kişi Sünni kesimden olursa. Aile bu durumlarda ne olursa olsun kızlarını eve geri getirmek veya ilişkiye son vermek için elinden gelen her şeyi yapıyor. Burada kaba dayaktan sözlü iknaya kadar tüm araçlar kullanılıyor. Kullanılan en etkili yöntemlerden biri, kız çocuğunda suçluluk duyguları yarat-

maktır. Bunu nasıl yaptıkları da ilgiye değerdir.

Röportaja katılan farklı Alevi gençleri bana, anne ve babaları hakkında birbirine benzer hikayeler anlattılar. Örneğin; böyle bir durum yaşayan evde, annenin ilk yaptığı hastalanıp yatağa düşmek oluyor. Kızı geri dönmeyene kadar, o, ölüm sınırında yaşıyor. Daha doğrusu bu tür haberler, aracılar tarafından evden kaçmış kıza aktarılıyor. Babanın tutumu da ilginç. Kendisini sosyal çevresinden tamamen geri çekiyor ve eve kapatıyor. Utanç duygularını en fazla o yaşıyor; fakat bunlar, kızına karşı şiddet duygularından çok kendisine yöneliyor. Kızını iyi yetiştirmediği için kendisini suçluyor. Kızın geri dönmemesi durumunda aileden atılabiliyor ve uzun yıllar hiçbir ilişki kurulmuyor. Özellikle şehirlerde, Aleviler bu durumlarla sık sık karşılaşıyorlar.

Namus cinayetlerinde Alevilerin oranı az olduğundan, onları bundan sonra ilginin dışında tutacağım. Şimdi çoğunluğu oluşturan Sünni gruplara dönebiliriz. İlk soruyla başlayabiliriz: Namus cinayetleri Türkiye'de tüm Sünni topluluklara ait bir fenomen olarak görülebilir mi? Bu soruya verilecek tek cevap 'hayır'dır. Yine, sayısal veriler olmasa dahi, bir çok araştırmacı Türkiye'de namus cinayetlerinin yalnızca bazı Sünni bölgelerinde (Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu ve İç Anadolu) yoğunlaştığı konusunda hem fikirdirler.[17] Batı bölgelerinde, Ege, Trakya ve Batı Karadeniz ve Akdeniz'de bu tür cinayetlerle daha az karşılaşılmaktadır.

Bu bölgeler dışında Sünni olmalarına rağmen namus cinayetlerini hiç uygulamayan grupların da olduğunu belirtmek gerekiyor. Örneğin, Kafkasya kökenli Çerkezler, dindar ve disiplinli aile yapılarıyla bilinirler. Yine de onlarda evlilik öncesi ilişki yaşayan kız çocuklarına cinayetle cevap verilmez. Bir Çerkez kızı erkek arkadaşıyla -her zaman Çerkez olması tercih edilir- evlenmeden önce buluşabilir ve birlikte gezebilir. Erkek bunu kötüye kullanmadıkça güvenilir. Kötüye kullanırsa, öldürülen o olur, hiçbir zaman kız çocuğu olmaz (Magnerella: 114). Kız çocuğu ahlak sınırları dışında hareket ediyorsa, onu evlatlıktan uzaklaştırırlar.

Namus cinayetleriyle sık karşılanan bölgenin her üçü Sünni'dir; Fakat bunun cinayetleri açıklamak için yeterli olmadığından yola çıkarsak, bu bölgelerin başka özelliklerine bakmamız gerekiyor. Her üç bölgenin ortak

---

17) Bkz. Yirmibeşoğlu: 7; Tezcan 1981: 119; Kardam: 89. Namus cinayetlerini sıkça takip eden avukatlar ve konuyla ilgili değişik kesimlerle yaptığım sohbetlerde de bu üç bölge sıralanmaktaydı.

yanlarından biri de, hepsinde günlük yaşamda şiddetin sahip olduğu yerdir. Sorunlar karşısında bu bölgelerin insanı daha erken silaha sarılanlar olarak bilinir. Yine başka bir özellikleri de, bu bölgelerde yerleşik farklı kimliklerin varlığıdır: İç Anadolu'da çoğunluk Türk ve Kürtler'den; Doğu'da Kürtler ve Araplar ve Doğu Kardeniz'de Lazlar ve Türkler'den oluşmaktadır.

Bütün bu grupların günlük sosyal yaşamlarında Sünni İslamın önemli rol oynadığı önceki sayfalarda belirtilmişti. Yine de onların hepsinin Sünni İslam içinde ayrı akımlara, mezheplere bağlı olduklarını bilmekte yarar var. Türkler Hanefi, Kürtler çoğunlukla Şafii ve Araplar da Hambeli mezhebindendirler. Bu gruplaşmalar, Kuran'ın yorumu ve onun dışında yaşamı yönlendirmede kaynak olabilecek şeyler konusunda aldıkları farklı tutumlardan kaynaklanır. Aklın ve mantığın rölüne en fazla olanak sunan Hanefilerdir, Şafiiler Hanefilerden daha az ve Hambeliler buna en az yer verenler olarak bilinirler.[18] Bu popüler bilince, toplulukların kendileri hakkındaki görüşlere doğrudan etki yapmaktadır. Bu yüzden, Kuran'a bağlılıktan yola çıkarak, Kürtler kendilerini Türkler'den, Araplar da kendilerini Kürtler'den daha dindar ve iyi Müslüman olarak görürler.

Bunların namus cinayetleriyle ne alkası vardır? Hollandalı antrapolog Anton Blok, *'Küçük farklılıkların narsizmi'* (The narcicissism of minor differences') adlı makalesinde muhtemel bir ilişkiye işaret ediyor. Ona göre, gruplar arası çatışmaların derecesinin, onlar arası farklılığın büyüklüğüne doğrudan bağlı olduğu anlayışı yanlış varsayımlara dayanıyor. Veriler aksi durumun yaşandığını gösteriyor. En vahşi şiddete, genelde birbirlerinden çok farklı olmayan ya da farklılıkların artarak azaldığı bireyler, gruplar ve topluluklar arasında rastlanıyor. Blok (1998: 49) şöyle ifade ediyor: 'Sosyal kimlik farklılıklarda yatar ve farklılıklarda en fazla en yakın olana karşı oluşturulur, güçlendirilir ve savunulur; ve en yakın olan, kelimenin tüm anlamlarıyla, en büyük tehlikenin temsilcisidir.'

---

18) Bu farklılıklardan bazıları şunlardır: Şafiiler'de kadınlar yabancıların yanında tamamen, yüz ve eller dahil, örtünmek zorundadırlar. Hanefile'rde yüz ve ellerin kapatılmasına gerek yoktur. Kuran'a göre bir Müslümanın Yahudi veya Hıristiyanla evlenmesi mümkündür çünkü, her iki dinin kitabı vardır. Hanefiler bunu kabul ederler, Şafiler için bu mümkün değildir, özellikle bir Müslüman kadının bunu yapması olanak dışındadır. Bir Hanefi kadına değmişse abdesti bozulmaz, Şafiler bozulduğuna inanırlar. Bu yüzden Şafiler, böyle bir durumda namazdan önce yeniden abdestlerini almak zorundadırlar. Bkz. Levy: 175-186.

Ötekiyle olan en küçük farklılık bu yüzden mutlaklaştırılır, kutsallaştırılır ve ne pahasına olursa olsun savunulur. İşte burada işlediğimiz gruplar açısından da bu geçerlidir. Onların bilinçlerinde din, inanç ve namus kültürü bir bütünün bölünmez parçalarıdırlar. Bir insan ne kadar dindarsa, onun namus ve şeref ahlakına da o kadar bağlı olduğu düşünülür. Sosyal kimliğe dolaylı ve düşünsel bir değer katar. Başkalarıyla aralarındaki en önemli farkın bu olduğuna inanılır. Ve yanlızca ahlak dışı davranışlarıyla kadınlar bu düşünsel değerin hayatla ilişkisini olumsuz yönde azaltabilir.

Urfa yöresi, bu tezi sınamak için ideal bir bölgedir. Türkiye'de Araplar'ın, Kürtler'in ve Türkler'in birlikte yaşadıkları nadir bölgelerden biridir. Her üç topluluk da Sünni'dir ve Sünnilik içinde değişik mezhep veya tarikatlara mesupturlar. Yine bu bölge Türkiye'de kadınlara yönelik gerçekleştirilen namus cinayetlerinin en yoğun yaşandığı yer olarak bilinir.[19] İlginç olan, Urfa'nın rivayetlere göre Peygamber İbrahim'in oğlu İsmail'i Tanrı'ya adamak isteyipte, son anda Tanrı'nın müdahalesiyle engellendiği yer olmasıdır. Erkek çocuklar o zamandan bu yana kurban olmaktan kurtulurken, kız çocukları düşünülmemiştir. Bölgenin namus cinayetlerinde öne çıkması bir tesadüf müdür, yoksa Blok'un iddiası için vazgeçilmez bir delil midir?

Namus cinayetlerinin işlendiği ikinci bir yer olan İç Anadolu'daki Konya'ya geçelim. Bu bölgeden olan Kürt kökenli bir enformant şunu anlatmıştı: 'Türkiye'de Konya genel olarak dindar bir yer olarak bilinmesine rağmen, bölgede oturan Kürtler yalnızca kendilerinin dine bağlı yaşadıklarını düşünürler. Türklerin dine ve ahlaki değerlere bağlılıklarının daha az olduğuna inanırlar. Bu görüşe gençlik dönemimizde o kadar inanmıştık ki, bir Kürt kızının fahişelik yapabileceğini asla düşünemiyorduk. Maalesef korktuğumuz bir gün başımıza geldi: Yakın şehirlerin birinde çalışan bir fahişenin Kürt olduğu haberi yayıldı. Dünyamız çöktü. Arkadaşlarla bir araya gelip o fahişeyi öldürme planları yaptık.'

---

19) Namus cinayetleriyle ilgili genel olarak sayısal veri olmadığı gibi, Urfa'da bu sayının çok olduğu tespiti de şimdilik verilerle desteklenemez. Bölgenin adına yine de hem medyada hem de uzmanlar arasında sıkça rastlanır. Yayınlanmamış bir tebliğinde Urfa savcısı Koçarslan da bunu destekler; yakın bir zaman önce Antep belediyesinin Kadın İşleri Bölümü sorumlusu Koral da yaptığı açıklamada Urfa'nın bölgede namus cinayetlerinin en çok yaşandığı yer olarak vermiştir (Bkz. Özgür Politika, 18. 8. 2001); ayrıca bkz. Kardam (1999: 89). Kardam'a göre Urfa'daki namus cinayetleri en fazla Araplar tarafından işleniyor.

Bu tür yaklaşımlar önceki paragrafta yaptığımız, kadınların daha az namus cinayeti kurbanı olduğu tespitini destekliyorlar mı? Şu iddia öne sürülmüştü: Bir kızın ahlak dışı ilişki yaşaması durumunda ailesindeki erkekler, bozulan namusun hesabını ilk olarak onun dostuna çıkartmak isteyeceklerdir. Varsayım da şudur: Eğer bir öldürme girişimi, zina yakalaması dışında, spontan yapılmamışsa, genelde önceden hesaplanmış ve kurbanın bilinçli seçimi söz konusudur.[20]

Kürtler bu açıdan örnek olarak ele alınabilir. Onlarda aşiretin geleneksel kimliklerin sınırlarını belirlediğini gördük. Örneğin bir kız çocuğu başka bir aşiretin üyesi tarafından kaçırılmış ve bu da ailesi tarafından şereflerine bir saldırı olarak algılanmışsa, kızı geri getirmek ister ve kaçıranı cezalandırmayı hedeflerler; fakat kızlarını kaçıranı cezalandırmak, onun aşireti tarafından karşı tedbirlere yol açabilir ve bu da yıllarca sürecek bir kan davasına dönüşebilir (Bkz. Tezcan 1998: 27). Bu yüzden namuslarına ne kadar bağlı olduklarını göstermek için kızlarını cezalandırmaktan başka bir seçimleri kalmıyor. Bir ara yol, hem kızı hem de kaçıranı cezalandırmaktır. Urfa'lı enformantlara göre son durumda, kızın ailesinin cezalandırmayı gerçekleştirmeden önce, erkeğin ailesiyle ilişki kurduğunu ve onların da onayı alındıktan sonra cinayet gerçekleşmektedir. Böylelikle gelecekte olabilecek bir kan davasının da önüne geçilmiş olunmaktadır.

Bu, kurbanın seçiminde güç faktörünün önemine işaret ediyor. Öteki tarafın gücünden çekinildiği takdirde, kurban, karşı tedbirlere girişemeyecek zayıf taraftan seçiliyor. Öyleyse şu soruyu sormak yerinde olacaktır: Ahlaki değerlerin temsilciliği için rekabet halinde olan eşit düzeyde farklı gruplar, kurbanlarını kadınlar arasından, güç oluşumunun eşit olmadığı durumlarda ise kurban şeref zedelenmesine neden olan erkeklerden mi seçiliyor?

O zaman, karşı tarafın tanınma ihtimalinin düşük olduğu şehirlerde o zaman cinayetlerin seyiri nedir? Anonimite yüksekliği, şehirlerde kadının kurban olma oranını artırıyor mu?

Bu sorulara cevap ararken bazı faktörleri hesaba katmamız gerekiyor. Köylerde geleneksel ilişkiler, aracı rollerini oynayabilirken, bu şehir ortamında mümkün değildir. Buna paralel, şehirlerde kız çocuğun veya eşin tanımadık bir yabancı ile ilişki kurma ihtimali yükseliyor ve bu da hedef ola-

20) Bkz. Kressel (1981: 150): 'Girişim her zaman önceden hazırlanmıştır, spontan veya duygusal bir davranışın ürünü değildir.'

rak yeniden yalnızca kadını bırakıyor. Kadına yönelik şiddet artışı, ailenin kendi kanından birini öldürme eğiliminden değil, yabancı olarak adlandırılan kişinin sözün tam anlamıyla yabancı oluşundandır. Şerefi zedeleyen erkeğin geçmişi, sosyal çevresi ve ailesinin gücü bilinmediğinden, onu hedef seçmenin sonuçları da tahmin edilememektedir. Bu faktörü gereğinden fazla da öne çıkarmamak gerekiyor; namus ve şeref vakalarında erkek 'suçlu'nun tanıdık çevre içinden (arkadaş, komşu, aynı sokaktan vs.) çıkma ihtimali de yüksektir.

Şehirleşmenin kadının pozisyonuna etkisi de dikkate alınmalıdır. Önceki bölümde şehirleşmenin Kürtler'de muhafazakar tutuculuğa yol açtığı ve bunun da kadının pozisyonunu olumsuz etkilediği aktarılmıştı. Bu, kadınların kızlarını koruyucu olanaklarının azalması da demek. Kürtlerin adlarının şehirlerde sıkça namus cinayetlerine karışması ve ölenlerin arasında kızların çokluğu bu tespiti destekler gözüküyor.[21]

Türkiye şehirlerinde tanıklık ettiğimiz gelişmelere Batı Avrupa'da da karşılaşıyoruz. Avrupa'da yaşayan Türkiyeli göçmenlerin Türkiye'dekilerden daha fazla namus cinayetleri işleyip işlemedikleri sorusunu, hiçbir sayısal veri olmadığından, cevaplamak mümkün değildir. Yine olası bir yüksek sayıyı Hıristiyan Avrupa kültürünün varlığıyla açıklamakta başlı başına tartışılması gereken bir konudur. Türkiye kökenli göçmenler, kızları şeref zedeleyeci şeylere bulaştıkları için toptan namus cinayetleri işlemeye başlamıyorlar. Yalnız Türkiye'de namus cinayeti geleneği olan grupların bunu Avrupa'da da sürdürdüklerini görüyoruz. Onlar zincirleme göçün sonucu olarak birbirlerine yakın bölgelerde oturuyorlarsa, bu geleneği devam ettirme ihtimalleri gerçekten de yüksek olabilir.

Batı Avrupa'ya göçün, istisnai durumlarda, ilginç sonuçlar yaratabileceğinden söz etmek gerekiyor. Yani geleneksel ortamlarında nadiren namus cinayeti işlenirken, geldikleri Avrupa'da buna yeni başlayan gruplar da vardır. Kürt Yezidiler bu gruplardan biridir.[22]

---

21) Farklı bir gelişmeyi Doğu Karadeniz'de görüyoruz. Burada kadınlar üzerlerindeki tüm baskılara rağmen ilginç bir güç konumuna sahiptirler. Sayılarla destekleme olanağım olmasa dahi, namus davalarında en fazla erkek kurban bu grupta düştüğünü tahmin ediyorum. Ve bunların zanlıları da her zaman erkekler değildirler. Kadınlar da bu bölgede, eğer enformantlarımın anlattıklarını esas alırsak, şerefleri için rahatlıkla silaha sarılabiliyorlar.

22) Yezidiler'in Almanya'da işledikleri namus cinayetleriyle ilgili bilgileri Berlin ve Frankfurt'ta mahkemelerde tercümanlık yapan iki farklı kişiden duydum. Her iki kişi

Yezidilerin geçmişleri hakkında birçok soru halen cevaplanmış değildir. İnançlarıyla bölgede özel bir yere sahiptirler. Yalnızca Türkiye ve Irak'taki Kürtler arasında taraftarları vardır. Müslüman komşuları onları 'şeytana tapanlar' olarak adlandırır, bu yüzden onlarla ilişkiden kaçınırlar. Tıpkı Alevilerdeki gibi, Yezidi olmak için Yezidi bir aileden gelmek gerekiyor. Alevilerin aksine, Yezidiler, dağınık köylerde yaşarlar. Bunun onlar açısından iki sonucu olmuştur: Azınlık olduklarından Müslüman komşularının sürekli baskısına maruz kalmışlar ve bu yüzden aralarında hiçbir ilişki gelişmemiştir. Bu düşmanlık, Yezidilerin inançlarını ve kimliklerini yeni kuşaklara fazla bir çaba sarfetmeden aktarabilmelerini sağlamıştır. Müslümanlarla olan mesafe ve karşılıklı nefret, Yezidiler için doğal sınırlar yaratmış. Onlar için en büyük tabu, Yezidi olmayan, bu durumda Müslüman, biriyle evlenmekti. Aradaki mesafe ve düşmanlıklar bunu zaten hemen hemen olanaksız kılıyordu. Böyle bir evlilik yaşandığında ise kızlar öldürülür[23] (Müslüman erkeği öldürmek güç dengelerinin kendi aleyhlerine olmasından dolayı olanaksızdı) ve erkek ise toplumdan uzaklaştırılırdı.

Son otuz yılın göçü Yezidileri de etkilemekten geri kalmadı. İşçi ve mülteci olarak kabarık sayılarla Batı Avrupa'ya göç ettiler. Özellikle Almanya'nın bazı şehirlerinde sayıları oldukça fazladır. Burada, Türkiye'de azınlık bir din olarak gördükleri baskıların hiçbirisini yaşamıyorlar. Buna rağmen özgürlüğün beklemedikleri sonuçları da oldu: Geldikleri topraklarda fazla bir çaba sarf etmeden aktarabildikleri kimlikleri artık kaygan bir zemindeydi. Orada komşuları Müslümanlarla farklılıkları kendiliğindeyken, Almanya'da büyüyen çocuklarına bunu anlatmak ve Yezidi olmanın farklılığını açıklamak zorundaydılar. Almanya'da büyüyen yeni kuşaklar, Müslümanları (veya başka kimlikleri) kendilerinin doğal düşmanı olarak görmekte zorlandıklarından, onlarla daha rahat ilişkiler bağlıyabiliyorlar. Yezidi yaşlıları bu gelişme karşısında güçsüzler. İstenmeyen ilişkilerin önüne geçebilmek için ellerindeki tek araç şiddet: Yani kız çocuklarını öldürmek ve erkek çocuklarını da camaattan uzaklaştırmak oluyor. İlginç olanı, öldürme işini geleneksel namus cinayetlerinde olduğu gibi kendileri

de sık sık bu tür davalara katılmakta ve her ikisi de Yezidiler'in bu davalarda çokluğuna dikkat çektiler.

23) Bir enformantıma göre, eski zamanlarda Yezidiler kızlarını kendileri değil, güneşe öldürttürüyorlardı. Kutsal saydıkları güneş'in altında ölene kadar tutarak, ona cezasını veriyorlardı.

değil, çoğu kez bir kiralık katile yaptırıyor olmalarıdır.

Yezidiler içine girdikleri çıkmazın kendileri de farkındalar. Çünkü başkaları için namus cinayeti, şerefi temizlemek için yapıldığından meşruluk kazanırken, onlar için kız çocuklarına karşı işledikleri her öldürme girişimi doğrudan kimliklerinin bir parçasının yok olması demek; ki bunu ne pahasına olursa olsun yüzyıllarca korumak için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardı.

Dördüncü Bölümün Sonuç Notları

Schneider'a göre şeref kültürü etkili ve koruyucu devletlerin olmadığı yerlerde oluştu ve yaşatıldı. Burada işlediğimiz üç grubun geleneksel kırsal durumlarında bu tespiti destekleyen yapılarının olduğunu gördük. Bunun yanısıra Schneider, şiddetin, ahlaki ve sosyal sınırları belirginleştirdiği için şeref kültürüne dahil olduğunu iddia etmektedir. Sünni Türkler ve Kürtler için bu tez de destekleniyor; fakat merkezi devlete en büyük mesafesi olan Aleviler'de bunun doğru olmadığını görüyoruz. Onlarda da şeref ve namus kültürü etkin olmasına rağmen, bunun için kızlarına ve kadınlarına yönelik şiddet kullanmada en az eğilime sahip olduklarını gördük. Sünniler açısından da bir düzeltme yapmak gerekiyor: Kırsal bölgelerde de namus cinayetleri tüm Sünni gruplar arasında işlenmiyor. Cinayetlerin olduğu yerlerde bölgenin kendisine ait özelliklerini de hesaba katmak gerekiyor.

Peki bu topluluklar geleneksel alanlarını terk edip şehirlerde, merkezi idarenin yanı başında yaşamaya başladıklarında neler oluyor? Namus cinayetinin yaygın olduğu gruplarda, bu geleneğin şehirlerde de-ister Türkiye isterse Avrupa şehirleri olsun- devam ettiğini gördük. Şehirleşmenin farklı etkilerinden dolayı, kimi gruplarda bir artış olabilmekte veya değişiklikler yaşanabilmektedir. Örneğin; Kürtlerin şehirleşme sürecinde yaşadıkları sosyal ve ruhsal değişimden dolayı, onlarda cinayetler artabilir. Aleviler ise, şehirleşmenin getirdiği sosyo-dinsel çözülmeyle geleneksel değerlerinden daha fazla uzaklaşmaktalar. Onlarla aksi bir gelişmeyi Yezidiler'de görmek mümkün. Köylerinde namus cinayetlerini nadiren işlerken, Almanya'da kimliklerinin sınırlarını genç kuşaklara yeniden belirtmek için bu araca başvurmak zorundalar.

Namus cinayetlerinin şeref ve utanç kültürü düzeyinde analizi, yalnızca sosyal çevre ve ailenin rolüne vurgu yapan modellerin yaklaşımından daha karmaşıktır. Kimlik olgusu özel bir rol oynamaktadır ve bu da en iyi

farklı kimliklerin birbiriyle gösteriş durumu yaşadıkları, rekabet ettiği ve kendilerine yeniden biçim verdikleri dinamik ortamlarda analiz edilebilir. Şeref kültürü, kimliğin her zaman bir parçası olmuştu, son kırk yıllık göç ise bunu daha da güçlendirdi. Farklı kimlikler her zamankinden daha yakın yaşamakta ve farklılıkların haklılığı için şeref kültürüne her zamankinden daha fazla ihtiyaç var.

Başlangıçtaki sorumuzun cevabına yaklaştık mı? Namus cinayeti işleyen baba, erkek kardeş veya eş, bir deli mi yoksa bir veli midir? Bu kelimelerle soruyu cevaplamak benim için mümkün olmadı. Namus cinayetini işleyen kişiyi basitçe deli olarak nitelendirmek sandığımdan daha zor çıktı, çünkü kişlerin özel dünyalarıyla ilgili hiç bir bilgi yok.

Konuyla ilgili sohbet yaptığım bir arakadaşım, beni dinlemekten yorulmuştu. Düşüncelerimi aktardıktan sonra bana, işleri neden bu kadar karmaşıklaştırdığı mı sordu. Ona göre her şey çok basitti. Bir fıkra benim tüm sorularıma cevap verecekti.

Temel adında bir genç evlenmeye karar verir. Eski iyi günlerde düğünler üç gün üç gece sürmektedir. İlk günde babası Temel'e şunu tembih eder: 'Oğlum eğer gelin bakireyse, havaya üç kez ateş et. O zaman işlerin yolunda olduğunu anlar ve düğüne devam ederiz. Eğer bakire değilse bir kez ateş et; o zaman bizi neyin beklediğini biliriz.' İlk gece konuklar heyecanla beklerler. Üç el ateş sesi duyulduğunda, tüm keyifle düğün devam eder...ta ki ikinci akşam birden bir el ateş sesi duyulana dek. Baba hızla eve koşar ve gelinin kanlar içinde yerde yattığını görür. 'Oğlum, ne yaptın' diye sorar. Tüm masumiyetiyle Temel ona cevap verir: 'Baba, ikinci akşam bakire olmadığı ortaya çıktı, bu yüzden onu öldürdüm.' 'Ah deli oğlum' der baba, 'o söylediklerim yalnızca ilk gece için geçerliydi.'

'Gördün mü' dedi arkadaşım, 'tüm mesele yanlış anlamada yatmakta. İnsanlar dedikodu yapar; ama, kimse sana şunu öldür demez; kültür genel kuralları verir, yanlış anlamar için başka kapıyı çalmalısın. Baba açıklama yapıyor ama, en önemli olanı eklemeyi unutuyor. Taki Temel adında bir deli birden bire bir hiçten katil olana dek. Meseleyi fazla kurcalama! Bundan daha fazla ayrıntılara girmek tehlikelidir... Hem sonra, senin de bilmen lazım: Anadolu'da delilerle veliler arasındaki mesafe senin aylardır uğraştığın o bakirelik zarından daha da incedir!'

Daha fazla ne söyleyebilirm ki! Halkın bilincinin yine kazandığından başka. Meselenin ne olduğunu çok iyi biliyorlar ama, bilgileri kendilerine saklamayı tercih ediyorlar; aynen namus yasalarının talep ettiği gibi!

5. BÖLÜM

ŞEREFE KARŞI MÜCADELE

Ailenin şerefini kurtarmak için işlenen bir cinayet, Türkiye'de yargı tarafından sıradan bir cinayet olarak görülmez. Herhangi bir cinayet için genelde 24 yıl hapis cezası verilir. Eğer cinayetin şeref meseleleriyle ilişkisi varsa, zanlı ceza inidirimi alır ve sonuçta cezası dört yıla kadar düşebilir. Cinayeti işleyen hapishanede iyi tutum sergilerse, iki yıl sonra özgürlüğüne yeniden kavuşur. Türkiye'de hakimler, namus vakalarında zanlının kendiliğinden değil, çevrenin, sosyal kuralların baskısı altında suçu işlediğini hesaba kattıklarından ceza indirimine gidilir.

Yargının namus zanlılarına gösterdiği anlayış, Türkiye'de artarak eleştiriye tabi tutulmaktadır. Önceki dönemlerle karşılaştırıldığında son on yılda Türkiye'de namus cinayetlerinin cezalarını yükseltmeye ve namus cinayetlerini önlemeye yönelik girişimler yapılıyor. Bakanlıklara bağlı değişik kurumlar seminerler ve tartışmalar organize ediyor, avukatlar kurbanları desteklemek için gönüllü olarak bu tür cinayetlerin işlendiği mahkemelere katılıyor, insan hakları kuruluşları, kadın dernekleri eylemler düzenliyor ve sayıları artan akademisyenler konu üzerinde çalışmalar yapıyorlar. Sorunun önüne geçmede tüm bu girişimler her ne kadar küçük çaplı olsa da, değişime yönelik bir başlangıç yapılmıştır.

Bu girişimlerin arkasındaki kişilerin bir bölümüyle de röportaj ve sohbetler yapıldı. Girişimlerinin toplumsal etkisi ve namus-şeref sorunları hakkında düşüncelerini vermek için, sohbetlerden bölümler aktaracağım. Aynı şeyi Almanya için de yapacağım. Burada da konuyla bir şekliyle ilgili kişlerle röportajlar yapıldı. Bunların da kısa bir özeti, bu bölümde aktarılacak.

Türkiye'de Yüksek Eğitimlinin İkilemi

Ankara Kızılay'da, bir avukatlar bürosunda, elli yaşın üzerinde bir bayan avukatla konuşmaktayım. O ve az sayıda kadın meslektaşı, kadınlara hukuksal destek sunmak için on yıl önce 'Kadın ve Hukuk' adlı bir oluşuma gidiyorlar. Yaptıkları işlerden biri, gönüllü olarak namus davalarına katılmaktır. Mahkemelerdeki varlıklarıyla, zanlıları yaptıklarına utandırmak ve hakimlerin namus davalarını 'töre cinayeti' olarak değerlendirip ceza indirimine gitmelerinin önüne geçmek istiyorlar. Ayrıca bu girişimleriyle, namus cinayetlerine yönelik toplumsal duyarlılığı artırmak istiyorlar.

Sohbetinize, Türkiye'de namus cinayetlerinin tarihe karışmasının mümkün olup olmadığı sorusuyla başlıyorum. Bana, eğer iyi bir eğitim sistemi uygulanırsa bunun yirmi-otuz yıl içinde gerçekleşeceğini söylüyor. Bunun üzerine kendisine, yüksek eğitim almış ve değişik makam veya kurumlarda çalışan erkeklerin de 'sokaktakilerden' farklı olmadığı düşüncesine katılıp katılmadığını soruyorum. Az evvel söylediklerine ekleme yapma ihtiyacı duyuyor: 'İyi bir eğitim sistemiyle kastım, yirmili otuzlu yıllarda Atatürk döneminde uygulanan ilerici, çağdaş eğitim sistemiydi.'

Sohbetimiz namus ve şeref hakkındaki düşünceleri üzerine devam ediyor. Onun için bu kavramlar feodal döneme aitti ve kırsal bölgelerde hala kullanımdaydı. Kendisinin özel yaşamında bu kavramların yeri yoktu. Yine de, sohbetimiz ilerledikçe, yavaş yavaş bu kavramları dünden bugüne günlük yaşamdan atmanın o kadar da kolay olmadığını ifade etmeye başladı; çünkü o da hala babasının yanında saygıdan ötürü sigara içemiyordu; o da kızına oğlundan farklı yaklaşıyordu çünkü, bir kız, sosyal yapıdan dolayı daha dikkatli olmalıydı; o ve onun bayan arkadaşları da, boşanmadan kısa bir süre sonra yeni bir ilişki başlattıklarında sorun yaşamışlardı.

Yine de her şeyin, çağdaş bir eğitim sistemiyle aşılacağını tekrardan tekrara vurgulamaktaydı. Bu tür düşünceleri birçok kişiden duyduğum için ilgim kendiliğinden sokaktaki kalabalığa kaydı... Aşırı renkli elbiseleri ve yürüyüşündeki oynak tarzıyla kalabalık içinde bir kız dikkatimi çekti. Aslında sokaktaki herkesin dikkati onun üzerindeydi: Erkekler hafif keyifli bakışlarla, kadınlar da çatık kaşlarla ona bakıyorlardı. Gözlerimi ondan ayıramadım; namus üzerine o kadar okuduktan sonra, bu tür küçük ayrıntılar ister istemez değer kazanıyordu. Kız, yavaş yavaş avukatla sohbetimizi yaptığımız camın önüne yaklaşmaktaydı. Ayrıntıları daha iyi görebiliyordum artık: Kötü bir makkaj yapmıştı ve saçlarının formu ne yüzüne ne de giyindiği elbisesine uyuyordu. Büyük olasılıkla Ankara'nın kenar semtlerinde oturuyor ve ara sıra büyük şehrin özgürlüklerinden yararlanmak için Kızılay'a geliyordu. En azından böyle yorumladım kendi kendime.

Kız, artık tam penceremizin altında yürüyordu. Avukat bayanın da dikkatini kıza çektim ve ne düşündüğünü sordum. Yalnızca baktı. 'Namus cinayetlerinin yirmi otuz yıl sonra ortadan kalkması için kim daha çok çaba harcıyor?' diye sordum: 'Yalnızca küçük bir grupla paylaştığınız ilerici düşünceler mi, yoksa bütün tehlikeleri göze alarak Kızılay'da yürüyüş yapmaya gelen bu kız mı?' Cevap vermedi ve bir süre çatık kaşlarla kızın arkasından bakındı.

Bu sohbet, biraz da olsa Türkiye'de uzmanlar tarafından namus olgusuyla nasıl uğraşıldığı hakkında bilgi veriyor. Yirmi yıldır konuların içinde olan

bilinçli avukat dahi, bir süre sonra konuyla ilgili bilgilerinin sınırlı olduğunu vurgulamak zorundaydı. Ona göre, bu, bir çok işin yanısıra bu konularla uğraşmak zorunda kaldıklarından dolayı idi. Buna rağmen, konuştuğum diğerleri gibi, namus ve şeref hakkında açık saptanmış görüşleri vardı: Ne kadar geri olduğuna, hangi tür insanların kullandıklarına ve hangi müdahalelerle düzeltileceğine dair.

Ankara Üniversitesi öğretim görevlilerinden Mahmut Tezcan, Türkiye'de konu ile ilgili uzun dönemden beri ilgilenen az sayıda kişilerden biri. O, Türkiye'de soruna daha çok ceza bağlamında bakıldığını belirtiyor. Konunun sosyal antropolojik boyutu hemen hemen hiç aydınlanmadığından, uğraşanların da daha çok kendi tecrübelerinden yola çıkarak meseleye bakmak zorunda olduklarını aktarıyor. Ona göre de namus cinayetlerinin önüne geçmede en önemli araç eğitimdi. Türkiye'deki gruplar arasında namus ahlakının yaşantısında etnik veya dinsel kökenden kaynaklanan farklılıkların olduğunu kabul etmiyor. Tezcan için, bireyin hangi gruptan geldiği önemli değil. Şeref kültürü toplumun tüm geleneksel tabakaları tarafından ayakta tutuluyor ve bunu aşmak da yalnız eğitimle mümkün olabiliyor. Tezcan, eğitim alınmadığı takdirde bu kırsal kökenli insanların, isterlerse üç kuşak şehirde veya Batı Avrupa'da yaşasınlar, namus cinayetleri işlemeye devam edecekleri iddiasında. Yani torun, dededen farklı düşünmeyecek. Yalnızca ilki, yeni bir düşünce tarzına sahip olursa, ki bu da ancak eğitimle mümkün, onun sosyal profili dedesinden farklı olacak. Tezcan'a göre ülkenin Doğusu ile Batısı arasındaki fark da bundan kaynaklanmakta. Ege ve Trakya'daki insanlar genelde Doğu'dakilerden daha fazla eğitimli oldukları için daha az namus cinayetleri işliyorlar.

Eğitim ve namus cinayetleri arasındaki doğrudan ilişki, herkes tarafından paylaşılmıyor. Bakanlığa bağlı olan 'Kadının Statüsü ve Sorunları' adlı kurumun sorumlularından olan Nevin Şenol, bu kavramların ayakta durmasının tek nedeninin feodal veya geri kalmış yapıların olmadığını düşünüyor. Kadının halen devam eden düşük poziyonunun, erkekler ile kadınlar arasındaki eşitsiz güç dağılımının sürmesine bağlıyor. Tüm çelişkiler ve eksikliklere rağmen, kurumsal değişimlerin kadınlar için olanaklar yarattığını düşünüyor. Şenol, hayatın kendisinin erkeği değişmeye zorladığını belirtiyor. Aslında erkekler şehirlerde kadınları daha fazla eve bağlamak istiyorlar fakat, ekonomik nedenler, kadının çalışmasını zorunlu kılıyor. Yani kadını evde hapis tutmayı şartlar artık mümkün kılmıyor. Şenol'un başında olduğu kurum, raporlar ve önerilerle bakanlıkları bilgilendiriyor ve değişiklikler için yasa tasarıları hazırlıyor. Arzuladıkları değişikiklerden biri de, namus cinayetleri işleyenlere daha ağır cezaların verilmesi için yasa değişiminin yapılması.

Namus cinayetlerini işleyen kişilere ağır cezalar verilmesini destekleyenlerden biri de bayan avukatların oluşturduğu 'Hukuk ve Kadın' oluşumudur. Oluşumun ileri gelenlerinden Şenal Sarıhan, yapacakları önerilerden birinin, çocuklara işletilen namus cinayetlerinde, tüm ailenin ceza almasını sağlamayı içerdiğini anlatıyor. Bunun insanları ürküteceğini tahmin ediyor. Bu önerinin caydırıcılığının derecesini o da bilmiyor, fakat, bu girişimin bile kızgınlık ve çaresizliklerin bir ifadesi olduğu anlaşılır.

Bu tür ağır cezalandırmalar genelde işin başlangıcı olarak görülüyor. Herkes hukuki tedbirlerin meseleyi tek başına çözüme götürmeyeceğini belirtiyor. Sosyal bir sorun ve nihai çözüm de orada yatıyor. Herkes hikayenin zor yanının da bu olduğunun farkında; çünkü sosyal sorunların çözümü için yukardan desteğe ihtiyaç var. İşte bu destek ya çok kaygan ya da hiç yok. Birkaç örnek bunu aydınlatacaktır.

Ankara Barosu'nda kadınlara hukuki destek sunan bir bölüm var. Boşanmalar ve aile içi şiddet durumlarında bu merkez kadınlara ücretsiz destek sunuyor. 1999 yılında kurulmuş ve iki yıl içinde 1500'e yakın kadın buraya başvurmuş. Genç, eğitimini yeni bitirmiş bir bayan avukat büronun tek maaşlı çalışanı. Daha fazla avukat işe almak için maddi olanaklar yok. Genç avukat tek desteği, 'Hukuk ve Kadın' oluşumundaki kadın avukatlardan alıyor. Onlar gönüllü olarak düzenli yardımda bulunuyorlar.

Mor Çatı, milyonlarca nüfusa sahip İstanbul'da varolan iki kadın sığmağından birisi. Öteki sığınma evinin aksine Mor Çatı, tamamen bağımsız. Olanakları sınırlı olsa da, kadınlar için önemli bir öneri ve destek merkezi. Mor Çatı'nın geleceği pek iyi sayılmaz. Ciddi parasal sıkıntılar yaşıyor ve devlet yardım etmeye yanaşmıyor. Mor Çatı'nın çalışanı, Pervin, Türkiye'de toplam 7 sığınma evinin olduğunu, oysa Avrupa kurallarına göre bu sayının 300 olması gerektiğini anlatıyor. 'Biz bağımsız olan tek sığınma eviyiz. Fakat uzun dönemdir yaptığı çalışmalarla kendisini kanıtlamış buraya bile, devlet tarafından şüpheyle bakılıyor. Aslında bu genel bir tutum. Türkiye'de yönetim, bağımsız sivil girişimlere pek sıcak bakmaz.'

Pervin'in iddia ettiği kadar yönetim bu işlere uzak değil. Mesela, Bakanlığa bağlı sosyal işlerle ilgili kurumlardan biri, şehirlerin kenar semtlerinde hayata geçirilen 'Halk ve Kadın Merkezleri'ni koordine ediyor. Amaç, kırsal bölgelerden şehirlere yeni göç etmiş kadınlara destek sunmak. Onların yaşadıkları yerlerde herkese açık bu merkezlerde değişik kurslar veriliyor. Mahalle sakinleri bu merkezlerde neler yapıldığını bildiği için buralara güveniyor, kadınlar da bu sayede rahatlıkla gidip gelebiliyorlar. Bu kurumun sorumlularından biri, N. Şahinci, on yıl önce açıldıklarından bu yana seksen bine yakın

kadının bu merkezlerden yararlandığını aktarıyor. Başarılı bir girişim olduğundan, her yıl sayısı çoğalıyor. Yine de Şahinci, siyasetin her zaman bu tür kurumlara destek çıkmadığını da belirtiyor.

Kadınlarla ilgili bir çok kurum doksanlı yılların başında ortaya çıkmış. Sosyal Demokratlar o zaman (SHP) koalisyon üyesiymiş ve bu tür projelere destek sunmuşlar. Onlar iktidardan çekildikten sonra, bu kurumlar, sağ partilerin hakim olduğu parlemento ve yönetim tarafından destek görmemiş, ihmal edilmişler. Sağcı partiler bu tür projelere aile normlarını zayıflatabileceği için, şüpheyle bakıyor. Aileyi toplumun temel taşı olarak gören bu politikacılar, sorunlarının çözümünü aile içinde değil de başka yerlerde arayan kadını, aile kurumuna yapılmış bir tehdit olarak görüyorlar.

Bu tür anlayışların hakimlerde de olduğu, namus cinayetlerinin işlendiği mahkemelere katılan avukatlarca de aktarılıyor. Bu hakimlerin de büyük çoğunluğu erkek, aile ve toplum hakkında aynı görüşlere sahipler. Bu yüzden, Ankara ve çevresinde bu türden onlarca davaya bakmış Selma Çiçekci'ye göre, hakimlerin namus cinayetlerini işleyenlere anlayışla yaklaşmaları şaşırtıcı bir şey değil. 'Anadolu muhafazakar hakimlerle dolu' diyor. 'Ankara'da bazı ilerici veya uzman hakimler var; fakat, küçük şehirlere doğru kaydıkça bunların sayıları hızla azalıyor. Küçük şehirlerdeki hakimler genelde genç, tecrübesiz ve çevrelerinin baskılarına açıklar. Bu yüzden çevrenin anlayışına zıt bir karar vermek orada zorlaşıyor. Biz, mahkemelerdeki varlığımızla bunu değiştirmeye çalışıyoruz.'

Bu sorunlarla ilgili Ankara'da bir hakimle konuşuyorum. Ülkenin çok değişik yerlerinde yirmi yıldan fazla bu mesleği yapmış. Bir sürü bu türden olaya bakmış. Hakimlere yönelik eleştiriye o katılmıyor. Verilen cezaların hakimlerin politik veya sosyal tercihleriyle alakalı olmadığını söylüyor. Ceza hukukunun, dünyanın her yerinde, zanlının suçu işlediği andaki durumunu hesaba katması gerektiği prensibini aktarıyor. Bir kişi suçu işlediğinde sosyal, psikolojik baskı altındaysa, ceza indiriminden yararlanabilir. Ona göre, bu, hukuki ve teknik bir vaka ve hakimlerin öncelikleriyle alakası yok. Motif olarak 'sosyal baskı'nın çok erken kabul gördüğü eleştirisini kendisine aktarıyorum. Kızıyor: 'Sen o insanların ne tür bir duygusal dünyada yaşadıklarını, ne karmaşık bağımlılık ilişkilerine sahip olduklarını bilmiyorsun. Git oralarda birkaç ay yaşa, dünyanın oralardan nasıl görüldüğünü anlarsın.'

Almanlar'ın Çaresizliği

Almanya'da hakimler namus cinayetlerindeki kültürel çerçeveyi hesaba katmıyorlar. Tıpkı Hollanda'da olduğu gibi, bu cinayetler belirli bir sosyal

baskının altında yapıldığı kabul ediliyor; fakat kabul etmek ceza indirimine kadar gitmiyor. Genelde bir namus cinayeti işleyen kişi, diğer öldürme vakalarında olduğu gibi 10 yıl hapis cezası alıyor. Bu yüksek ceza da, Türkiye'deki ceza indirimiyle karşılaştırıldığında, namus cinayetlerinin ortadan kalkmasını sağlamadı.

Başlangıçta, Almanya'da konu hakkında daha fazla çalışma ve cinayetlerle ilgili sayısal veri bulabileceğimi sanmıştım. Alman polisinin verilerinin toplandığı Kriminal Dairesi ile ilişkilerim, Almanya'da yapılmış bir dizi araştırmanın listesi ötesinde bir şey sunmadı. Alman polisi zanlıların etnik kökenini kaydetmekte fakat, suç kategorilerinde 'namus cinayetleri' diye bir alt kategori tutmamakta. Bunun için bölgesel düzeyde arşivlere bakmam önerildi.

Böyle bir girişimi, Köln Polis Merkezi'nde gerçekleştirdim. Cinayet Masa Şefi H. Schnieders bana yardımcı oldu. Namus ve şeref kavramlarını iyi tanımaktaydı. Köln altmışlı yıllardan itibaren Türkiye'den göçmen işçilerin yaşadığı bir yerdi. Schnieders'm kendisi uzun süre polis olarak çalıştığı için bu insanları ve cinayet alışkanlıkları hakkında bilgi sahibiydi. Kendisine göre namus cinayetleri fazla işlenmemekteydi. Elinde toparlanmış veri yoktu ve çalıştığı dönem boyunca bu konuda bir çalışma yapıldığını da hatırlamıyordu. Son yılların dosyalarına birlikte bakmaya çalışıyoruz. 2001 yılı için eski eşini öldürmüş bir vakayla karşılaşıyoruz; 2000 yılı için namus veya şeref olgusu ile bağlantısı olacak bir örnekle karşılaşmıyoruz; 1999 yılında iki cinayet bu konuyla ilgili. Son üç yılda işlenen bu üç cinayeti tespit etmek bir saatimizi alıyor.

Schnieder, bu tür cinayetlere önceden müdahale etmenin zorluklarını anlatıyor. Sözkonusu olanların çoğu, babanın dışardan müdahaleye izin vermediği kapalı aileler. Ona göre namus cinayetleri, yanlızca işin görünen, saklanılamayan yanı. Kendisi, asıl ilginin çok az karşılaşılan cinayetler değil, ondan önceki sürece kaydırılması gerektiğini belirtiyor. Ev içinde şiddet, kapatma ve sosyal-psikolojik baskı, burada yetişen genç kızların, eğer aileleri erkeklerle ilişkilerinden haberdar olmuşlarsa, karşılaştıkları günlük şeyler. İntihar girişimlerinin çoğu bu yüzden olmaktaymış. Köln polisi bazen haftada 20 başvuru alıyormuş. Hepsi 13-17 yaş grubu arası genç kızlar ve hepsi bu tür sorunlardan dolayı evlerinden kaçmak zorunda kalmış. Polisin yapacağı tek şey, onları başka kurumlara göndermek oluyor.

Köln şehrinde bulunan Kız Sığınma Evi'nin Müdürü, F. Junas da bu konuda epey tecrübe sahibi. Onlara sığınan Türk kızlarının büyük bölümü ya zorunlu bir evlilikten, ya da ilişkileri ortaya çıktığında ailelerinin alabileceği tedbirlerden korkup kaçıyorlar. Bayan Junas, merkezin kurulduğu 1991 yılından

itibaren burada çalışıyor. Türklerin kaçan kızlarını bulmak için sahip oldukları ilişkilere ve nasıl başarılı olduklarına halen şaşırdığını söylüyor. Kaçan kızlar her zaman kendi bölgelerinin oldukça dışında bir bölgede korunmaya alınmalarına rağmen, çok zaman geçmeden aileleri yerlerini tespit edebiliyor. Sonra da erkek kardeşler ve anneler kapının önünden ayrılmıyorlar. Junas, neden herkesin Türk babalarının despotluğundan bahsettiğini de pek anlamış değil. Çalıştığı on yıl içinde bir kez bile bir babayla karşılaşmadığını anlatıyor. Şunu da ekleme gereği duyuyor: Bu kızların evlerinde yaşadıkları tüm sorunlara ve kurallara karşı tüm eleştirilerine rağmen, aileleri ve evlerine karşı müthiş bir bağlılıkları var.

Hem polis şefi hem de sığınma evinin müdürü, Türkiyelilerin namus ve şeref anlayışlarının seyri hakkında işin içinden çıkmış değillerdi. Her ikisi de ilk önce İtalyanlarla karşılaştırma yaptılar. Onlar da geldikleri altmışlı yıllarda aynı şeref kültürüne sahiptiler ama, zaman içinde uyum sağladılar. Herhalde Türkler'de de aynısı olacaktı. Bu karşılaştırma sonra hızla geri çekiliyor ve İtalayanların Hıristiyan, Türklerin Müslüman olduğunu hatırlıyorlardı. 'Bu Türkler o kadar farklı ki; bazen düşünüyorum da, herhalde bunlar hiç değişmeyecek' diyordu polis şefi. Sığınma evinin müdürü daha karamsardı: 'Bazen o kadar sinirleniyorum ki! Burada yaşıyorlar; ama, işlerine geldiği zaman, bu ülkenin yasalarını hiçe sayıyorlar. Yaşamı için korkup bize sığınan bir kız çocuğu, hiçbir şey olmamış gibi ailesi tarafından kaçırılıp Türkiye'ye gönderilebiliyor. İnsan yaşamına karşı hiçbir saygıları yok. Almanya'da bunu açıkça desem, bana ırkçı olduğumu söylerler.'

Almanya'da bu konularda neden bu kadar az araştırma yapılmış? Berlin Teknik Üniversitesi'nde eğitimci ve psikolog olarak çalışan Prof. Ali Uçar, aynı zamanda çok kültürlü toplum konusunda Kreuzberg Belediyesi'nin danışmanı, Werner Schiffauer'un 1983 yılındaki araştırmasının konu ile ilgili tek ciddi çalışma olduğunu söylüyor. Halen Almanya'da bu konular için Schiffauer'un kitabı okunuyor. Araştırma eksikliğinin, Uçar'a göre, birkaç nedeni var: 1) Zor ve karmaşık bir konu. Anlayışta değişimin kıstası olarak ne alınmalı, bu geniş tartışma isteyen bir mesele; 2) Değişimleri görmek için bir ihtiyaç yok. Burada yabancılar halen katı gelenekçiler olarak görülmek isteniyor. İnsanların değişmek istemediği ve halen köylerini yaşadıkları fikirlerini ayakta tutuyorlar. Bu tür mantık yürütme, Uçar'a göre, yöneticilere kendi eksikliklerini kapatma olanağı sunuyor. Yani, değişmek istemeyen göçmenlerin kendisi!

Uçar, tüm sorunun Almanlar'ın entegrasyon konusunda takındıkları olumsuz tutumdan kaynaklandığını belirtiyor. Almanlar, dördüncü kuşak göç-

menlerin ülkelerinde doğmasına rağmen, halen yabancılara olan bakış açılarını değiştirmediler. Halen onlardan 'misafir işçiler' veya 'misafir işçilerin çocukları' diye bahsedilir. Ona göre bu yüzden namus cinayetlerinin sosyal işlevi de değişmiş durumda: 'Türkiye'de namus cinayeti toplumsal kaynaşmanın bir sonucudur, Almanya'da ise, toplumsal tecritün.'

Tüm izolasyona rağmen değişimlerin olduğunu Eren Ünsal da destekliyor. O, Berlin Özgür Üniversite'ne bağlı olarak boşanmış Türk kadınlarıyla iligili bir araştırma yapıyor. Araştırması birinci ve ikinci kuşak göçmen kadınların karşılaştırmasına dayalı. Hem özel algılama da, hem de sosyal kabulleniş düzeyinde değişimlerin olduğunu belirtiyor. Boşanma kadınların kendi aileleri tarafından çok daha rahat kabul ediliyor ve kadınlar da daha rahat boşanma için adım atabiliyorlar. Eski eşin baskıları veya boşanmış bir kadın statüsüyle tanınmak korkusunun var olmasına rağmen, bu değişimler yaşanıyor. Ünsal, göçmenelerde muhafazakar tutumların olduğunu kabul ediyor fakat, bunun her kuşak açısından ayrıca değerlendirilmesi gerektiğini vurguluyor. Gelenekçilik, her kuşak için farklı anlamlar taşıyabiliyor.

Beşinci Bölümün Sonuç Notları

Bu bölümde Türkiye ve Almanya'da konumuzla uğraşan kişilerin düşüncelerini vermeye çalıştım. Onlarla yapılan bilgilendirme sohbetlerinden şu sonuçları çıkartmak mümkün:

1) Hem Türkiye, hem de Almanya'da namus ve şeref olgularına toplumsal ilgi var.

2) Konuşulan tüm kişiler, sağlıklı politik ve toplumsal çözüm üretebilmek için, konu hakkında doyurucu bilimsel çalışmaların olmadığını belirtiyorlar.

3) Konuyla uğraş düzeyinde Türkiye ile Almanya arasında farklılıklar da var. Türkiye'de olgu genel gelişmişlik ve modernizasyon bağlamında ele alınıyor ve sosyal- coğrafik bir çerçeveye yerleştiriliyor. Almanya'da ise daha çok uyum, güç, kimlik ve etnisite bağlamında ele alınıyor.

4) Türkiye ile Almanya arasındaki fark, önceki bölümlerdeki tespitimize de denk düşüyor: Göç, şeref kavramının kimlik boyutunu daha fazla öne çıkartıyor.

Göçmen aileleri ile ilgili çizilen tablo pek iç açıcı değildir. Onlar hakkında yapılmış araştırmalarda, keza göçmenlerin kendileri hakkındaki fikirlerde, genelde sorunlar ve çelişkiler öne çıkar. Neden olarak anne ve baba ile çocuklar arasındaki sosyal-kültürel farklılaşma verilir. Büyükler geldikleri zaman taşıdıkları kültürü çocuklarına dayatma çabasındayken, burada büyüyen erkekler ve kızlar, Avrupa yaşamının etkisi altında değişken derecelerde büyüklerinden uzaklaşmaktalar. Bu tablodan yola çıkarak konumuz olan şeref kültürü için de bir sonuç çıkartacak olursak, fazla bir çaba sarf etmemize gerek yok; büyüklerin geleneklerinde belirleyici yeri olan şeref kültürü, çocuklar ve onlar arasında artarak büyüyen sorunlar ve zıtlıklar yaratmaktadır. Bu tespit doğru mu?

Cevap kısa olabilir: Hayır. Büyüklerin otuz-kırk yıl önce getirdikleri şeref kültürü, şu veya bu şekilde genç kuşaklarca ayakta tutuluyor. Peki, bu, genç kuşakların her şeye rağmen değişmediği anlamına da mı geliyor? Burada da cevap hayırdır.

Evet, bu genç kuşakların evlerinde sorunları var. Onlar, farklı davranışlar gösteriyor, farklı giyiniyor ve Hollandalı yaşıtları gibi akşamları eğlenmek ve sevgililerini kendileri seçmek istiyorlar. Tüm bunların, giyimden cinselliğe kadar kurallar dayatan şeref kültürüyle bir ilişkisinin olduğunu artık biliyoruz; fakat şeref kültürünü yalnız yasaklar ve mecburiyetler listesi olarak görmek, oldukça yetersiz bir yaklaşım olacaktır.

Kendi varlığına biçim vermekle ilgili yasaklar ve mecburiyetler listesi, şeref kültürünü oluşturan iki bölümden yalnızca biridir. Diğeri ise, ötekilerin varlığının tespiti ile ilgilidir. Bu ötekilerin kim oldukları duruma bağlıdır. Erkek için öteki kadındır; bir aile için ötekiler, aileye bağlı olmayanlardır; köylüler için ötekiler şehirlilerdir; Bir Alevi için öteki Sünnidir; Müslüman için Hıristiyan ve buradaki Türkler için muhtemelen ötekiler Hollandalılardır. Şeref kültürünün ilk bölümü statiktir ve kişinin kendisini ifade eder; ikincisi ise duruma bağlı olduğundan dinamiktir ve ötekilerle korunması gereken mesafeyi belirler. İlk bölümü temsil eden en üst düşünce bakire kadındır ve namus adı altında içe yönelik bir değeri vardır; ikincisi ise aktif erkek tarafından temsil edilir ve dışa yönelik şeref kavramıyla kendisini ifade eder.

Geleneksel, kapalı bir ortamda şeref kültürünün ilk bölümü daha fazla öne çıkar; çünkü, topluluğun kendi yapısı statiktir ve kolay kolay bulunduğu ortamda değişiklikler olmamaktadır. Yalnız değişik kültürlerin, kimlik-

lerin birbirlerine komşu oldukları, açık veya kapalı rekabetin, sürtüşmenin yaşandığı yerlerde şeref öne çıkmaktadır. Yani şeref kültürünün zeminini farklılık ve rekabet oluşturmaktadır. Bunun uzantısında şehirler, her türlü farklılığın bulunacağı yerler, şeref kültürünün kendisini göstereceği ideal yerler olmaktadır.

Şeref kültürüne şehirlerde ihtiyaç vardır; çünkü o, değişik gruplar arasındaki eşitsizlikleri duygusal olarak ortadan kaldırabilir. Örneğin sosyal alt tabakada olanlara tüm eksikliklerine rağmen şerefleriyle, başları dik olarak yaşadıkları hissini verebilir. Bir azınlık gruba, tüm güçsüzlüğüne rağmen yüksek ahlakın taşıyıcısı olduğundan üstünlük duyguları verebilir. Şeref kültürü grubun bütünselliğine meşruluk kazandırır; çünkü, o, 'temiz' ve 'kirli' kavramlarla sosyal sınırları doğrudan vücuda endeksleyebilir.

Başka bir deyimle, hangi temelde olursa olsun farklılıklar ve eşitsizlikler olduğu sürece bu ahlaktan yararlanacaklar olacak; çünkü, şeref, Pitt-Rivers'en ifade ettiği gibi, sosyal ve psikolojik düzeyde bir yandan bireyin idealleri ile gerçek arasında, öte yandan ideal sosyal düzen ile gerçek arasında köprü işlevi görür. İşte şehirlerde, Pitt-Rivers'en tahmin ettiğinden çok daha fazla, buna ihtiyaç duyulur.

Genç kuşak göçmenlerde tespit edilen şeref kültürü, büyükleriyle karşılaştığında ötekilerle, yani dışa yönelik olan bölümü ile uyum gösteriyor. Burada büyüyen bir kız, annesinin aksine çok daha fazla hareket alanına, dış dünya ile ilişkilere ve kendisini geliştirebilmesi için olanaklara sahiptir. Bunlardan ne ölçüde yararlandığı bir soru olabilir; fakat, veri şudur ki, o yeni dünyadan aldığı her şeyin hesabını evde vermek zorundadır, evden aldıklarının da dışarıda sorumluluğunu taşıyabilmelidir. Şeref, böylelikle iki yönlü bir rol üstlenir ve iki tarafa yönelik farklı çalışır. Dışarda yaşadığı her şeyi (örneğin erkeklerle ilişkilerini) ailesine anlatmaz, gizli tutar, inkar eder veya yalan söyler, kendisini suçlu hissetmeden. Evden aldıklarını da dışarıya seçici olarak aktarır. Kendi kültürü hakkında anlatacakları sosyal baskı hakkında değil, misafirperverlik, evdeki sıcak ilişkilerdir; yine etnik grubun dedikoducu yanı değil, maddi temele dayanmayan arkadaşlıklar anlatılır. O, bunu yaparken, kendisini hipokrit veya sahtekar olarak hissetmez: Yaptığı şey şeref ve namus kültürünün içinde olan mekanizmaları aynı anda ve derinliğine uygulamktan başka bir şey değildir.

Şeref kültürünün bu tarz yaşanılması, izleyicinin, gözetleyicinin veya araştırmacının dikkatinden kaçamaz; fakat bunu muhafazakarlık veya tutuculuk olarak nitelemek erken yapılmış bir yorumdur. Bu göçmen çocuklarını Türkiye'deki yaşıtlarıyla karşılaştırıp, geleneksel olarak nitelemek ger-

çekleri zorlamanın ötesinde de bir anlamı taşımıyor. Türkiye'deki yaşıtları kendilerinden farklı değildir. Onlar da büyükleriyle çelişkiler yaşar, ev dışında yaşadıklarıyla ilgili onlar da yalan söyler ve onlar da bunları şeref ahlakının mekanizmaları içinde nötralleştirmeye çalışırlar. Türkiye'dekiler ile Hollanda'dakiler arasındaki terk fark şudur: Türkiye'de ev ile dış dünya arasındaki kültürel mesafe, Hollanda'daki kadar büyük değildir. Bu yüzden çift yönlü hesap verme daha azdır fakat, bu günlük yaşamda daha az şeref kültürüne başvurulduğu anlamına gelmiyor. Hollanda'da yetişen göçmen çocukları, hem ailenin şerefli bir üyesi olabilme hissini korumak, hem de Hollandalılar arasında eşit olmak için, olanakları daha usta bir tarzla kullanmak zorundalar. Şeref ahlakı da bunlar arasından bütün sonuçlarıyla ve birleşimleriyle birlikte bir köprü işlevi üstleniyor.

Şeref ahlakının en önemli hedeflerinden biri sınırsızlığın önüne geçmek olduğundan, işlerin bazen istenenin dışında gelişeceğini içinde taşıyor. Mesela, tüm kurallara ve yasaklara rağmen, bir genç kızın evlilik öncesi ilişkiye girmesini veya bir adamın evli bir kadınla gizli ilişki yaşamasını engeliyemiyor. 'Uyumsuz' davranışın kendisi şeref ahlakına bağlı değil, insanın kendisiyle alakalıdır ama, onu cezalandırmak şeref ahlakıyla açıklanabilir.

Araştırmamız bağlamında sorulan ilginç sorulardan biri şuydu: Sosyal değişimler veya yer değiştirme ne ölçüde cinayetlerin azalması veya çoğalmasına etki yapıyor? Örneğin; uyumsuz davranış, şeref kültürünün birinci bölümüyle alakadar olanlar tarafından mı daha fazla cezalandırılıyor, yoksa ikinci bölümüyle uğraşanlar tarafından mı? Şerefi doğrudan kadınlarının bakireliğine endeksleyen köylüler mi daha çok namus cinayeti işliyorlar, yoksa birbirleriyle en yüksek ahlak için yarışan yeni şehirliler mi? Popüler kelimelerle ifade edecek olursak: Kim daha çok öldürüyor: Şerefin bacak arasında olduğuna inananlar mı, yoksa kulak arasında olduğunu söyleyenler mi? Maalesef, veri eksikliği bu ilginç sorulara cevap vermemizi mümkün kılmıyor.

Ama, ne olursa olsun, şeref kültürünü sırf cezalandırıcı boyutuyla değerlendirmek, ahlakın özüne bir hakaret olacak. Tıpkı yazılı yasalar toplumsal armoniyi yaratmak için yapılmışsa, şeref kültürü de özünde gruplar ve bireyler arası sosyal ilişkiyi düzenlemek için vardır. Kadınların bakireliği, onun önemli bir parşasıdır ama, o, diğer parçalardan (saygı, davranış, giyim, iletişim, korumak, güzellik ve temizlik anlayışları vs. vs.) ayrı düşünülemez. Hepsi birlikte şeref kültürüne ve onun değişken ve sabit birleşimlerine içerik verir ve onu yaşamsal kılar. Bu yüzden şeref ahlakı, Kessel'ın belirttiği gibi, yasalar için bir alternatif değil, onun yanında varolan bir ol-

gudur. Böyle de kalacaktır.

Bakire olmayan kızların kaçta kaçı veya başkalarının şerefleriyle oynayan erkeklerin kaçta kaçı öldürülüyor? Bilmiyoruz. Bunun, küçük bir oranı olacağını varsayıyoruz. Yanısıra, şeref kültürünün hakim olduğu tüm topluluklarda öldürme geleneğinin olmadığını da biliyoruz. Bununla karşılaştığımız bölgelerde veya öldürmeye kadar giden ailelerde, şeref ahlakının cinayeti belirleyen tek faktör olmadığını biliyoruz. Cinayeti işleyen kişilerin özel dünyaları hakkındaki bilgi yetersizliği , şimdilik bu cinayetlerde şeref ahlakının tam olarak rolünü belirlememizi engelliyor. Bu yüzden, bu karmaşık olgunun daha fazla araştırılması gerekiyor. Gerçekten de bu cinayetleri 'kültürel cinayetler' veya 'töre cinayetleri' olarak nitelendirip, yasalarla önüne geçmek isteniyorsa.

Kısaca bu çalışmanın sonuçları tekrarlanacak olursa:

1- Şeref ahlakı ve şeref cinayetleri Türkiye ile sınırlı değildir. Akdeniz Bölgesinde ve dünyanın değişik bölgelerinde yaygın bir fenomendir.

2 - Şeref ve namus ahlakına bağlı değer ve kurallar, ikinci ve üçüncü kuşak göçmen çocukları tarafından da biliniyor ve sosyal yaşamlarının organizasyonlarında önemli rol oynuyor.

3- Göçmen çocukları ile Türkiye'deki yaşıtları arasında şeref ahlakını yaşatma düzeyinde özde bir farklılık yok; Almanya ve Hollanda'dadaki göçmen çocukları arasında da farklılık yoktur. Şeref ahlakı her üç yerde hala aynı mekanizmalar üzerinde çalışıyor. Ülkeler arasındaki fark, bu ahlak içinde yapılabilecek vurgulara dayanıyor. Bunun ahlakın kendisinin katı, değişmez bir olgu olmamasına bağlamak gerekiyor. Bir grup tarafından yapılan nüanslarla farklı bir biçim alabiliyor. Bu da bağlı olan bireyler için 'ötekilerden' ayrıldıkları en önemli farklılık olabiliyor.

4- Şeref ahlakının dinamizmi onun belirli gruplar, kimliklerle ilişkisi sayesinde mümkün oluyor. Bu ahlakın halen yaşatılmasında da önemli bir olgu. Farklı kimliklerin bir arada yaşadığı yerlerde daha fazla öne çıkabiliyor.

5- Namus cinayetleri düzeyinde değişik ülkeler arasında bir karşılaştırma yapmak, veri yokluğundan, şimdilik mümkün değildir. Bu yüzden göçün namus cinayetler üzerindeki etkisi de ölüçülememektedir. Sınırlı veriye dayanılarak yalnızca namus cinayetlerinin bölgesel kültürel çerçevesi belirlenebilir.

6- Hem Almanya hem de Türkiye'de olguya yönelik toplumsal ilgi vardır. Bilgi yetersizliği, bu ilginin, klişe tekrarlamalar ve tespitlerin ötesine geçmesini engelliyor.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat N. (1982), Women in Turkish Society, Leiden.

Abu-Odeh, L. (1996). 'Crimes of honor and the construction of gender in Arab societies', in: Yamani, M (ed.), Feminism and Islam:Legal and Literary perspectives, Berkshire.

Akar, A.(1975), 'A study of Turkish labour migration to Germany', in: Kudat, A.-Ozkan, Y. (ed.) International Conference on Migrant workers, Berlin.

Akpınar, A. (1998). Male's honour and female's shame : gender and ethnic identity constructions among Turkish divorcees in the migration , Uppsala.

Al-Khayyat, S (1990), Honour and Shame : Women in Modern Iraq, London.

Araji, S.K. (2000), Crimes of Honor and Shame: violence against women in non-western and western societies', The Red Feather Journal of Post-Modern Criminology.

Aykut, O. (1999), Namus ve töre cinayetlerinin Türk Hukukunda uygulanması', Töre Cinayetleri: Panel Bildirileri, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.

Aydoğan, F. (1988), Beziehung und Sexualitaet junger Türkinnen und Türken in der BRD. Hamburg.

Baker, N.V. (1999), 'Family killing fields: honor rationales in the murder of women', Violence Against Women, vol. 5 –2.

Başaran, F. (1984),.'Ailede cinsiyet rollerine ilişkin tutum değişimleri', in: Erder.

Bates, D.G. & Rassam, A. (1983), Peoples and Cultures of the Middle East, NJ: Prentice-Hall.

Behramoğlu, N.K. (2000). Beş cinayetin anatomisi, Istanbul.

Beşikçi, İ. (1992), Doğuda değişim ve yapısal sorunlar (Göçebe Alikan aşireti), Ankara

Blok, A. (1981). Rams and billy-goats : a key to the Mediterranean code of honour, Nijmegen.

Blok, A. (1998), 'The Narcisasism of Minor Differences', European journal of Social Theory, nr. 1.

Bovenkerk, F.& Yeşilgöz, Y. (1999), Multiculturaliteit in de strafrechtspleging', Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij, 26.

Brouwer, L. (1992), Andere Tijden, andere meiden. Een onderzoek naar het weggelopen Marokkaanse, Turkse, Hindoestaanse en Creoolse meisjes, Leiden.

Bruinessen, M. van, (1992), Agha, shaikh and state: social structures of Kurdistan, London.

Cindoğlu, D. (1997), 'Virginity Test and Artificial Virginity in Modern Turkish Medicine', Women's Studies International Forum, vol. 20, nr. 2.

Cohen, D. & Nisbett, R.E. (1994), 'Self-protection and the culture of honor: explaining southern violence', Personality & Social Psychology Bulletin, 20.

Cohen, D. & Nisbett, R.E. (1997), 'Field Experiments Examining the Culture of Honor:the Role of Institutions in Perpetuating Norms about Violence', Personality & Social Psychology Bulletin, 23.

Day, L.H.& Içduygu, A. (1997), 'The Consequences of International Migration for the status of women:a Turkish case', International Migration, 35.

De Vries, M. (1987). Ogen in je Rug: Turkse meisjes en jonge vrouwen in Nederland, Alphen aan de Rijn.

De Vries, M. (1990), Roddel nader beschouwd, Leiden.

Delaney, C. (1987). 'Seeds of honor and fields of shame', in: Gilmore.

Delaney, C. (1991), The Seed and the Soil: gender and Cosmology in Turkish Village Society. Berkley.

Dibbits, H. (2000), 'In Turkije gaat het tegenwoordig zo'. De culturele repertoires van een Turks gezin in een multi-etnische wijk', Amsterdams sociologisch Tijdschrift, nr. 3.

Dodd P.C. (1973), 'Family honour and forces of change in Middle Eastern society', Int. Journal of Middle Eastern Studies, 4.
Douglas, M. (1964), Purity and Danger, London.
Eck, C.M.van (2000), Door bloed gezuiverd : eerwraak bij Turken in Nederland, Amsterdam.
Engelberktsson, U. B. (1982), The force of Tradition: Turkish Migrants at home and abroad, Göteborg.
Erder, T.(ed.)(1984), Turkiye'de Ailenin Değişimi Toplumbilimsel İncelemeler, Ankara.
Ergil, D. (1980), 'A sociological analysis of honor crimes in Turkey', Balkan Studies, vol. 21.
Erman, T. (1997), 'The meaning of city living for rural migrant women and their role in migration: the case of Turkey', Women2s Studies International Forum, vol. 20.
Everaert, H.& Humphrey, E. L. (1993), Alles wat geheim is, is lekker. Seksuele relaties en beschermingsgedrag van turkse mannen, Amsterdam.
Exter, J. den (1993), 'Regionale herkomst van Turken in Nederland', Migrantenstudies 9.
Faraç, M. (1998), Töre Kıskacında Kadın, Istanbul.
Frevert, U (1998), 'The taming of the noble Ruffian: male violence and dueling in early modern and nodern Germany', in: Spierenburg.
Gailly, A. (1983), Een dorp in Turkije, Brussel.
Gerholm, I. & Litham, Y.G. (ed.) (1988), The new Islamic presence in Western Europe, London.
Gilmore, D.D. (1987), Honor and Shame and the unity of the Mediterranean, Washington.
Ginat, J. (1979), 'Illicit sexual relationships and family honour in Arab society', Israel Studies in Criminology, nr. 5.
Goddard, V. (1987), 'Honour and Shame: the control of women's sexuality and group identity in napels', Caplan P. (ed.), The Cultural Construction of Sexuality, London.
Haas, R. (1998), Kulturvermischung ein Tabu? Fallstudie zu Konflikten in einer deutsch-tuerkischen Erziehungs-institution und Anmerkungen zum Erkenntnisproblem in der Ethnologie, Berlin.
Hansen, H.H. (1961)ö The Kurdish women life. Kopenhagenç
Herzfeld, M., 'Honor and Shame: Problems in the Comperative Analysis of Moral Systems', Man, 15.
Houston, C. (2000), Islam, Kurds and The Turkish Nation State, Oxford.
Ilkkaracan, P. (1999), 'Domestic violence and family life as experienced by Turkish immigrant women in Germany', Istanbul.
Ilkkarcan, P (ed.)(2000), Women and Sexuality in Muslim Societies, Istanbul.
Johnson L.L. & Lipsett-Rivera, S. (ed.) (1998), The faces of honor: sex shame and violence in colonial LatinAmerica. New Mexico.
Joseph, S. (1994), 'Brother/Sister relationships: connectivity, love, and power in the reproductionof patriarchy in Lebanon', American Ethnologist, vol. 21, nr. 1.
Jowkar, F., 'Honor and shame: a feminist view from within' Feminist Issues, 6.
Junger, M. (1990), Delinquency and ethnicity: an investigation on social favtors relating to delinquency among Moroccan, Turkis, Surinamese and Dutch boys, Deventer.
Jwaideh, W. (1960), The Kurdish nationalist movement- its origins and development, New York.
Kağıtçıbaşı, C (1982), Sex roles, family, and the community in Turkey, Bloomingham.
Kandiyotti. D. (1977), 'Sex Roles and social change: a comparative appraisal of Turkey's women', Signs, vol 3, nr. 1.
Kardam, F. (1999), 'Töre cinayetleri üzerine bazı düşünceler', in: Töre Cinayetleri: Panel Bildirile-

ri, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. Ankara.
Kehl-Bedrogi, K. 91988), Die Kizilbash/Alevieten: Unturschungen ueber eine Esoterische Gleubengemeinschaft in Anatolien, Berlin.
Kehl, K. & Pfluger, J.(ed.)(1991), Die Ehre in der türkischen Kultur: ein wertsystem im Wandel, Berlin.
Killias, M. (1989), 'Criminality among second-generatiom immigrants in Western Europe: a review of the evidence'. Criminal Justice Review, vol. 14, nr. 1.
Koçaslan, O. (2000), Kadına Yönelik şiddete karşılaşturmalı Hukukun Yaklaşımı, ongepubliceerde brochure.
Koçtürk, T. (1992). A matter of Honour: experiences of Turkish women immigrants' London.
König, K. (1989), Tchador, Ehre und Kulturkonflikt. Veranderungsprozesse tuerkischer Frauen und maedschen durch emigration und ihre soziokulturellen Folgen, Frankfurt.
Koydl, W. (2000), 'Nation, Staat und Ehre in der Tuerkei und in Deutschland: Unverbruechliche Familienbande oder unverbindliche Single-Gemeinschaft?', Korber-Stiftung (Hg.), Ehre und Wuerde, Hamburg.
Kressel, G.M. (1981), 'Sororicide/Filiacide:Homicide for family honor', Current Anthropology, 22.
Kudat, A. (1974), Sociological Impacts of Turkish Migration, Berlin.
Levinson, D. (1989), Family violence in cross-cultural perspective, London.
Levy, R. (1957), The social structure of Islam, Cambridge.
Magnarella, P.J. (1974), Tradition and Change in a Turkish Town, Cambridge.
Mandel, R. (1989), 'Turkish Headscarves and the 'Foreigner Problem'. Constructing Difference through Emblems of Identity', New German Critique, nr. 46.
Mandel, R. (1990), 'Shifting centres and emergent identities: Turkey and germany in the lives of Turkish Gastarbeiter', in: Eickelman D.F.&Piscatori, J., Muslim travellers pilgrimage, migration and the religious imagination, London.
Marcus, J. (1992), Islam and gender Hierarchy in Turkey, London.
Meeker, M., 'Meaning and society in middle East: the Black sea Turks and the Levantine Arabs', International Journal of Middle Eastern Studies 7.
Moghaizel, L. (1986), 'The Arab and Mediterranean world: legislation towards crimes of honor', in: Schuler, M.(ed.), Empowerment and the Law: strategies of Third World women, Washington.
Moosa, M. (1992), The extremist Shiites – the Ghulat sects, London.
Mor Çatı (1996), Kadına yönelik şiddet, Istanbul.
Mosquera P.M.(1999), Honor and Emotion: the cultural shaping of pride, shame and anger, Amsterdam.
Naess, R. (1988), 'Being an Alevi Muslim in South-western Anatolia and in Norway:the impact of migration on a heteredox Turkish Community', in Gerholm &Litham.
Olson, E.A. (1982), 'Duofocal family structure and an alternative model of husband-wife relationships', in: Kağıtçıbaşı.
Ortner, S.B. (1996), 'The Virgin and the State', Ortner, S. B., The Politics and Erotics of Culture, Boston.
Özgür, S. & Sunar, D. (1982), 'Social psychological patterns of homicide in Rurkey: a comparison of male and female convicted murderers', in: Kagitcibasi.
Parla, A. (2001), 'The 'Honor' of the State: Virginity Examinations in Turkey', Feminist Studies, vol. 27, nr. 1.

Pastner, C. Mc. C. (1972), 'A social, structural and historical analysis of honor, shame and purdah', Anthropological Quarterly, 45.
Peristiany. JG (ed.) (1965). Honour and Shame; the values of Mediterranean Society. London.
Petersen, A. (1985). Ehre und Scham. Das verhaeltnis der Gesclaechter in der Tuerkei. Berlin.
Pfeiffer, C. & Wetzels, P. (2000), 'Junge Türken als Taeter und Opfer von Gewalt', DVJJ-journal. nr. 168.
Pfuluger-Schindlbeck, I. (1987), 'Achte die Aeltern, Liebe die Jungern', Sozialisation türkisch-alevitischer Kinder im Heimatland und in der Migration, Frankfurt.
Pitt-Rivers, J. (1965), 'Honour and social status', in: Peristianity.
Pitt-Rivers, J. (1968). 'Honor', International Encyclopedia of the Social sciences, vol. 6.
Plessner, M., 'Namus', Encyclopedia of Islam, Leiden.
Rich, C.J.R. (1836), Narrative of a residance in Koordistan-I, London.
Rittersberger-Tilic, H. & Kalaycioglu, S. (1999), 'Legitimating and re-production of domestic violence in Turkish Families', Zeitschrift fuer Turkeistudien, 12.
Rumpf, C. (2000), 'Ehre und Wuerde – was die türkische Rechtsordnun davon haelt', Korber-Stiftung (Hg.). Ehre und Wuerde, Hamburg.
Safilios-Rothschild, C. (1969), 'Honour crimes in contemporary Greece'. British Journal of Sociology, 20.
Savelsberg, e. (ed.) (2000). Kurdische Frauen und das Bild der kurdischen Frau, Muenster.
Schiffauer, W. (1983), Die Gewalt der ehre: erklaerungen zu einem türkisch-deutschen Sexualkonflikt. Frankfurt.
Schiffauer, W. (1988), 'Migration and religiousness' in Gerholm &Litham.
Schiffauer, W. (1991), 'Erfahrungen von Fremdheit und Verstaendnis von Person', in: Kehl-Pfluger, Frankfurt.
Schneider, J. (1971), 'Of vigilance and virgins: honor, shame and access to resources in Mediterranean societies', Ethnology 10.
Shankland, D. (1993), 'Alevi and Sunni in rural Anatolia. Diverse paths of change, in: Stirling (1993).
Şirman, N. (1990) 'State village and gender in Western Turkey', in: Finkel, A. &Sirman, N(ed.). Turkish State, Turkish Society, London.
Soane, F. B. (1912), To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, London.
Soyaslan, D. (1999), 'Töre cinayetlerinin önlenmesi', Töre Cinayetleri: Panel Bildirileri, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
Spatz, M. (1991), 'A 'lesser' crime: a comparative study of legal defenses for men who kill their wives', Columbia Journal of Law and Social Problems, 24.
Spierenburg, P. (1998), Men and violence : gender, honor, and rituals in Modern Europe and America. Columbus.
Stewart, F.H. (1994), Honor, Chicago.
Stirling P. (1965), Turkish Village. London, 1965.
Stirling, P. (ed.)(1993), Culture and Economy: Changes in Turkish Villages, Cambridge.
Stolen, K.A. (1991), 'Gender, Sexuality and Violence in Ecuador', Ethnos, vol. 56.
Sykes, M. (1915). The caliphs last heritage: a short history of Ottoman Empire, London.
Şahin, C. (1999), 'Törelerin etkisiyle işlenen adam öldürme suçlarının ceza hukuku açısından değerlendirilmesi', Töre Cinayetleri: Panel Bildirileri, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü,

Ankara.
Şen F. (ed.) (1995), Ehre. Veraltetes Konzept oder Schlusselbegriff der multikulturellen Geselschaft, Koeln.
Şimsek, S. (1998), Törelerin aynasinda Doğu ile Batı. Bursa.
Tahir, K. (1976), Namuşçular, Ankara.
Tekelioglu, M. (2000), 'Ceza hukukumuzda kadın', TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
Tertilt, H. (1996), Turkish Power Boys, Ethnographie eines Jugendbende, Fankfurt.
Tezcan, M. (1981), Kan davaları, Sosyal antropoljik yaklaşım, Ankara.
Tezcan, M. (1998), Türk kültüründe başlık parası gelenegi, Ankara.
Tezcan, M. (1999),'Ülkemizde aile içi töre ya da namus cinayetleri', Töre Cinayetleri: Panel Bildirileri, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
Tillion, G. (1983), The Republic of Cousins - women's opression in Mediteranean society, London.
Tonry, M.(ed.) (1997), Ethnicity, Crime, and Immigration: comparative and cross-national perspectives, Chicago.
Toprak, A. (2000), 'Ehre, Maennlichkeit und Freundschaft' DVJJ-Journal, nr. 168.
Toroslu, N. (2000), 'Ceza kanunda kadin', TC Başbakanlik Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
Ünsal, A. (1984), 'Yasalara başkaldıran aile ilişkileri: Türkiye'de kan davası geleneüi', in: Erder.
Uslucan, H. (1997), 'Die resistenz der Ehre', Reulecke, J.(hg.), Spagat mit Kopftuch, Hamburg.
Wikan, U., 'Shame and Honor: a contestable pair', Man 19.
Wilbert, C. (1988), 'Religion and Ethnicity- orientations, perceptions and strategies among Turkish Alevi and Sunni migrants in Berlin', in Gerholm & Litham.
Yalçın-Heckmann, L. (1990), "Aşiretli kadın, göçer ve yarıgöçer toplumlarda yeniden üretim ve cinsiyet rolleri', in Tekeli, Ş., Kadın Bakişı Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın, Istanbul.
Yalçın-Heckmann, L. (2000), 'Einige Gedanken zu den drei tuerkischen Ehrbegriffen Namus, Seref und Onur', Korber-Stiftung (Hg.), Ehre und Wuerde, Hamburg.
Yerden, I. (2001), Ik bepaal mijn eigen lot: Turkse meisjes in conflict situaties, Amsterdam.
Yeşilgöz, Y. – Coenen, L.M. (1992), 'Opvattingen over eer en eerbescherming onder Turken' Proces, nr. 2.
Yeşilgöz, Y. (1995), Allah, Satan en het recht. Communicatie met Turkse verdachten, Utrecht.
Yeşilgöz, Y. (1996), 'Eer en belediging' Historisch Tijdschrift, 12:2.
Yıldırım, K.(2000), 'Sozialisationsbedingte Gewalt', Berliner Forum Gewaltpraevention, Berlin.
Yirmibeşoğlu, V. (2001), Namus cinayetleri, ongepubliceerde studie.
Youssef, N. (1973), 'Cultural ideals, feminine behavior and family control', Comparative Studies in Society and History, 13.
Zeid, A.A.M. (1965), 'Honour and shame among the Bedouines of Egypt', in: Peristiany.
Zürcher E.J. (1994), Turkey: a modern history, New York.

Erdal Gezik

Şeref, Kimlik ve Cinayet

(Namus Cinayetleri Üzerine Bir Araştırma)

"Hollanda'da yaşamakta olan Erdal Gezik, bugün bir kitap haline gelmiş olan araştırmasının amacını, 'Türkiye kökenli göçmenler arasında yaşanan namus cinayetleri hakkında karşılaştırmalı bir çalışma yapmaktı' diye anlatıyor. Bu karşılaştırma, Türkiye, Almanya ve Hollanda'da yaşayanlar arasında yapılıyor. Araştırmada ayrıca, Almanya ve Hollanda'da yaşayan genç göçmenlerin 'Namus ve Onur' anlayışlarının ne ölçüde değiştiği de saptanacak ve elde edilen sonuçlarla, Hollanda'da 'namus cinayetleri'nin önlenmesi için fikirler geliştirilecektir.

Gezik, bu amaçla, özellikle Orta Anadolu, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz kökenli 18-25 yaşları arasında olan göçmenler arasında sürdürüyor sormacasını. Türkiye'de de, aynı yaş grubundan ve aynı yörelerden büyük kentlere göçmüş gençlerle görüşüyor. Türkiye'de görüştüğü diğer kişiler, sorunla ilgili akademisyen ve örgüt temsilcileri oluyor.

Ulaştığı sonuç nedir? Alınan yanıtlar, umulan yanıtlar mıdır? Yazar, 'namus ve onur' kavramlarının sosyal çevre ve cinsiyet farkı, geldikleri bölge, bağlı oldukları dinsel grup, etnik köken gibi faktörlerle biçimlendiğini saptıyor. Bu nedenle, kızerkek ya da köylü-kentli olmak, Türkiye, Hollanda ya da Almanya'da yaşamak, namus cinayetlerinin işlenmesini engellemiyor. Çünkü, namus çemberi, esas olarak beyinlerin içindedir. Bu nedenle de kasketle fötr şapka, kınalı saçla boyalı saç arasında önemli bir fark bulunmamaktadır..."

Av. Şenal Sarıhan

ISBN 975-8424-43-2

9 789758 424436